

Inspiriran stihom "Međimurje kak si lepo zeleno", Zavod za istraživanje folkloru izdao je prvu (zelenu) knjigu serije *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* Vinka Žganca, uglednog hrvatskog etnomuzikologa, akademika i prvog direktora tadašnjeg Instituta za narodnu umjetnost. Knjiga impresivnog formata (A4), s 349 stranica i

u nakladi od dvije tisuće primjeraka, dovršena je u rujnu 1990, nekoliko dana prije međunarodnog znanstvenog skupa posvećenog Žgančevu djelu, što su ga prigodom stote obljetnice Žgančeva rođenja organizirali Zavod za istraživanje folkloru i Centar za kulturu Čakovec (Čakovec, 25-27.10.1990).

Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja su knjiga zapisa Vinka Žganca, njegovo u doslovnom smislu riječi životno djelo, koje je u kraju "med dvema vodama" kao skupljač i melograf započeo još u godinama pred prvi svjetski rat. Prvi svezak tog istraživačkog nabora (i to pod istim naslovom!) izlazi 1916. kao mala knjižica u vlastitoj nakladi: "sabradio, harmonizovao i izdao Vinko Žganec". U predgovoru izdanju koje osim 81 primjera sadrži i iznimno zanimljive "stvarne bilješke k popijevkama", Žganec piše:

"Knjiga je namijenjena u prvom redu hrvatskoj inteligenciji, da preko nje upozna dušu i umjetničku snagu jednoga ogranka hrvatskog naroda koji živi van dohvata gotovo svake hrvatske kulture...

... U drugu je ruku pjesmarica ova namijenjena međimurkim Hrvatima koji se mogu smatrati pravim njezinim autorom. Na prvi mah neznatne ove pjesme ovako skupljene i izrađene, djelovat će sigurno s velikom snagom na taj narod, koji ima toliko smisla za ono što je lijepo i što je njegovo."

Jaka "nacionalna tendencija" koju Žganec pripisuje svome prvencu u predgovoru njegovu drugom izdanju (1921), imala je "dokumentovati slavenski značaj Međimurju". Nakon što je ta svrha postignuta, "čisto glazbena strana međimurskih popijevaka bit će predmetom daljnjih mojih djela, koja u tome smjeru spremam" (Žganec 1921).

Glazbena strana međimurskih popijevaka i značaj Žganca kao skupljača i istraživača nesumnjivo su upravo oni parametri koji su i današnje priređivače najizravnije motivirali na otvaranje izdavačkog ciklusa. Ciklusa, jer nakon prve knjige s 202 zapisa, u planu ih je još deset: ukupno 1963 zapisa narodnih popijevaka sam je Žganec (uz pomoć suradnika Miroslava Vuća) odabrao iz nevjerojatnog broja od preko 6000 naslova, te odabrano gradivo rasporedio u dvadeset i dva fascikla i dvadeset i pet tematskih skupina (popijevke Međimurju, dječje brojalice i pjesme... popijevke o veselju i mladosti, o pojedinim dečkima, pojedinim pucama... o samoći, radničke popijevke (oko doma i u tuđini)... o snehama, zetovima, ženama i muževima... do popijevki o smrti). Zbog opsežnog gradiva Žganec, dakako, nije stigao analizirati sve napjeve niti izraditi odgovarajuće pregledne tabele metroritamskih obrazaca, tonskih nizova i glazbenih oblika - pa su to bili i ostali neki od zadataka za priređivače. U prvoj knjizi oni su, u skladu sa Žgančevim i Vukovim rasporedom i redosljedom, zadani materijal organizirali u skupine (pjesme Međimurju, dječje brojalice i pjesme, pjesme o pticama i zecu, pjesme o proljeću i dvanaest mjeseci u godini, pjesme vezane uz običaje, pjesme uz kola, uz plesove, pjesme u kojima se spominju Turci, te pjesme o crnoj gori). Primjerima koji su skupljeni u rasponu od više od pola stoljeća (najstariji je zapisan 1920, najmlađi 1972), dodani su prilozi znanstveničke sistematičnosti: tabele analiziranih glazbenih

Vinko Žganec, Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, Knjiga 1, za tisak priredili Jerko Bezić i Grozdana Marošević, Zavod za istraživanje folkloru, Zagreb 1990, 349 str.

osobina napjeva, komentari uz građu (lektora Ivana Zvonara - uz tekstove pojedinih pjesama, autora zbirke Vinka Žganca i glavnog urednika Jerka Bezića - uz zapise napjeva), rječnik, kratice, kazala (raspored i redosljed pjesama prema tematskim skupinama, abecedno kazalo pjesama, popis pjevača) i knjige, čine tri teksta koja su mogla nositi "rješenje problema": Biografija akademika Vinka Žganca (Miroslav Vuk), Jezične, poetske i motivske osobitosti međimurskih usmenih popijevaka (Ivan Zvonar) i Uz prvu knjigu velike zbirke međimurskih popijevaka akademika Vinka Žganca (Jerko Bezić). Nažalost, samo je posljednja studija prevedena na engleski jezik.

Govoreći o ovoj knjizi, valja reći nekoliko riječi o dvije ključne, njome potaknute teme: prva je da bismo usporedo s ovom i ostalim knjigama uređenih zapisa međimurskih popijevaka, morali imati tiskan zbornik o Žgancu, a druga je teza o autorstvu - Žgančevom kao autoru zapisa, ali i priređivačkom - jer nam ono posreduje međimursku tradiciju i Žgančev trud danas. Onima koji u odnosu osobnog imena i naslova izdanja vide isključivo djelić problema kakvi se nalaze pred hrabrim znanstvenicima što se odlučuju "za tisak prirediti" djelo ovakvoga formata.

Radoznanom etnomuzikologu, domaćem ali i stranom, sasvim bi sigurno bila dragocjena mogućnost da Žganca smjesti u povijest. Najprije u povijest struke - od odnosa prema mitskoj ličnosti Franje Ksavera Kuhača, preko zanimljivih suvremenika kakav je primjerice bio Božidar Širola, do onoga što je (hrvatska) etnomuzikologija danas. (U prilog vjerdostojnosti takve pretenciozne želje valja se samo prisjetiti podatka da unatoč debelim zbornicima i obilju zanimljivih ali atomističkih studija, ni o mitskom Kuhaču ne,namo reprezentativnog teksta koji funkcionira u kontekstu svjetske muzikologije - a tamo je Franji Ksaveru itekako mjesto)! Sagledavanje pak Žganca u njegovu "osobnom kontekstu" - kontekstu osobne povijesti (a ta nije zanemariva ni dužinom aktivnog angažmana, ni količinom prikupljene građe i brojem znanstvenih radova), u najmanju ruku pristup iscrpnoj bibliografiji Žgančevoj i onoj o Žgancu, obaveza je svakom tko nad objavljenim zapisima ne želi tek solfedirati pod lampom u dokolici ili ih smatrati neopozivim korpusom originala i varijanata. Uvijek, naime, ostaje pitanje ne bi li o dosezima, zamkama i zabludama koje pred nas u sučeljavanju sa živim bićem tradicije postavlja vlastita struka - više rekao izbor od sume? Ne bi li opis priređivačke metodologije bio jasniji i konzekventniji proveden na odabranim primjerima paralelnih (pa onda i komparativnih) nizova u kojima bi Žganec imao funkciju (znanstvenog) originala, a priređivačke intervencije funkciju (znanstvene) varijante? Mutatis mutandis, da li bi Žgančev zapis i komentar iz dvadesetih godina, bilo moguće a možda i korisno usporediti s njegovim shvaćanjem znanstvenog procedea iz vremena kad je bio članom Izvršnog odbora Folk Music Councila?

Jasno je da je na takva pitanja teško odgovarati na sakrosanktnom uzorku: za povijest naše etnomuzikologije i, što je možda još važnije, povijest naše arhivske građe, Žgančev je međimurski materijal odveć važan. To neminovno znači da je njegovo objavljivanje opterećeno i njegovom poviješću, te da su priređivači imali dobre razloge za prihvaćanje indukcije - postupnog objavljivanja cjeline od oko dvije tisuće jedinica. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* stoga su odveć zapisi Vinka Žganca, zapisivača koji je autor, a premalo u dobrom smislu riječi neutralan sloj baštine. Knjiga koja je nastala u časnoj namjeri da što je moguće više izgleda onako kako bi je sam Žganec tiskao, time ispunjava zakonitosti započetog posla koji valja dovršiti; može se pretpostaviti da će jednim novim odmakom postati medijem svih onih znanstvenih napora koji objavljivanjem građe tek započinju.

Aleksandra WAGNER

Zbirka notnih zapisa tradicijskih pjesama iz Istre i Hrvatskog primorja jedno je od osnovnih objavljenih svjedočanstava opsežne i složene djelatnosti Ivana Matetića Ronjgova. Nakon Zbornika radova... (1983) posvećenog ovome autoru, ali i drugim važnijim sudionicima u raspravi o problematici tzv. "istarske ljestvice", Kulturno-prosvjetno društvo koje je osnovano u čast i spomen I. Matetića Ronjgova izlazi pred javnost s drugim dijelom bogatog opusa ovog kompozitora, etnomuzikologa i pedagoga.

Od ukupno 562 pretežno svjetovnih pjesama, veći dio zapisan je u Istri (okolica Pazina, Pule, Žminja, Buja, Buzeta, Labina; ukupno 327), te na Kvamerskim otocima (Krk, Cres, Pag i Susak; ukupno 200), a manji u Kastavštini (22) i Hrvatskom primorju (Novi Vinodolski, Grižane, Praputnjak; ukupno 13). Zbirci je priložena i tabela s detaljnim podacima o pojedinim zapisima, pjevačima i zapisivačima, te mjestu arhiviranja. Autor većine zapisa je Matetić-Ronjgov, no nešto manje od jedne petine zabilježio je tadašnji njegov učenik, a današnji priređivač zbirke - Dušan Prašelj; za dvadesetak zapisa Prašelj navodi mogućnost doslovnih ili dijelom obrađenih Matetićevih prijepisa ranijih zapisa M. Brajše-Rašana. Na kraju zbirke dodan je i reprint Matetićeve Čakavsko-primorske pjevanke, prvi puta objavljene 1939. godine.

Već svojim obimom zbirka govori o djelatnosti koja zaslužuje pozornost, no uzmu li se u obzir problemi i poteškoće koji su se pred ovakvim radom postavljali ranijim, a dijelom i današnjim zapisivačima tradicijske glazbe istarsko-primorske regije, Matetićev rad dobiva svoje puno značenje. Tumačenje i zapisivanje sustava tijesnih intervala istraživane glazbe bio je dugogodišnji kamen spoticanja većeg dijela domaćih teoretičara. Nakon brojnih dilema Matetić se odlučio za "kompromis": zapisivao je glazbu u osnovnim okvirima, približio ju zapadnoevropskoj glazbi i temperiranom sustavu. Postao je svjestan da tradicijsku pjesmu ne može vjerodostojno i točno zapisati pogotovo uzmu li se u obzir i uvjeti u kojima je radio - bez aparata za snimanje i elektroakustičko mjerenje ove glazbe. Sve pjesme u ovoj zbirci, zapisivane su, dakle, u toku same izvedbe. U slučaju ovako složene glazbene i melopoetske strukture, navedeni Matetićev naum predstavljao je vrlo zahtijevan zadatak i kao takvome danas mu valja pridavati posebnu pozornost.

S druge strane, priređivanje zapisa za tisak također je podrazumijevalo složen rad u koji se upustio danas cijenjeni dirigent i pedagog - Dušan Prašelj. Dio rada sastojao se u sakupljanju, usporedbi a često i u otkrivanju zapisa iz svih danas postojećih izvora (od važnijih navedimo ostavštinu Matetića-Ronjgova čuvanu u KPD-u Ronjgi te zbirke u Zavodu za istraživanje folkloru Zagreb), ali i u traganju za nekad postojećim, a danas zagubljenim zbirka (primjerice građa čuvana u JAZU). Kvaliteta zapisa također je uvelike varirala: od skica koje su zahtijevale opsežniju rekonstrukciju, preko zapisa kojima su nedostajali osnovni podaci (često dobivani usporedbom sa drugim izvorima) do sredenijih i kompletnijih varijanti. No, većina Matetićevih autografa ukazivala je na svojevrsnu nedorečenost - bilježenje tek jednog glasa ovog karakterističnog dvoglasnog pjevanja. Zapisivač je smatrao da svaki bolji poznavaoac ove glazbe pri izvedbi može bez većih poteškoća dodati i drugi glas.

No, dvije su prepreke koje dobrim dijelom onemogućuju navedenu Matetićevu pretpostavku: (1) varijabilnost i viši stupanj improvizacije, koji se, dakle, mogu samo "naslućivati" kod drugoga glasa, te (2) šira namjena ovih zapisa - ne samo vrsnim

Ivan Matetić Ronjgov, Zaspal Pave, Zbirka notnih zapisa narodnih pjesama Istre i Hrvatskog primorja, priredio D. Prašelj, Izdavački centar Rijeka i Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov", Rijeka 1990, 656 str.

poznavacima glazbe (kojima su zapisi možda i najmanje potrebni) već upravo mnogim zainteresiranim, a često s ovom glazbenom tradicijom neupoznatim mogućim korisnicima.

Tim zahtjevniji je bio rad D.Prašelja na priređivanju zapisa za tisak: na temelju vlastitog teorijskog poznavanja, ali još više dugogodišnje izvodilačke prakse ovih pjesama, bilo je moguće prihvatiti se ovog zadatka i budućim korisnicima zbirke pružiti vjerodostojnu informaciju o tradicijskoj dvoglasnoj pjesmi istarsko-primorske regije. Kao što je vidljivo iz predgovora i spomenute tabele, priređivač je smatrao da u doradi zapisa i u njihovu teorijskom tumačenju valja polaziti od Matetićevih postavki o 4 glavna tipa "istarske ljestvice". Matetićevi suvremenici, a i nastavljači dijelom su pobijali i razrađivali ova njegova tumačenja, te bi poneki čitalac u ovakvoj suvremenoj zbirci možda i očekivao otklon od postavljenih i primijenjivanih teorija.

No, u ovom slučaju priređivač svjesno nije išao za kritičkim izdanjem, već za što vjernijom rekonstrukcijom Matetićeva rada. Zamisao je uspješno ostvarena: pred nama stoji građom veoma bogata, zanimljiva i vrijedna zbirka koju je u daljnjem radu moguće iskoristiti kako u praktične svrhe, tako i kao polazište za daljnje znanstveno izučavanje ove i danas još uvijek zagonetne tradicijske glazbe istarsko-primorske regije.

Ruža BONIFAČIĆ

Julije Njikoš, Gori lampa nasrid Vinkovaca, Narodni običaji, pjesme, kola i poskočice vinkovačkog kraja, Privlaka 1988, 212 str.

Julije Njikoš, svestrana ličnost, poznata kulturnoj javnosti Hrvatske i Jugoslavije po svojoj neumornoj i neiscrpnj djelatnosti skladatelja tamburaške glazbe, dirigenta i osnivača tamburaških orkestara, osnivača "Festivala tamburaške glazbe Jugoslavije" kao i Festivala "Zvuci

Panonije", veliko je ime i na području melografitiranja hrvatske tradicijske glazbe. Prema opsegu njegova melografskog rada (oko 4000) zapisa napjeva narodnih pjesama i instrumentalnih melodija, zauzeo je značajno mjesto u povijesnom slijedu poznatih hrvatskih muzikologa i melografa poput Franje Kuhača i Vinka Žganca. Svoje vrijedne zapise Njikoš je uspio objaviti samo djelomično u više zbornika i zbirci: *Kad zapiva pusta Slavonija* (Osijek, 1988), *Slavonijo zemljo plemenita* (Osijek, 1970), *Pjesme i plesovi iz Baranje* (Osijek, 1974), *Sa Slavonskih sokaka* (Zagreb, 1979), *Sa slavonske ravni* (Zagreb, 1986) i *Oj Baranjo al si lipa i bogata* (Zagreb, 1988). U tako brojnom i plodnom nizu pojavljuje se i djelo *Gori lampa nasrid Vinkovaca* (Privlaka, 1988). U toj zbirci Njikoš donosi notne zapise 119 primjera tradicijske glazbe vinkovačkog kraja. Od ukupnog broja zapisa možemo specificirati 54 zapisa napjeva narodnih pjesama, 39 zapisa kola i poskočica kao i 26 zapisa pjesama, kola i poskočica uz narodne običaje. Uz tu podjelu zapisa koja je vidljiva u sadržaju zbirke, Njikoš je posvetio cijelo jedno poglavlje opisima 18 slavonskih običaja, tj. pjesmama u sklopu obrednog konteksta, kao što su primjerice prela, čijalo, poklade, krstari, svatovi i drugo. Tim je postupio vrlo suvremeno poput kulturnog antropologa koji kulturne pojave proučava i bilježi ne izdvajajući ih iz njihova ritualnog konteksta. Tom kvalitetom Njikoš je istovremeno omogućio svim korisnicima svoje zbirke (školskim nastavnicima, voditeljima KUD-ova, učenicima i drugim čitaocima) da shvate puni značaj i mjesto tradicijske pjesme i svirke unutar određenog kulturnog zbivanja. Što je u svakom slučaju vrijedan kvalitativni pomak vrijedan truda i pohvale.

Krešimir GALIN

Izvršna knjiga rezultat je sustavnog autorova istraživanja u razdoblju od dvadesetak godina i njegova evidentnog nastojanja da na što bolji i efikasniji način sažeto prezentira i pomno dokumentira instrumentalnu folklornu glazbu slovenskog življa u dolini rijeke Rezije u Julijskim Alpama, zapdano od planine Kanin u republici Italiji. U

potpunosti provedena dvojezičnost tog izdanja rječit je odraz višegodišnje uspješne suradnje slovenskih i talijanskih stručnjaka - što među uvodnim tekstovima ove knjige znakovito obilježavaju popratne riječi međunarodno poznatog talijanskog etnomuzikologa Roberta Leydija.

Strajnar najprije predstavlja rezijanska glazbala, to su violina (zvana *clitira*) i mali kontrabas, najčešće čelo sa samo tri žice (*bunkula*) koji uvijek sviraju zajedno. Redovito su ugođeni za malu tercu više od ugodbe evropske violine i čela. Autor posebno uspoređuje držanje violine i tehniku svirke rezijanskih svirača s držanjem i tehnikom svirke što se uči u evropskim glazbenim školama. To je izlaganje popraćeno odličnim, ponekad i vrlo detaljnim fotografijama (str. 40-61).

Nakon kraćeg prikaza rezijanskog plesa (kome su dodana dva zapisa Mirka Ramovša u labanotaciji) slijedi poglavlje o rezijanskoj folklornoj glazbi u prošlosti. Izlaže i obrazlaže podatke iz prve polovice 19. stoljeća što spominju *clitiru* i *bunkulu*. Pri tome se osvrće i na relevantne podatke drugih autora, tako npr. T. Alexandrua da nazivi *ceterâ*, *ceaterâ*, *citerâ* označuju violinu u Rumunjskoj od 16. stoljeća dalje. Kritičkim uspoređivanjem podataka različitih zapisivača Strajnar utvrđuje da su se još u prvoj polovici 19. stoljeća u Reziji izmjenjivali pjevanje uz šetnju i plesanje uz instrumentalnu glazbenu pratnju. Upozorava i na noviji pokušaj rezijanskih svirača *clitire* da dva *clitiravca* zajedno sviraju dvoglasno, u dvije različite dionice, međutim tradicionalna jednoglasna svirka na samo jednoj *clitiri* još uvijek je veoma snažno tradicijsko obilježje rezijanske svirke, zbog toga taj pokušaj u Reziji do sada nije postigao neki vidljiviji uspjeh.

Problemima transkribiranja i etnomuzikološkoj analizi Strajnar pristupa u prvom redu kao violinist koji je zajedno svirao s rezijanskim *clitiravcima*, od njih učio, a uz to i fotografirao i filmski snimio svirače dok su svirali. K tome je naučio i dobro plesati *po rozejanski*. Transkripcije su nastale na osnovu vlastitog iskustva u sviranju i višegodišnjeg istraživanja rezijanske glazbene tradicije. Tonsku visinu svirke nije zapisao prema realnoj visini tonova koje čujemo s magnetofonske vrpce, nego prema načinu sviranja, tj. prema poziciji sviračevih prstiju, što je u Reziji redovito samo prvi osnovni položaj u sviranju na violinu. Zbog toga su takvi zapisi za malu (iznimno i za veliku) tercu niži od stvarne visine tonova, a na to ukazuje i naznaka stvarne tonske visine na završetku svake transkripcije. Potrebno je reći da je Strajnar dodao i oznake za načine potezanja gudala, oznake za svirku na praznim, ne skraćenim žicama i znakove za popratne udarce sviračevom nogom.

Autor se posebno osvrnuo i na zapise rezijanske instrumentalne (plesne) glazbe koje je izradila Ella de Schoultz-Adaiewski daleke 1883. i 1887. godine, na najstarije poznate zapise te vrste na slovenskom etničkom području (uz naznaku mješovite 3/4 + 2/4 mjere). Njezini zapisi samo se malo razlikuju od Strajnarovih transkripcija s magnetofonskih vrpca! Svoje zapise metroritamskih struktura autor argumentira metroritamskom strukturom mnogih rezijanskih napjeva (koju navodi i V. Vodušek u svojoj studiji "Ueber den Ursprung eines charakteristischen slowenischen

Julijan Strajnar, Citira, La musica strumentale in Val di Resia = Inštrumentalna glasba v Reziji, Pizzicato - Edizioni musicali, Udine (Videm); Založništvo tržaškega tiska, Trst (Trieste) 1988, 255 str. [+ kasete]

Volksliedrhythmus", *Alpes orientales*, V, 1969), akcentima na koje ukazuje sviračka tehnika te vlastitim poznavanjem rezijanskih plesova. Izlaže 27 neznatno redigiranih zapisa navedene autorice uz navođenje njezinih originalnih zapisa strukture metroritamskih obrazaca instrumentalnih glazbenih redaka. Završno poglavlje posebno predstavlja desetak istaknutih svirača citire (njihove vrlo uspjele fotografije donosi na str. 47, 48, 60, 61, 121-127 i 229). O kvaliteti svirke najstarijeg među njima svjedoči i dvostih iz rezijanske pjesme:

Ko Cabalinkić citirá, / da pa ti mrtvi plešaö!

Knjigu na poseban način obilježavaju 53 veoma detaljne transkripcije kojima je dodan popis snimaka uz podatke o izvođačima i glazbenim osobinama svirke (tonski niz i metroritamska struktura prema rasporedu i redoslijedu taktova). Izdvojena tabela (na str. 240) za razdoblje 1962-1986 navodi 583 snimka što ih čuva Glasbeno-narodopisna sekcija ISN SAZU u Ljubljani. Uz engleski sažetak (str. 241-248) dodan je popis magnetofonskih snimaka na priloženoj kaseti i bibliografija - u kojoj nalazimo i osam Strajnarovih radova o instrumentalnoj glazbi u Reziji, od toga šest na stranim jezicima, objavljenih u inozemstvu.

Jerko BEZIĆ

Igor Cvetko, Jest sem Vodovnik Juri, O slovenskom ljudskom pevcu 1791-1858, Partizanska knjiga, Ljubljana 1988, 327 str.

U vrlo sažetim izlaganjima autor zahvaća toliko tema i problema da ih u relativno kratkom prikazu možemo tek naznačiti. Iz uvodnog dijela koji donosi načela za objavljivanje notnih primjera i pregled posebnih znakova u notnim zapisima ističemo naredne specifičnosti: masnije

otisnuti naglašeni vokali u riječima pjevanih stihova omogućavaju izvedbu kompletnog teksta pjesme bez obzira i na veće promjene broja slogova u pojedinim stihovima; metroritamska struktura mjere prikazana je tako da *nota* ispod broja jedinica mjere - ne brojka - označuje trajanje takve jedinice. Načela zapisivanja Vodovnikovih tekstova izlaže Marjetka Golež, ujedno i autorica kasnijih priloga o leksiku Vodovnikovih pjesama, o strukturi stihova, načinima oblikovanja sadržaja pjesama, kao i malog rječnika manje poznatih riječi.

U prvom poglavlju Cvetko ukratko predstavlja pohorskog narodnog pjesnika i pjevača Jurija Vodovnika. Naznačuje temeljna obilježja narodne pjesme, kao i one koja to tek postaje - uz osnovne odrednice narodnog pjevanja na Pohorju u prošlosti i sadašnjosti. U nastavku obrađuje svirača i *igrca* (koji uz svirku i pjeva i zabavlja slušatelje), te pjevanje novosti u Sloveniji, posebno na Pohorju, gdje ukazuje i na odnos Vodovnikovih pjesama naprama češkoj kramarskoj pjesmi - tu prilaže i (prvi) notni primjer, Vodovnikovu pjesmu *Velika nesreiča se je prigodila*.

Izvršno je Cvetkovo iscrpno, a vrlo sažeto obavještenje o današnjem životu Vodovnikovih pjesama i načinima njihovog izvođenja na padinama južnog Pohorja. Pokazuje da se Vodovnik s razlogom ističe u krugu putujućih narodnih pjesnika i pjevača s područja jugoistočne Koruške i Pohorja.

Drugo poglavlje donosi Vodovnikove pjesme s napjevima, raspoređene prema sadržaju tekstova (br. 2-57, pjesme o sebi i svom životu; o ljudima i događajima u pojedinim župama, u različitim krajevima i različitim staležima, zanimanjima; zatim posebno o seljačkom staležu, društveno, socijalno moralno kritične pjesme; o nesrećama na Pohorju, o pokladama; obiteljske, rugalice). Gradivo je izloženo dijelom prema vlastitim terenskim snimanjima na južnom Pohorju od 1983. do 1988. godine,

dijelom prema zapisima ranijih istraživača. Počinje autobiografskom *Jaz sem Vodovnik Jurij* i njezinim varijantama iz različitih krajeva Slovenije. Varijante kao pokazatelje života narodne pjesme autor prikazuje u trećem poglavlju (napjevi br. 58-67) gdje daje i shematski pregled glazbenih formi napjeva.

Četvrto poglavlje - nakon letimično naznačenih metroritamskih i melodijskih karakteristika napjeva - raspravlja o historijskim izvorima o Vodovnikovim pjesmama, o problemu rukopisa pohorskog pjesnika, uz kritičke osvrtne na dosad objavljene rezultate istraživanja te tematike. Posebno ističemo da je Cvetko svojim upornim istraživanjem do sada nepoznatog gradiva uspio - uz provjeru stručnjaka grafologa - utvrditi Vodovnikov rukopis. Objavio je i tekstove 17 Vodovnikovih pjesama za koje se na terenu, među narodnim pjevačima do sada nisu mogli pronaći odgovarajući napjevi.

U zaključku autor ukazuje na značenje i mjesto J. Vodovnika u slovenskom i širem kulturnom prostoru, uz etno(muziko)lošku ocjenu Vodovnikovih pjesama od kojih su mnoge i 130 godina nakon smrti pohorskog pjevača još uvijek žive. Uz priloženu kroniku važnijih događaja u Sloveniji za vrijeme Vodovnikova života i kazalo sakupljenih Vodovnikovih pjesama knjiga donosi i iscrpan sažetak na engleskom jeziku.

Boljem razumijevanju sadržaja i namjene te knjige efikasno doprinosi i znalačko likovno oblikovanje publikacije. Gotovo polovici od 48 fotografija - koje prikazuju pohorskog čovjeka, njegov život i običaje, kuće i južnopohorski krajolik - dodani su odgovarajući stihovi iz Vodovnikovih pjesama. Knjiga nema podataka (legendi) o tim slikama. Podaci o fotografijama doduše nisu potrebni kad te slike doživljavamo i smatramo indirektnim kazivačima o životu ljudi određenog kraja. Portreti pojedinaca, kao i mnoge druge fotografije, izvrsna su likovna ostvarenja. Postoje, međutim, i fotografije koje ipak traže dodatnu informaciju ili potrebno objašnjenje. To su npr. slike na str. 49, 54, 60, 61 i 208, a posebno ona na str. 202, fragment sa svadbe čiji je isječak unesena na naslovnu stranicu knjige. Prikazuje glavu osobe s muškim šeširov i ženskom ogrlicom. Ta je osoba odjevena u žensku haljinu kako to pokazuje slika na str. 202. Kad je uspoređujemo s bijelo odjevenom ženom (djevojkom) s ogrlicom na vratu na fotografijama str. 203 i 201, nudi nam se zaključak da je osoba na str. 202 žena, a isječak te slike služi kao amblem na naslovnoj stranici knjige o pjesniku i pjevaču Vodovniku.

Cvetko je mnogo truda uložio u pomno izrađene transkripcije magnetofonskih snimaka, kako vlastitih, tako i onih od drugih istraživača. Upozorio je da zapise starijih melografa - urađene samo prema slušanju - valja shvatiti kao svojevrsne rekonstrukcije napjeva (to i zbog autorovih pojedinih radakcijskih zahvata). Uza sve to među transkripcijama još se uvijek javlja jedan pristup metroritamskim problemima u slovenskoj etnomuzikologiji na koji sam prviput upozorio već prije dvadeset godina u svom prikazu knjige Z. Kumer, *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji...*, 1968, u *Narodnoj umjetnosti*, knj. 8 (1971), 306, a dotaknuo ga i u zborniku radova s 24. kongresa SUFJ u Piranu 1977, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, leto 17/1977, Ljubljana 1979, 314-315. Radi se o određivanju jedinice mjere, doba (engleski *beat*), posebno u onim slučajevima kad se u sklopu jedne mjere javljaju jedinice koje međusobno nisu jednaka trajanja. Ako, naime, polazimo samo od jednakih, premda izuzetno kratkih nota (npr. u metronomskoj oznaci *osminka 420* uz notni primjer br. 50, str. 169) samo ćemo uz veliko naprezanje moći taktirati navedeni tempo izvedbe. S druge strane, ako u takvom primjeru uočimo i naznačimo jedinice nejednaka trajanja, dobivamo mnogo realniji tempo izvedbe, tj. četvrtinku s točkom 140 i samo četvrtinku 210. Smatramo da bi sličan postupak trebalo provesti i u notnim

primjerima br. 36 (osminka 230-240), 47 (osminka 305-320), i 62 (osminka 280) - koji traži objašnjenje i zato što su u oznaci mjere ispravno navedene dvije četvrtine s točkom, a u metroritamskoj oznaci je osminka 280! Taj je metroritamski problem značajan i zbog toga jer način njegova rješavanja utječe na određivanje duljine takta, kao i opseg pojedinih skupina taktova u analizama glazbene forme napjeva. Zato je i moguće da Cvetko u svom pregledu oblika napjeva (str. 196-200) pored malih cjelina od dva takta nalazi i one od osam taktova. Pojava iznimne cjeline od devet taktova nastala je vrlo vjerojatno zbog instrumentalne pratnje napjeva br. 26.

Autoru je osnovna zadaća bila prikazati Vodovnika i njegovo djelo u širokom kontekstu društvenih prilika u prvoj polovici 19. stoljeća. To je na svoj osebujan i privlačan način veoma temeljito i uspješno ostvario.

Jerko BEZIĆ

Dimitrije O. Golemović,
Muzička tradicija Azbukovice, u: Dimitrije O. Golemović;
Olivera Vasić, Muzička tradicija i
narodne igre Azbukovice, SIZ kul-
ture i fizičke kulture opštine Lju-
bovija, Ljubovija 1989, str. 7-
196.

Osnovno je htijenje autora ovoga rada da od zaborava sačuva najstarije glazbeno naslijeđe, ono što živi u sjećanju tek izvjesnog broja ljudi. Stoga najveći dio rada čini gradivo - transkripcije, i to pretežno vokalne glazbe. Autor je nastojao predstaviti što više različitih oblika, koji bi bili reprezentativan uzorak glazbe ovog područja. Da bi to postigao, obišao je gotovo sva sela Azbukovice i kontaktirao pretežno sa starijim kazivačima. Šteta je

međutim što nema i jasnije povezanosti između notnih primjera i popisa pjevača na kraju knjige, podataka o situacijama u kojima su ti primjeri izvedeni te poblizih bilježaka o načinu terenskog rada.

Područje Azbukovice ne može se smatrati za specifično, izdvojeno glazbenofolklorno područje, koje bi se po nekim glazbenim osobinama razlikovalo od područja Podrinja. Dakle, razlozi ovakvog geografskog omeđenja rada sasvim su praktične prirode. Stoga su i razumljive česte usporedbe sa srodnim pojavama u susjednim krajevima, kako onim u Srbiji, tako i onim u bosanskom Podrinju. Njih autor vrlo dobro poznaje - npr. o narodnoj glazbi Podrinja izdao je 1987. godine vrlo opsežnu i temeljitu studiju.

Prikupljena građa iz Azbukovice podijeljena je na narodno pjevanje, narodno sviranje i narodno pjevanje uz instrumentalnu pratnju. Čini se da je takva podjela provedena stoga jer je jednostavna i svakome razumljiva. Sasvim je različit stupanj moguće razradbe unutar tri osnovne kategorije, pa bi nam možda više govorila osnovna podjela s obzirom na broj dionica i vrste višeglasja.

Najrazrađenija je podjela vokalne narodne glazbe (narodnog pjevanja): unutar osnovne podjele na jednoglasje i dvoglasje, izvršena je potpodjela na uspavanke, *kukanje* i *samačko* pjevanje (jednoglasje) te na novije seosko dvoglasno pjevanje *na bas* (homofonija) i starije seosko dvoglasno pjevanje *na glas*, koje se nadalje dijeli na heterofono, heterofono-bordunsko i bordunsko dvoglasje. Instrumentalna narodna glazba (narodno sviranje) podijeljena je s obzirom na instrumente (svirala-frula, dvojnice, *gadlje*, harmonika) i instrumentalni sastav (romski sastav), a od vokalno-instrumentalne narodne glazbe (narodno pjevanja uz instrumentalnu pratnju) javlja se samo pjevanje uz gusle.

U kratkoj uvodnoj studiji, popraćenoj brojnim bilješkama i bibliografijom, autor daje opis osnovnih glazbenih značajki svake od skupina i podskupina unutar

narodnog pjevanja, navodi pjevačku terminologiju i objašnjava najučestaliji način stvaranja novih pjesama, koji se sastoji u dodavanju novog teksta već poznatom glazbenom obrascu. U opisu narodnog sviranja, naglašava da *gadlje* (gajde) više ne pripadaju dijelu žive glazbene prakse, jednako kao i harmonika i romski sastavi! Nakon opisa pjevanja uz gusle, koje je prisutno još i danas, slijedi, u odnosu na mali opseg cijele studije, ponešto preopširan zaključak i registar tema i pojmova.

U odjeljku o narodnom pjevanju autor načine zanimljivu etnomuzikološku temu - bavi se obrascima (naziva ih tipovima ili rjeđe modelima), koji predstavljaju uporišta oblika, osnovicu koja uvjetuje i određuje raznovrsne skupine ili čak vrste pjesama. Metroritamski obrasci čine okosnicu u izgradnji oblika - posebni metroritamski obrasci javljaju se u *kukanju* za mrtvim, *samačkom* pjevanju, uspavankama, oblicima kratkog i dugog napjeva. "Melodijsko-sazvučna komponenta muzičkog modela" predstavlja zvučno obogaćenje oblika. Osobine melodijske komponente jesu upotrijebljeni nizovi (tonska struktura), intonacija (njezina manja ili veća stabilnost proporcionalna je funkciji tonova) i melodijski obrasci (npr. uspavanki, svatovskih pjesama). Autor naglašava i važnost originalne, apsolutne visine tona i njezinu uvjetovanost vrstom pjesme (npr. za *samačko* pjevanje karakterističan je visoki registar). Zvučno obogaćivanje koje se ostvaruje dodavanjem dionice (suzvučna komponenta) odnosi se na starije dvoglasje sa sekundom kao osnovnim intervalom i novije u kome prevladava interval terce i završetak u čistoj kvinti.

Naila CERIBAŠIĆ

Nakon dugogodišnjeg bavljenja terminološkom problematikom na području etnoorganologije, autorica je okrunila svoj rad jednim sintetskim djelom pod naslovom "Narodni muzički instrumenti". Knjiga Andrijane Gojković je ustvari rječnik, leksikon tradicijskih glazbala sa cijelog područja Jugoslavije (str. 35 - 215)

što je njezina kvaliteta koju nažalost nije moguće uočiti iz samog naslova. O tome autorica raspravlja u popratnoj studiji "Narodni muzički instrumenti Jugoslavije" (str.7-32). Sadržaj i strukturu tog teksta najbolje pokazuju naslovi pojedinih poglavlja: Narodni muzički instrumenti Jugoslavije, Muzičke odlike pojedinih jugoslovenskih područja, Podela narodnog muzičkog instrumentarijuma, Ergologija i tehnologija, Tehničke mogućnosti i muzičko-akustičke osobine, Izvođački repertoar, Funkcija instrumenata, Istorijska prošlost, Rasprostranjenost, Terminologija. Ti podnaslovi su istovjetni s rasporedom podataka klasificiranih u poglavlja prema modelu međunarodnog projekta ICTM-a za velika, vrlo temeljita izdanja koja pokrivaju tradicijske instrumentarije pojedinih naroda Evrope, poznatim pod naslovom "Priručnik folklornih glazbala Evrope".Ovdje je opseg smanjen, a namjere su iste, tj. prikazati tradicijsko glazbalo što kompleksnije iz različitih pristupa.

Rječnik glazbala Jugoslavije, tj. leksikon Andrijane Gojković, prvo je djelo te vrste, odnosno, prvi njihov sistematski i stručno-znanstveni registar. Napokon su etnoorganolozi Jugoslavije dobili sakupljene podatke o pojedinim glazbalima Jugoslavije prema abecednom redu, što su dosada morali tražiti u djelima Curta Sachsa /1913 - Reallexikon der Musik-nstrumente/, Sibyla Marcusea /1975 - Musical Instruments.A Comprehensive Dictionary/ ili Grovea / 1984 - The New Grove

Andrijana Gojković, Narodni muzički instrumenti, "Vuk Karadžić", Beograd 1989, 234 str. + [7 nepaginiranih str. tabelarnog pregleda] (Biblioteka Čovek i reč)

Dictionary of Musical Instruments/. Uz sve pohvale rječniku moraju se navesti i neke kritičke primjedbe koje se odnose na popratnu studiju

Naime, problematičan je cilj autorice da se u izlaganju muzičkih odlika određenih jugoslavenskih područja jasnije uoči usklađenost između muzičkih karakteristika pojedinih oblasti i instrumenata, što podrazumijeva usklađenost karakteristika vokalne i instrumentalne glazbe, koja u većini regija ne postoji već je ona višeslojna i često vrlo različita. Pojedini instrumenti uklapaju se u pojedine načine glazbenog izražavanja, ali na takvim područjima veoma često istovremeno postoje i drugi različiti načini glazbenog izražavanja.

Pored opsežnog popisa korištene literature knjiga donosi spisak odrednica-naziva glazbala i pojedinih njihovih dijelova, te opći pregled muzičko-tehničkih svojstava narodnih glazbala.

Krešimir GALIN

Dvoglasni makedonski narodni pesni, [izbor, redakcija i muzikološka obrabotka] Trpko Bicevski, Institut za folklor "Marko Cepenkov", Skopje 1988, 102 str. (Makedonsko narodno tvoreštvo. Narodni pesni, knj. 7)

Građa ove zbirke dopunjuje sadržaj ranije objavljene studije (knjige) Trpka Bicevskog o dvoglasju u Makedoniji (*Dvoglasje u SR Makedonija*, Skopje 1986), u kojoj su s obzirom na temu i vrstu rada napjevi predstavljeni notnim zapisima prvih melostrofa ili njihovih fragmenata, a bez zapisa cjelovitog teksta pojedinih pjesama. U ovoj su zbirci sabrani zapisi napjeva s kompletnim

tekstovima, odabrani iz bogatog arhiva skopskog Instituta za folklor "Marko Cepenkov". Riječ je o 126 transkripcija dvoglasnih makedonskih narodnih pjesama koje su snimili suradnici Instituta od sredine pedesetih pa do početka sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Osnovni kriterij izbora građe bio je muzikološke prirode. Napjevi su, naime, odabrani tako da prije svega pokažu prema načinu zvučne organizacije različite tipove dvoglasja. Pri izboru se dakako pazilo i na žanrovsku raznovrsnost i regionalnu zastupljenost.

Uvodno autor piše o karakteristikama dvaju osnovnih tipova zvučne organizacije - recitativnog i melodijsko-linearnog. U njihovu tumačenju često navodi mišljenja bugarskih i sovjetskih etnomuzikologa, npr. S. Zaharijeve (Abraševe), I. Zemcovskog, A. Elschekove, B. Teplova, i A. Gorkavenka. Povezano s prvim tipom, oživotvorenim u obrednim napjevima, autor raspravlja o semantičnosti obrednog zvuka, tj. o funkcionalnim predznačenjima koja prethode estetskim svojstvima napjeva. U njima nalazi ključ za razumijevanje tzv. estetike vikanja, kao i objašnjenje amorfnosti melodijskog glazbenog tkiva i oskudnosti izražajnih sredstava obrednih napjeva uopće. Zvučna organizacija recitativnog tipa univerzalna je, a izražajna sredstva te razvojne razine ne mogu se još smatrati nacionalnim specifičnostima. U nastavku autor govori o porijeklu bordunskog stila pjevanja i njegovoj dubljoj povezanosti s obrednom pjesmom. Verbalno-verbalna podvojenost obredne pjesme upravo idealno se ostvaruje putem bordunskog dvoglasja - prateći glas potcrtava naglašeniju neverbalnu komponentu obrednog zvuka, a vodeći glas verbalnu.

Melodijsko-linearni tip dvoglasja pripada sasvim drugačijoj kategoriji glazbenog mišljenja. Za taj tip zvučne organizacije karakteristični su pratematizmi melodijsko-linearnog karaktera, npr. skokovi nagore ili nadolje, te postupni pravci melodijskog

kretanja putem kojih se stvaraju asocijacije o stabilnosti i labilnosti, kao i tendencije udaljavanja i približavanja tonalnom centru.

Kako dvoglasje uz melodijsku (horizontalnu) komponentu, posjeduje i harmonijsku (vertikalnu), autor raspravlja o odnosu između tzv. polifonijskog i harmonijskog sluha. U narodnom dvoglasju uzajamna veza dvaju glasova još uvijek je regulirana zakonima melodijsko-linearnih formula i potpora (dakle, polifonijskim sluhom).

Prema vođenju drugog glasa, zavisno od toga da li se drugi glas zadržava samo na jednom tonu ili se javlja na dva stupnja tonskog niza, Bicevski razlikuje nekoliko tipova dvoglasja - jednoosnovan, dvoosnovan s jednim ili s dva tonalna težišta, te hibridni tip. Na kraju uvoda autor spominje i neke regionalne specifičnosti dvoglasnih napjeva.

U građi zbirke, svi notni zapisi transponirani su na zajednički finalis g¹ bez oznake za originalnu visinu završnog tona. Zbirka je opremljena različitim kazalima s podacima o žanrovskoj i regionalnoj pripadnosti napjeva, o izvođačima i snimateljima, osobnim imenima i geografsko-topografskim nazivima koja se javljaju u tekstovima pjesama. O transkriptorima snimljenih napjeva nema podataka.

Grozdana MAROŠEVIĆ

Ova se knjiga nadovezuje na niz Sárosijevih članaka koji su tijekom 1970. godine emitirani na budimpeštanskom Radio Kossuthu pod zajedničkim naslovom *Naš glazbeni materinji jezik*. I u koncepciji ovoga rada autor ne slijedi toliko uzuse znanstveničke sistematičnosti u izlaganju građe koliko logiku zaokruženosti, sažetosti i sveobuhvatnosti svake od tema te njihove razumljivosti i bez uvida u ostatak rada. Osnovnom korpusu dodan je, između ostalog, popis osnovne literature o mađarskoj folklornoj glazbi i, upravo zbog gore navedenog, vrlo koristan registar imena i pojmova.

U prvom dijelu knjige (*Općenito o folklornoj glazbi* [Volksmusik]) težište je na razmatranju nekih uporišnih glazbenih osobina pjevanih pjesama, naročito onih koje su tipične i za folklornu glazbu mađarskog govornog područja. Nižu se odjeljci o karakteru melodije (u rasponu od recitiranja do pjevanja), o obilježjima i vrstama pentatonskih ljestvica, o nenamjernim, slučajnim oblicima heterofonijskog višeglasja, o asimetričnom ritmu. U posebnom odjeljku obrađuju se melodijski ukrasi kao obogaćenja pomoću kojih pjevač, koji je svjestan tradicije, u svojoj intuitivno-umjetničkoj interpretaciji pridonosi ljepoti melodije. Dva su odjeljka posvećena različitim aspektima odnosa tekstovne i glazbene komponente pjevanih pjesmama.

S ovime su povezana i neka osnovna etnomuzikološka pitanja koja se u radu problematiziraju. To su opća pitanja polazišta, ciljeva i metoda etnomuzikološkog rada (osobito metoda i tehnika terenskog istraživanja) te pitanja karakteristika i problema mađarske etnomuzikologije. Autor se bavi razvojem i pristupima u prikupljanju mađarske folklorne glazbe, najranijim sakupljačima i značajkama njihovih zbirki, pitanjem kategorizacije i sistematizacije mađarskih folklornih melodija, mogućnošću uspoređivanja sa srodnim ili sličnim pojavama na širem evropskom, pa i izvanevropskom prostoru, a razmatra i probleme oko određenja glazbenofolklornih područja.

Naglasak je na historijskom pristupu - stoga i *naslijede* u naslovu knjige. Sárosi dijeli uvjerenje da se život glazbenofolklornih pojava bolje razumijeva uvidom u njihovo mijenjanje tijekom vremena, u njihovu povijesnu dimenziju. Istodobno ističe

Bálint Sárosi, Volksmusik, das ungarische Erbe, Budapest, Corvina 1990, 211 str.

i potrebu opreza u pristupu historijskim izvorima. Tako npr. upozorava na opasnost generalizacija o glazbi prošlosti na osnovu glazbenih instrumenata kao artefakata prošlosti. Možda je ipak unekoliko sporno tek autorovo ustrajavanje na značaju razvojnosti, kao slijeda od jednostavnijeg ka složenijem.

Historijski pristup ne umanjuje Sárosijev interes za glazbu u njezinom okružju. On, naime, folklornu glazbu ne shvaća samo kao mješavinu melodija i zvukova, nego kao dio cjelokupne kulture, povezan sa životom naroda. Posebno u drugom dijelu knjige (*Čemu folklorna glazba?*) ispituje snagu, ulogu i svrhu glazbe, razloge ljudske potrebe za glazbovanjem, utilitarnu dimenziju i vezanost glazbe uz običaje. Osim toga, razmatra uzroke i načine stvaranja novih pjesama, uvjete i postupke koji omogućavaju dinamičnost glazbene tradicije te ulogu pojedinca u tome.

Sárosi je vrlo otvoren prema cjelini zvukovnih pojava koje nas okružjuju. Za predmet etnomuzikološkog interesa drži ne samo produkte sustavske glazbene organizacije materijala, nego i sve pojave u kojima se javlja zvučanje. Zalaže se za istraživanje i onih fenomena koji se u užem pojmovnom značenju ne mogu odrediti ni kao pjesme, a niti kao glazba. Spontanost u izvođenju, zadovoljavanje ljudskih potreba i životnost glazbenofolklornih ili naprosto zvučnih pojava mnogo je bitnije od činjenice da neke takve pojave izmiču poznatim kategorizacijama mađarske folklorne glazbe, da s obzirom na glazbene elemente ne predstavljaju samostalne vrste, da ne pripadaju skupini "vrijednih", "starih", "čistih" i "izvornih", duboko ukorijenjenih tradicionalnih glazbenih oblika ili, naposljetku, da ni nisu prave glazbene pojave, nego tek primjeri ljudskog glasanja. Tako je npr. kod uspavanki važnija ljudskim glasom izražena toplina, sigurnost i mir - manje je bitno da li majka prigušenim glasom pjeva baladu, crkvenu pjesmu ili naprosto improvizira. Slično tome, prodavač na sajmu ili prosjak mogu se naprosto glasati, deklamirati ili pjevati, ali će vjerojatno odabrati ono što drže za svrhovitije.

Treći se dio knjige (*Instrumenti i instrumentalna glazba*) nadovezuje na Sárosijeve ranije radove o romskoj glazbi i o folklornim glazbenim instrumentima Mađarske. On najprije razmatra što sve može biti upotrijebljeno kao glazbeni instrument, a zatim pojedinačno obrađuje neke tradicionalne mađarske glazbene instrumente. Opis građe, porijeklo, povijesni izvori i arheološki nalazi, podaci o načinu proizvodjenja tona, registru i rasponu, ugodbi te rasprostranjenosti instrumenata - sve to Sárosi iznosi samo utoliko ukoliko time pridonosi boljem shvaćanju same glazbe. Više se, naime, koncentrira na značajke instrumentalnih oblika (naročito onih koji prate ples), glazbenog stila i repertoara, formiranja i razvoja tipičnih instrumentalnih sastava, odnosa instrumenata u njima i razvojnih faza od jednostavnijih ka složenijim sastavima. Nadalje, bavi se i pitanjima uključenosti svirke u živu glazbenu praksu, njezinom ulogom u životu zajednice i nosiocima svirke.

Sárosija osobito zanima ona glazba koja se s punim pravom naziva instrumentalnom. Vokalna melodija koja se bez mnogo variranja izvodi na instrumentu ne pripada u pravom smislu riječi području instrumentalne glazbe. Tipični instrumentalni postupci, npr. improvizacija ili znatnije variranja uporišnog motivičkog materijala, koji su uvjet istinske instrumentalne glazbe, uspostavljaju se kao rezultat stoljetnog razvoja. Postoji nešto što bi se moglo nazvati tradicionalnom instrumentalnom kulturom, normativni aspekt stvaralaštva, koji se mora naučiti da bi se moglo izvoditi instrumentalnu folklornu glazbu ili u instrumentalnom stilu izvoditi vokalne melodije.

Naila CERIBAŠIĆ

Knjiga o radničkim pjevačkim društvima u Austriji privlači pozornost u prvom redu izborom tematike, rijetke za muzikološka usmjerenja zapadne Evrope. Naslov, u slobodnom prijevodu: Započnite pjesmu..., preuzet je iz početnih stihova jedne od najpopularnijih radničkih pjesama koja se u Austriji vrlo često izvodila tokom 19. a i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Autor Helmut Brenner, suradnik Instituta za etnomuzikologiju u Grazu, detaljno i uz prezentaciju brojnih pisanih i slikovnih izvora, iznosi povijest radničkih pjevačkih društava od njihovih početaka u prvoj polovici 19. stoljeća do današnjih dana. Saznajemo o obimnoj i razgranatoj djelatnosti društava koju je moguće razdijeliti u nekoliko razdoblja.

Autor detaljno izlaže složenu društveno-političku situaciju koja uzrokuje nastajanje proletarijata, formiranje radničkih obrazovnih društava s glazbenim sekcijama iz kojih se postepeno oblikuju pjevačka društva. Otkriva niti koje u ovoj ranoj fazi razvoja društava povezuju liberalnije orijentirano građanstvo i radništvo, iznosi oblike njihove suradnje. Prati intenzivni razvoj društava u drugoj polovici 19. stoljeća, njihovo političko djelovanje, najviše u okviru socijaldemokratske i socijalističke stranke, njihova povezivanja u udruženja, prve javne koncerte, postepen ulazak na scenu koncertnih dvorana. Detaljnu pozornost posvećuje najaktivnijem razdoblju - prvim desetljećima 20. stoljeća kada se udruženja povezuju u pokrajinske saveze koji dalje planski usmjeruju djelovanje društava: pokreću se prve radničke pjevačke novine (1902), izdavačka kuća (1906), utječe se na formiranje programa ka opsežnijim klasičnim glazbenim djelima, jača međusobna suradnja društava, proširuju dotada jedino muški zborovi na ženske i dječje a i specijalizira djelatnost (primjerice u tom razdoblju vrlo popularni kvarteti).

Autor nadalje govori o drugom uspješnom periodu od 1918. godine, o ekspanziji zborovanja unatoč teškoj ekonomskoj krizi austrijske republike, o jačanju samosvijesti u društvima, širenju slobode okupljanja, tiska i javnih nastupa. Ističe tri organizacije koje utječu na daljnji rad: Društvo za njegovanje narodne muzike (osnovano 1919), Socijaldemokratsko udruženje sa svojim pjevačkim društvom (1923) te Obrazovni centar (osnovan nakon rata, reaktiviran 1921). Jedan od osnovnih zadataka ovih organizacija je rad na stvaranju samosvojne proleterske kulture, obrazovanju radnika, kritici nesocijalističke djelatnosti i imitacije građanskog sloja. U tu svrhu pokreću se i novine Obrazovni rad, kursevi za zborovođe, a sudjeluje i u osnivanju Internacionale radnika pjevača (u Hamburgu 1916).

Ne manju pozornost H. Brenner pridaje i razdobljima stagnacije te prestanka djelovanja mnogih društava. Uzroke nalazi u otežanim uvjetima rada, nedostatku materijalnih sredstava ali i smanjenju broja članova (primjerice razdoblje I svjetskog rata) ili opet u zabrani djelovanja i strogoj kontroli rada od strane vlasti (doba nacizma). No, i u ovakvim okolnostima pokreću se zborovi u ilegalnom radu, a o velikom entuzijazmu svjedoče i manja pjevačka udruženja zatvorenika.

U godinama nakon drugog svjetskog rata autor prati obnovu djelovanja društava, novi polet koji nastaje unatoč teškim socio-ekonomskim uvjetima života i rada. No, u sljedećim desetljećima dolazi do izražaja vrlo bitna razlika u orijentaciji radnika pjevača - sve manje je značajan politički faktor koji je u ranijim godinama među prvima utjecao na formiranje i opstanak društava. Autor rekonstruira proces depolitizacije primjerice u opadanju članstva socijaldemokratske stranke, a s druge

Helmut Brenner, Stimmt an das Lied..., Das große österreichische Arbeitsänger-Buch, Leykam-Verlag, Graz-Wien 1986, 376 str.

strane u koncertnim programima (na posljednjem mjestu sada su politički orijentirani zborovi, tek nakon narodne i ozbiljne glazbe).

Tokom 70-ih i 80-ih godina vidljivo je i opadanje članstva u radničkim pjevačkim društvima, posebice mladih. Tražeći moguće uzroke navedenoj pojavi H.Brenner donosi zanimljivu anketu provedenu na jednom omladinskom skupu (ispitivani su prisutni između 14 i 22 godine). Među odgovorima istaknimo dosta visok stupanj zainteresiranosti mladih za pjevanje uopće, srednji za pjevanje u radničkom pjevačkom zboru, manji za narodnu i ozbiljnu glazbu te dosta visok za starije radničke i politički aktualne pjesme. Uzroke valja, čini se, više tražiti u povojnijim uvjetima života i rada koji smiruju, a dijelom i destimuliraju nekad bogatu, razgranatu i politički usmjerenu aktivnost radnika pjevača.

Nakon povijesnog pregleda H.Brenner donosi kronologiju djelovanja svakog pojedinog radničkog pjevačkog društva u Austriji. Knjiga svojom rjeđe obrađivanom tematikom, preglednom kronologijom događaja te bogato opremljenim slikovnim i pisanim materijalom privlači pozornost svakog istraživača šire glazbene kulture u Austriji. Valja je shvatiti više kao zanimljiv priručnik o djelatnosti radničkih pjevačkih društava nego kao sociološko-muzikološku studiju.

Ruža BONIFAČIĆ

Studia instrumentorum musicae popularis, IX, Report from the 9th International Meeting of the International Council for Traditional Music's Study Group on Folk Musical Instruments in Orta San Giulio, Italy 1986, editor Erich Stockmann, Musikhistoriska museet, Stockholm 1989, 160 str. (Musikmuseets skrifter, editor Ernst Emsheimer, 14)

Deveta knjiga poznate edicije koja izlazi istovremeno kao i četrnaesti svezak spisa muzeja glazbe, u Stockholmu, sadrži radove sa 9. sastanka Studijske grupe za istraživanje folklornih glazbala u organizaciji Međunarodnog savjeta za tradicijsku glazbu, koji se održao od 10. do 15. rujna u talijanskom mjestu Orta San Giulio, 1986. godine. Sastanak je inicirao i organizirao Roberto Leydi, profesor etnomuzikologije na Univerzitetu u Bolonji, uz pomoć Talijanskog nacionalnog Komiteta ICTM-a, Talijanskog etnomuzikološkog društva, grada Milana i drugih institucija.

Znanstveni radovi s tog sastanka, mogu se grupirati oko dvije osnovne teme: 1. "Norma i individualnost u izradi folklornog glazbala"; 2. "Folklorna glazbala Italije".

Prvoj temi pripadaju sljedeći znanstveni prilozi: "Izrada folklornih glazbala - Načela i mogućnosti gradnje", Oscar Elschek; "Vremenske metafore i razine organologije", Ladislav Bielawski; "Normativna mjera - Razmatranje jednog starog problema", Christian Kaden; "Glazbala tipa trube u Poljskoj. Norma i individualnost u konstrukciji", Piotr Dahlig; "Povijesni razvoj normi u konstrukciji violine u Poljskoj", Eva Dahlig; "Inovacije u konstrukciji gajdi iz Podhala", Zbigniew Jerzy Przerambsky; "Ličnost graditelja 'fujare'", Ivan Maćak; "Pridržavanje normi i njihova modifikacija u izradi folklornih glazbala, u skladu s društvenom funkcijom", Jerko Bezić; "Izrada flauta u Banatu", Andriana Gojković; "Norme u povijesti izrade Langeleika", Reidar Sevag.

U drugoj skupini redaju se radovi: "Simultano sviranje višecijevnih duhačkih glazbala na Siciliji", Nico Staiti; "Glazbeni jezik i organologija gajdi u sjeverno Tirenskoj Kalabriji", Tulia Magrini; "Usmena tradicija i tehnološko znanje u kulturi graditelja folklornih glazbala", Febo Guizzi; "Flaute s zrakovodom iz kore oleandra iz

Kalabrije", Antonello Ricci i Roberta Tucci; "Tipološke osobine talijanskih gajdi", Roberto Leydi; "Modifikacije konstrukcije kod nekih kordofonih (glazbala) južne Evrope. Opći smjerovi i individualne inovacije", Roberto Starec; "Viola Organista" Leonarda da Vincia", Marco Tiella.

U knjizi nalazimo i dva članka koji obrađuju druge probleme. Ernst Emsheimer bavi se problemima tehnike svirke u članku "Jedan neobičan način mijenjanja tonske visine", dok Brigitte Bachmann-Geiser ukazuje na korištenje kućanskog inventara za muziciranje, u članku "Kućanska pomagala kao glazbala".

Prema već ustaljenim standardima te edicije, članci u knjizi su luksuzno opremljeni velikim brojem fotografija, crteža glazbala i potrebnim zemljopisnim kartama kao i tabelama.

Krešimir GALIN

Iako literature o šamanizmu, korejskoj glazbi i glazbalima na engleskom jeziku ima obilje, rijedak je rad koji nastoji dati sintezu u terminima etnomuzikološke i antropološke metodologije. Knjiga Keitha Howarda, međutim, želi upravo to. Autor u njoj ne želi govoriti samo o glazbenom zvuku i analizirati ga, nego naprotiv, želi se baviti kontekstom i kako sam kaže "detaljima o mjestu izvođenja glazbe, o onima koji je izvode i o prilikama u kojima se izvodi" (str. v). Razumijevajući glazbu kao društvenu činjenicu Howard smatra da je za njen studij jednako važan kako zvuk, tako i kontekst, kako proces, tako i proizvod glazbe", i utoliko upozorava čitaoca da knjigu treba razumjeti kao onu koja govori o glazbi, a nije knjiga glazbe.

Keith Howard, Bands, Songs, and Shamanistic Rituals, Folk Music in Korean Society, Royal Asiatic Society, Korea Branch, Seoul 1989, 295 str.

Nakon gotovo dvije godine terenskog rada na otoku Chindo, Howard je osim obilja sakupljene građe koju dijelom donosi i u samoj knjizi, stekao uvide u širi kontekst fenomena glazbenih tradicija, njihovog umiranja i oživljavanja unutar korejske kulture.

Knjigu dijeli na devet poglavlja, redom:

1. Chindo - uspostavljanje okvira
2. Na koju ćemo glazbu plesati? I. Sastavi svirača
3. Tko su svirači? I. Sastavi svirača na otoku Chindo
4. Na koju glazbu ćemo plesati? II. Pjesme
5. Vokalni stil
6. Na koju glazbu ćemo plesati? III. Šamanistički rituali
7. Tko su svirači? II. Znalci rituala sa otoka Chindo
8. Folklorna glazba u dijakronijskoj perspektivi
9. Zaštita i sponzoriranje. Nepovrediva kulturna dobra sa otoka Chindo.

Osim sveobuhvatne slike glazbenog života, autor nastoji donijeti i njegovu interpretaciju.

Kao diljem cijele Koreje tako i na otoku Chindo stroga hijerarhijska struktura korejskog društva uspostavljena vladavinom dinastije Yi (1392-1910) ogleda se u pripadnicima kraljevske obitelji i aristokracije (*yangban*), plemstva koje se povuklo na selo (*hyangban*), onih koji generacijama žive na selu (*t'oban*), tzv. "srednji sloj" (*chungin*), sinovi konkubina i njihovi potomci (*so-ol*), obični ljudi (*sangmin*) te sluge

i zanatlije (*ch'onmin*). Iako otočani niječu strogu klasnu podjelu, ona je prisutna još i danas, što je vidljivo iz niskog društvenog statusa glazbenika i tendencija da barem potomci ne krenu tim putem, nego onim koji osigurava bolji i viši položaj u društvu.

Društvene promjene na prijelazu stoljeća dovele su, međutim, do toga da se mnoga glazba i plesovi nemaju više prilike izvoditi u svojim autentičnim situacijama, jer njih naprosto nema, a obrazovanje, te modernizacija i zapadni utjecaji potakli su mlade da napuste Chindo. Prekidanju s tradicijom pridonijeli su i kršćanski misionari za koje su šamanistički i animistički obredi bili hereza *par excellence*. Predstavljanje tradicijske glazbe na televiziji oduzelo joj je, prema Howardovim riječima, "svo duple značenje" i zamijenilo ga pukim glosama. Iako svjesni toga, glazbenici i pjevači smatraju da je njihova vlastita popularnost na televiziji važnija od "pravog" sadržaja glazbe, pjesme ili obreda jer oni ionako "nisu prikladni izvođenju na televiziji". To je ujedno i prilika da se bar popularnošću izbriše trag vlastitoga porijekla i položaja unutar stroge konfucijanističke hijerarhije.

S obzirom na lagano izumiranje tradicije, korejska vlada uvodi sistem *nepovredivih kulturnih dobara* (Muhyong munhwajae i in'gan munhwajae) kojima nastoji tradiciju sačuvati i prenijeti mlađima da je i dalje njeguju i prenose, predstavljajući drugima. Tako posredstvom medija, koncertnih dvorana, kazališta i festivala - glazba, ples i obredi jednog određenog dijela Koreje postaju pristupačni drugome u kojemu su sasvim nepoznati. Na taj se način ti oblici odvajaju od svog ruralnog izvorišta i sve se više prilagođuju predstavljanju na pozornici pred više ili manje pasivnom publikom. Improvizacija teži standardizaciji određenih oblika što ponekad dovodi i do pojave nazvane "aerodromskom umjetnošću".

Međutim osim negativnih, Howard spominje i pozitivne strane Muhyong munhwajae sistema. Mnoge gotovo izgubljene tradicije koje su još postojale jedino u sjećanjima najstarijih, oživljene su i postale zanimljive cjelokupnoj naciji. Time je poticajan i osjećaj nacionalnog ponosa potisnutog japanskom kolonizacijom, korejskim ratom i podjelom zemlje.

Nužno su-postojanje očuvanja i predstavljanja tradicijske kulture, pa tako i glazbe i plesa u njenim okvirima nisu bezbolno mogući. Po mišljenju Keitha Howarda glede toga problema postoji vrlo značajan sukob znanstvenika, izvođača samih i državnih službi zaduženih za restrukturiranje i očuvanje kulturnih vrednota. Pitanjima izvornosti i postojanosti tradicije oni uglavnom pristupaju drugčije. Osjećaj oduševljenja (*hung*) koji nužno prati svako izvođenje pjesme, plesa ili obreda izostaje na predstavama na pozornici, pripreme za ritual ne uključuju potrebu obavještavanja kućnih bogova i istjerivanje okolnih duhova, na pozornici nema intervencije nadnaravnog svijeta. Neki smatraju da je iščezavanje svega toga sasvim logična posljedica sveukupnih prilika i mijena, dok drugi pak smatraju da ih pod svaku cijenu treba i dalje uvažavati.

Howard knjigu završava riječima: "Tradicionalni kontekst u kome se folklorna glazba razvijala i izvodila brzo nestaje. Nije više prihvatljivo govoriti o kontekstu predstave pri radu i obredu kao da glazba nastavlja da oblikuje svakodnevni život. Radije nego da naše snage koncentriramo samo na glazbene parametre, danas mi imamo posljednju priliku da dokumentiramo glazbu u lokalnom kontekstu prije negoli folklorna glazba koja preživljuje reprezentira samo restrukturirani, 'zabavi namijenjen' oblik u kojem stalno rastući profesionalizam i standardizacija osiguravaju pljesak kazališne publike ali ohrabruju i negiranje te iste glazbe od strane onih koji su je tradicionalno posjedovali" (str. 261).

Snježana ZORIĆ

Knjiga sadrži: *Predgovor, Uvod* i poglavlja *I. Najstariji izvori i objavljena građa do drugog svjetskog rata, II. Noviji izvori i III. Plesni običaji* i na kraju *Tumač manje poznatih riječi, Bilješke* i sažetak na njemačkom jeziku.

Od 1963. godine kada su u knjizi *Narodni plesovi Hrvatske 2*, objavljeni i opisi plesova i plesnih običaja nekoliko podravske sela, autor se povremeno vraća plesnim običajima svoga užeg zavičaja. Dio bogate građe prikupljan tokom skoro trideset godina, koji se odnosi na gotovo sve podravske lokalitete oko općinskog središta Đurđevac, objavljuje u ovoj knjizi.

U poglavlju o *Najstarijim izvorima* autor navodi vijesti F. Rusana o plesu, pokladama i svadbi u Virju iz 1868. i zapise F. Š. Kuhača iz 1880. godine iz Virja i Đurđevca. Također iz 19. stoljeća, dragocjeni su citati iz rukopisnih zbirki J. Tomca iz Virja i T. Jalžabetića iz Đurđevca. Citirajući i članke i radove I. Mihokovića, F. Židovca, P. Lukanca i B. Širole, Ivančan pruža sliku glazbenoga života Virja, Đurđevca, Miholjanca, Kloštra Podravske, Podravske Sesveta i Kalinovca tridesetih i četrdesetih godina ovoga stoljeća.

S obzirom na to da je zbirka etnografske građe Andrije Ivančana, autorova oca, djelomično objavljena tek u razdoblju 1976-1979. g., autor je spominje u poglavlju *Noviji izvori*, iako ona obuhvaća građu do 1938. godine. U ovom poglavlju nalazimo i podatke o novijim važnijim rukopisnim zbirkama, knjigama i videosnimkama kojima se autor služio, od kojih osobito ističe bilješke Z. Krupski i videosnimke S. Sremca i sina I. Ivančana mlađeg. Iako naslov to ne kazuje, ovdje autor nabraja uvjete, razloge i utjecaje zbog kojih su se neki folklorni elementi zadržali ili proširili na ovom području. Piše o glazbi, vokalnoj i instrumentalnoj, o odnosu glazbe i plesa te različitim stilskim karakteristikama, prostornoj strukturi i ritmičkim osobinama kola i drugih plesova. Na kraju poglavlja nalazi se popis kazivača i pitanja koja im je autor postavljao.

Građa i komentari plesnih običaja prema lokalitetima u kojima ih je autor prikupio, nalaze se u trećem poglavlju knjige. Ono počinje popisom sa čak 201 imenom plesa, od kojih zapanjuje broj kola, osobito uskrasnih (44). Najbrojniji nazivi plesova zapravo su prvi stihovi pjesama u kolu. Vjerojatno je upravo veliki broj plesova razlog što je u ovoj knjizi izostao njihov pojedinačni opis, koji autor najavljuje za sljedeći svezak. Za razliku od ostalih pitanja na koja Ivančan odgovara isključivo citatima kazivača, u pitanju o značenju imena pojedinih plesova autor ujedno navodi njihovu rasprostranjenost i podrijetlo. S obzirom na mnoštvo kola, neobično je velik broj notnih i tekstualnih zapisa pjesama uz ples.

Ova knjiga - još jedna u bogatom nizu, uz obilje građe, vrlo korisnu geografsku kartu, faksimile korištenih rukopisnih zbirki i starijih izvora obiluje i fotografijama kazivača.

I nakraju, kao i za prethodnu knjigu I. Ivančana iz iste biblioteke "Narodni plesovi i plesni običaji Požeške kotline" primjedba izdavaču: neadekvatna grafička oprema knjige, posebno u prvom poglavlju, čini je nepreglednom.

Tvrtko ZEBEC

Ivan Ivančan, Narodni plesni običaji Podravine, 1, Plesni običaji Općine Đurđevac, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1989, 336 str. (Biblioteka "Narodni plesovi Hrvatske")

Olivera Vasić, Narode igre Azbukovice, u: Dimitrije O. Golemović; Olivera Vasić, Muzička tradicija i narodne igre Azbukovice, SIZ kulture i fizičke kulture opštine Ljubovija, Ljubovija 1989, str. 199-275.

tradicijskoj plesnoj kulturi, jer je broj starosjedilaca ostao zanemariv. Slijede podaci o plesnim običajima, o tome kada se i gdje pleše. Interesantan je podatak da je "sačuvano niz elemenata koji ukazuju da je igra imala određenu ulogu u posmrtnom ritualu."

O. Vasić pronalazi, što iz anketa, što iz starije literature, što iz vlastitog terenskog iskustva velik broj plesova. Samo ankete iz 1948. spominju u Azbukovici 36 plesova. Ipak po njenom mišljenju okosnicu plesnog repertoara čine: *kolanje*, *povoz*, *četvorak*, *trojanac* i *igra s noge na nogu*. Kasnija će analiza pokazati da su to kola dinarske povenijencije što potvrđuje tezu o glavnom utjecaju doseljenika na plesnu kulturu Azbukovice.

Vrlo vrijedan materijal o obrednim plesovima Vasićeva bogato ilustrira tekstovima o običaju, zapisima pjesama i njihovih stihova, notama te opisima koraka sistemom dr. V. Žganeca, Labanovom kinetografijom te riječima. Tamo gdje je to potrebno dodaje crteže, a ponegdje i fotografije. Govori o prostornom kretanju plesača, o otvorenom kolu kao najčešćoj formi pri plesanju, o stilu pri kojem vidi razliku među starijim i mlađim plesačima, ističe značajnu ulogu kolovođe.

Na kraju svog vrijednog rada O. Vasić opisuje neke pastirske dječje igre pretežno športske, a zatim i zabavne igre na sijelima. I primjeri tih igara govore o njihovom dinarskom podrijetlu.

Određenu pažnju Vasićeva posvećuje utjecajima sa strane pa i tu daje podatke koji će svakom etnokoreologu pomoći da bolje shvati put i krajnju raspostranjenost nekih plesova. Tako je u Azbukovicu među ostalim došlo kolo *sakajdo* (varijanta *starog sita* ili obratno) te je njegova velika raspostranjenost označila još jednu točku dalje prema jugoistoku.

Ivan IVANČAN

Olivera Vasić, Narodne igre i zabave u titovoužičkom kraju, Srpska akademija znanosti i umetnosti, Beograd 1990, 210 str. (Posebna izdanja, Tradicionalno narodno stvaralaštvo, sv. 3)

Dr. Olivera Vasić veoma plodan etnokoreolog objavila je eto opet veoma značajno djelo s područja srpske etnokoreologije. Ovoga puta radi se o plesnim običajima, plesovima i igrama užičkog kraja. Iz knjige u knjigu uz opise plesova dobivamo sve više podataka o ambijentu, odnosno okolnostima u kojima se izvodi ples. Ovoga puta autorica se

knjige osim seoskom tradicijom bavi i gradskim zabavama, a uz mnoge teme dodaje i karte koje prikazuju prostorni smještaj nekih elemenata. Među ostalim tu su različite zavjetne svetkovine, crkveni vašari, razmjestaj plesova prema lokalitetima. Dok prvo poglavlje govori o narodnim zabavama, drugo je posvećeno samom narodnom plesu. Prema anketi Ministarstva prosvjete iz 1948. godine u 131 obrađenom selu zapisano je 244 naziva plesova. Za dobar dio njih Vasićeva daje dodatna objašnjenja o njihovom imenu, rasprostranjenosti, tekstovima pjesama i raznim koreološkim elementima, primjerice stilu, tehnici, držanju u kolu i pravcu kretanja kola.

Pojedine plesove, njih 36 na broju detaljno opisuje riječima, ali također sistemom dr. V. Žganeca te Labanovom kinetografijom. Uz svaki ples pridodana je i melodija glazbene pratnje, a ako se uz ples i pjeva, onda i stihovi popratne pjesme. Veliku pažnju posvećuje instrumentalnoj pratnji plesa. Piše i o sviračima i instrumentima, orkestrima i plaćanju svirača.

Posebno poglavlje O. Vasić posvećuje *igramama koje se igraju na sijelima*. Većinom su to zabavne igre. *Čobanske igre* većinom su kolektivne i na njima se natječu grupe, parovi ili pojedinci tko će prvi doći do pobjede. Vasićeva izdvaja *igre nadmetanja*, npr. različita bacanja kamena, trčanja, skakanja i hrvanja. Opisuje i razne *dječje igre*. Opisi igara obilno su ilustrirani crtežima.

U posljednjem poglavlju Olivera se Vasić posebno zadržava na ulozi plesa, naročito obrednih kola. Donosi primjere kola koja se izvode povodom svadbe ili smotri, a zatim piše i o društvenoj ulozi plesa. Ova interesantna materija nelogično se nalazi na posljednjem mjesu u knjizi, a iza igara djece i odraslih. Zaslužila je mjesto među prvim poglavljima.

Bez obzira na neke sitnije primjedbe i na dojam da je dovršavana na brzinu, knjiga je značajan doprinos jugoslavenskoj etnokoreologiji.

Ivan IVANČAN

Nakon petnaestogodišnjeg rada Studijske grupe za etnokoreologiju Međunarodnog savjeta za tradicijsku glazbu, 1987. godine u Istočnom Berlinu skupio se dotada najveći broj istraživača plesa iz Europe, Kanade i SAD. Kako je tada zaključeno da mnogi od istraživača nemaju dobar uvid u područja istraživanja i postignute rezultate kolega iz struke, predloženo je sastavljanje popisa bibliografija članova Studijske grupe. Nakon dvogodišnjeg prikupljanja podataka od tridesetčetvorice istraživača plesa iz Europe, obje Amerike i Azije, što predstavlja dvije trećine članstva Grupe, sastavljena je ova publikacija. Značajna je jer sadrži glavni dio međunarodno objavljenih istraživanja s područja etnologije plesa u poslijeratnom razdoblju (1947-1989.). Istraživanjima su se ranije počeli baviti etnokoreolozi iz Istočne Europe, a kasnih šezdesetih godina su im se pridružili zapadnoeuropski i američki istraživači. Skupljeni su popisi radova članova Studijske grupe iz Belgije (1), Bugarske (2), Danske (4), Finske (1), Francuske (2), Grčke (1), Italije (1), Kine (1), Mađarske (2), Norveške (1), Novog Zelanda (1), Njemačke (2), Poljske (1), Sjedinjenih Američkih Država (8), Švedske (2), Švicarske (2) i Velike Britanije (2).

S obzirom na to da istraživači iz različitih zemalja na različite načine sastavljaju svoje popise, autorica publikacije ih je zbog preglednosti ujednačila služeći se svojim

Dance Research, Published or Publicly Presented by Members of the Study Group on Ethnochoreology, ed. by Elsie Ivancich Dunin, ICTM, Study Group on Ethnochoreology, Los Angeles 1989, 76 str.

Dda (Dunin, de Alaiza) stilom, koji tumači u predgovoru. Ovaj način bibliografiranja sadrži potpuniju informaciju od onih koji se koriste u mnogim zemljama.

Popisi sadrže samo pisani ili filmski materijal, tiskan ili javno prikazan (još neobjavljen) na konferencijama ili simpozijima - članke (u časopisima, zbornicima, enciklopedijama), knjige (monografije, teze, dizertacije, priručnike) i filmove te javno prezentirane izvorne znanstvene članke.

Popis je organiziran po abecednom redosljedju autora, a radovi pojedinih autora kronološkim redom. Svi naslovi su prevedeni i na engleski jezik.

Tvrtko ZEBEC

Dance Studies, Vol. 12 = Roderyk Lange, The Dance Folklore from Cuiavia, Centre for Dance Studies, Jersey C. I. 1989, 230 str.

Poljski etnokoreolog Roderyk Lange (koji živi u SAD i sebe naziva *Dancer* i *Dance Anthropologist*), veoma je svestran i plodan istraživač i pisac. Jedan je od prvih etnokoreologa koji je pohađao Folkwang Hochschule u Essenu, kod Albrechta Knusta savladao Laban ovu kinetografiju i

njome ilustrirao brojne objavljene radove s područja etnokoreologije. Od 1954. do 1965. temeljito istražuje područje *Kujawy* što se nalazi na sjeverozapadu središnjeg dijela Poljske. Djelo o kojem izvještavamo nešto je izmijenjena i na engleski prevedena knjiga koja je prethodno objavljena na poljskom jeziku (Varšava 1979).

Najpoznatiji ples područja *Kujawyja* nosi i ime po njemu. Zove se *kujawiak*. Antropolozi i muzikolozi spore se o njegovu podrijetlu još od 1841. godine. Jedni ga smatraju izvorno seljačkim, drugi narodnim gradskim plesom, a neki dopuštaju jednu i drugu mogućnost. Nisu bez argumenata ni oni koji ga svrstavaju u podvrstu *mazurke*.

R. Lange je podijelio knjigu u tri dijela. Nakon uvoda, kao i na kraju svakog dijela daje obilnu bibliografiju.

U prvom dijelu tekstem i fotografijama predstavlja područje *Kujawy*. Zatim objašnjava plesnu kulturu i plesne običaje, govori o glazbenoj pratnji plesova, nabroja lokalitete u kojima je istraživao te donosi podatke o kazivačima i njihove fotografije.

Drugi dio posvećuje problemima ritma. Smatra da se plesna forma i ritam mogu smjestiti u okvire mnogo poznatije i raširenije *mazurke*. Svoju tvrdnju ilustrira notnim primjerima, a *kujawiak* uspoređuje i s drugim plesovima istog područja. Slijedi analiza osnovnog koraka *kujawiaka* kojom R. Lange dokazuje da se radi o dvije vrste plesa: jednog seljačke, a drugog "narodne", tj. gradske provenijencije.

U trećem dijelu nalaze se opisi svih najvažnijih seoskih plesova *Kujawyja*. To su *chodzony* i *marsz*, dakle šetajući i maširajući ples, zatim tri slična i povezana plesa: *kujawiak - mazurek - oberek*. Fotografijama i popratnim kinetogramima opisuje se zatim ples *holds*, slijedi *owczarek* ples ovčara pa *dyna*, *czapnik* i drugi plesovi iz starog tradicionalnog repertoara.

Knjiga obiluje kinetogramima te notnim zapisima (od kojih su neki nastali još u prošlom stoljeću).

Ivan IVANČAN

Antologijski izbor koji prikazujemo, obuhvaća usmene ljubavne pjesme od šesnaestoga do dvadesetoga stoljeća, zapisivane uglavnom u Hrvatskoj. Motivski su pjesme raznolike, a priređivač Stipe Botica rasporedio ih je u osam ciklusa organiziranih, kako sam navodi, "nekom logikom tekstovne organizacije iznutra" i dao im poetične naslove. Knjiga je opremljena kratkim *uvodom*, te *bibliografijom* malim *rječnikom* i *kazalom pje-sama po prvom stihu i izvoru*.

Tekstovi su pjesama uglavnom preuzeti iz tiskanih i nešto iz rukopisnih zbirki, a tiskano je i sedamnaest zapisa iz vlastite priređivačke zbirke. Pjesme su, osim neznatnih ortografskih izmjena, tiskane u onom obliku u kojem su se nalazile u navedenim zbirkama. Međutim, podaci o kazivačima, zapisivačima i vremenu zapisivanja, koji su obično bili navedeni uz tekstove u mnogim zbirkama, nisu prenijeti jer priređivač smatra da bi to opteretilo ovo izdanje koje ima, kako navodi, "popularno-znanstvenu namjenu". Spominje se samo mjesto zapisa i to neposredno uz svaku pjesmu, a uz zapise koji su nastali od XVI. do XVIII. stoljeća, navodi se, ispod teksta, vrijeme nastanka zapisa.

Pjesme su poredane po rednom broju (243 pjesme), bez naslova, a u kazalu su dane po prvom stihu uz koji se dodaje iz koje je zbirke pjesma preuzeta. Među zapisivačima vidimo tako mnoga značajna imena iz hrvatske kulturne prošlosti, ali i ona nepoznata do uključivo današnje studente čiji su zapisi okupljeni u priređivačevoj rukopisnoj zbirci.

Vratimo se na početak ovog prikaza i ponovimo da je ovo *antologijski izbor*, i to veoma uspio. Možemo, naravno, govoriti o tome da se mogao sačiniti i drugačiji izbor pjesama okupljenih oko iste teme, ali to je nevažno kada je riječ o antologijskom izboru pojedinog priređivača. Ovaj je nastao prema visokim estetskim, književnim kriterijima priređivača S. Botice, koji dobro poznaje usmenu poeziju i njezinu tradiciju, kazivače i zapisivače, proces tradiranja u prošlosti i sadašnjosti. (Tome je posvećen uvod u zbirku, koji je možda isuviše učen s obzirom na autorovu želju da knjiga bude popularna.)

Vjerujemo da će ovaj izbor naći put do čitaoca i uvući ga u tematski okvir ljubavi kao vječne i najsnažnije inspiracije. Na znanstvenoj razini on ne donosi nešto bitno novo (ipak mu nedostaju i podaci o kazivačima), ali to zapravo i nije bila osnovna namjena ove knjige. Stipe Botica je htio ponuditi današnjem čitateljstvu na čitanje i uživanje kolekciju usmenih ljubavnih pjesama i u tome je uspio.

Tanja PERIĆ-POLONIJO

Između dva rata Stjepan Grčić je objavio tri knjige pjesama koje je zapisao od lončara i guslara **Bože Domnjaka Bojana** iz Potravlja podno Svilaje. Bio je to tek manji dio Grčićeve etnografske građe koju je prikupio u svom četverogodišnjem radu

Biserno uresje, Izbor iz hrvatske usmene ljubavne poezije, Priredio Stipe Botica, Mladost, Zagreb 1990, 302 str.

Epske pjesme Bože Domnjaka Bojana, (izbor), [priredio] Ivan Mimica, Književni krug, Split 1990, 304 str.

s vrsnim pjevačem i guslarom, koji je tad već zašao u osmo desetljeće života. Više od pola stoljeća nakon njihova nastanka poslužit će se Ivan Mimica tim zapisima u svojoj disertaciji o Grđiću i Domnjaku. Rezultat tog rada bit će i knjiga istog autora *Život i epski svijet guslara Bože Domnjaka*, prva monografija o jednom narodnom pjevaču u povijesti proučavanja hrvatske usmene književnosti (v. prikaz u Narodnoj umjetnosti 27, Zagreb, 1990, 302-303).

Knjiga koju prikazujemo antologijski je izbor Domnjakovih pjesama i najljepši mogući završetak književno-etnografske priče o guslaru iz Potravlja. Trideset pjesama raspoređeno je u četiri tematske cjeline: 1) junačka ženidba, 2) megdani / četovanja / ratni pohodi, 3) sužanjstvo (pokušaji bijega), 4) pjesme različitog sadržaja (tri, a to je polovica ove skupine, govore o pribavljanju dobrih konja). Tematsku raznolikost priređivač je svjesno žrtvovao sižejnoj dotjeranosti.

U dva uvodna teksta (*Predgovor* i *Epski pjevač i stvaralac Božo Domnjak*) Ivan Mimica nas upoznaje s najvažnijim detaljima iz Domnjakova života i nekim poetskim obilježjima njegovih pjesama. Uz to, na nekoliko primjera nastoji pokazati kako Domnjakov osobni stil intervenira u usmenu tradiciju, a time posredno otkriva principe vlastitog estetskog izbora. Zanimljivo je da Mimica u Domnjakovim pjesmama pozitivno vrednuje ekonomično fabuliranje i pomake u sižejnoj obradi tradicionalnih tema (naprimjer nagodba i izmirenje junakâ umjesto megdana s jasnim ishodom). Odmak od onog što se smatra tipično epskim (digresivnost, opširnost) i tipično usmeno - tradicijskim, a što donekle prelazi granice puke improvizacije, dobiva pozitivan vrijednosni predznak i time signalizira samo naoko paradoksalan spoj pretpostavki *estetike različitosti* i njoj "neprimjerene" usmeno-književne građe. Kažemo samo naoko paradoksalan jer nam se čini da svaki antologičarski projekt uključuje omjeravanje odabranog materijala s kanoniziranom, "visokom literaturom", a to opet najčešće podrazumijeva moderno shvaćanje individualnosti/originalnosti. U prilog ovoj postavci, pored najnovijeg, ovdje prikazanog rada, govori i cjelokupna praksa Olinka Delorka, najproduktivnijeg antologičara hrvatske usmene poezije.

Spomenimo nakraju, mada se to po reputaciji priređivača i podrazumijeva; antologija pjesama Bože Domnjaka popraćena je, kao i svako kritičko izdanje domaće usmene poezije, rječnikom i popisom varijanata.

Davor DUKIĆ

The Bugarštica, A Bilingual Anthology of the Earliest Extant South Slavic Folk Narrative Song, Edition, Verse Translation, Introduction, and Bibliography John S. Miletich, University of Illinois, Urbana and Chicago 1990, XXXIX + 339 str.

Tri popratna teksta, opsežna tematska bibliografija i 41 bugarščica u izvornom obliku i engleskom prijevodu sačinjavaju ovo raskošno opremljeno američko izdanje najstarijih hrvatskih narodnih pjesama.

Da su gotovo sve bugarščice "prave usmene tradicijske pjesme" tvrdili su mnogi istraživači južnoslavenske usmene poezije, a Albert Lord u *Predgovoru* (str. VII-XVIII) ističe da se toj tezi mogu pribaviti dokazi bilo proučavanjem

varijanata bilo analizom njenih stilističkih osobitosti. Ovo prvo već je učinila Maja Bošković - Stulli u dvjema dobro poznatim raspravama ("Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu" i "Popevka od Svilojevića (iz ostavštine Petra Zrinskog)", Usmena književnost kao umjetnost riječi, Zagreb 1975, str. 7-31. i 32-50). Stoga se Lord prihvaća kratke stilističke analize bugarsčice *Popijevka o kosovskom boju* kojom započinje Bogišićeva zbirka, a koja je naravno uvrštena i u ovu antologiju. U analizi se poslužio šestočlanim sustavom pjesničkih ponavljanja kojeg je izgradio John S. Miletich i na kojem se temelji njegova dihotomija *elaborate/essential style*, pri čemu je ovaj prvi karakterističan za usmenu, a drugi za pisanu poeziju. Tako će usmena poezija preferirati ponavljanja čitave grupe stihova (*repetitive group*), doslovna i jednoznačna ponavljanja (*exact repetition*), zatim ponavljanja različitih oblika ali istog značenja (*semantic repetition*) i ponavljanja identičnih ili sličnih riječi na početnoj, srednjoj ili krajnjoj poziciji u stihu (*similar initial - internal - end repetition*). U navedenim primjerima ne dolazi do semantičkog pomaka koji se javlja u preostala dva tipa pjesničkog ponavljanja karakteristična za stil pisane poezije, a to su: ponavljanja istih ili sličnih izraza kojima se izražavaju različite ideje ili objekti (*distinct initial - internal - end repetition*), te ponavljanja istih gramatičkih konstrukcija (*syntactic repetition*) (John S. Miletich, "Oral - Traditional Style and Learned Literature: A New Perspective", *Journal of Descriptive Poetics and Theory of Literature*, 3 (1978), 345-56).

Svaki od spomenutih tipova ponavljanja Lord je oprimjerio s ponekim stihom *Popijevke o kosovskom boju*, što bi prema Miletichevim postavkama otkrivalo njen mješoviti karakter. Tu tezu eksplicitno donosi sam Miletich u *Uvodu* (str. XIX- XXVI) kad ističe da bugarsčice pripadaju usmenoj ili folklornoj tradiciji unatoč uočljivim elementima "učene kulture". U tom kratkom uvodnom tekstu enciklopedijske sažetosti i sveobuhvatnosti Miletich je uspio naznačiti sve relevantne probleme, koji su i nakon više od sto godina proučavanja bugarsčica ostali otvoreni poput problema podrijetla sižeâ i metra bugarsčice, eventualnih zapadnih utjecaja, problema značenja termina, melodijske pratnje i sl.

Nakon iscrpne bibliografije radova o bugarsčicama (134 jedinice) slijedi njihov antologijski izbor. Miletich je njime obuhvatio sve one bugarsčice koje su zbog uklopljenosti u djela starije hrvatske književnosti (Hektorovićevo *Ribanje*, Barakovićeva *Vila Slovinka*) ili osebujnog podrijetla (*Popevka od Svilojevića iz ostavštine Petra Zrinskog*) u najvećoj mjeri privlačile pažnju književnih historičara. Isto su tako zastupljene i one pjesme koje zbog svojih kroničarskih obilježja donekle odudaraju od gotovo uvijek isticanog baladnog karaktera bugarsčica. Poredak pjesama u antologiji sugerira tematsko-kronološki kriterij; na početku su bugarsčice o Banović Strahinji, prvog bici na Kosovu i Marku Kraljeviću, potom dolaze pjesme o junacima druge kosovske bitke i srpskim despotima, a nakraju one o kršćansko-turskim sukobima u 16. i 17. stoljeću .

Najzahtjevniji dio posla u izradi ove antologije svakako je bio sam prijevod na engleski jezik. Miletich je za "stil posrednik" odabrao jezik i metar engleske balade. Na historijsko-žanrovskom planu to je doista sretno rješenje, no isto se ne može reći i za metričko-izražajni plan. Naime, osmosložni stih jamske inercije teško može apsorbirati izražajni kapacitet dugog stiha bugarsčice, koji je uz određene varijacije gotovo dvostruko duži. Ne iznenađuje stoga da je Miletich katkad jedan stih bugarsčice prevodio dvama jamskim tetrametrima:

Tobom sam se sved dičio
među braćom i gospodom

In you I gloried everywhere
Among all kin and noblemen

(30-31)

Izbor stilističkog adekvata i time metrički uvjetovan imperativ izražajne ekonomičnosti prisiljavao je Mileticha na prešućivanje nekih, za bugaršćicu karakterističnih stilskih sredstava poput pridjevske formule (dvostruki pridjevi), dupliciranog prijedloga i već spominjanog semantičkog ponavljanja. Možemo to ilustrirati s nekoliko stihova Popijevke o kosovskom boju iz koje je preuzet i prethodni primjer:

Kad bi nebo padnulo na junačku crmu zemlju, Should down to earth the heavens fall,
Oni bi ga primili na svoja na bojna kopja. They'd catch them on their sturdy lances.

(20-21)

Muč, pomukni, zete Vuče,
zamuklo ti grlo tanko

Do guard your tongue,
Oh son - in - law

(28-29)

Mislim da ove opaske samo idu u prilog dvojezičnom izdanju, koje uostalom držimo jedinim smislenim načinom prenošenja "tuđe" poezije, pa i onda kada se radi o malim narodima i istim takvim jezicima.

Spomenimo nakraju i Pogovor (str. 323-339) Samuela Armistead a koji američke čitaoc upozna s nekim stilističkim obilježjima bugaršćice, odnosno južnoslavenske narodne poezije uopće, kao što su uvodne negativne metafore, trodjelne formulacije, stalni brojevi i epiteti. Armistead nalazi brojne motivsko-tematske podudarnosti bugaršćica i zapadnoevropskih balada, te zaključuje da su one prije rezultat sličnog socijalnog konteksta u različitim dijelovima predindustrijske Evrope nego direktnih utjecaja.

Prikazivač ove knjige ne nalazi drugog načina da okonča svoj tekst osim da prevodilačko-izdavački poduhvat Johna Mileticha ocijeni uzornom antologijom jednog narodnog pjesničkog žanra koji upravo takvu antologiju i zaslužuje.

Davor DUKIĆ

Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann, priredila i predgovor napisala Denana Buturović, 2. izd., Svjetlost, Sarajevo 1990, 2. sv., I tom LXII, 643 str.; II tom XII, 714 str.

Dok je u devetnaestom stoljeću u središtu pažnje i naše međunarodne znanosti i kritike bila južnoslavenska (srpska odnosno hrvatska u prvom redu) usmena epika onog oblika i tipa što ga reprezentira Vukova zbirka, u naše ju je dane u znatnoj mjeri potisnula ona epika koja je nastala u muslimanskoj sredini. To vrijedi napose za inozemne akademske krugove u kojima je danas na primjer Avdo

Međedović zacijelo poznatije ime od Tešana Podrugovića ili Filipa Višnjića. Ako i zanemarimo rad ljudi poput Matije Murka ili Luke Marjanovića i kruga oko "Matice hrvatske" krajem 19. stoljeća, zasluge su u novije vrijeme prvenstveno dvojice ljudi ili, točnije, dvaju smjerova proučavanja naše usmene epike. S jedne je strane to Alois Schmaus i njegova teorija o epizaciji usmene tradicije, rođene u onom smjeru bavljenja usmenom poezijom u kojem spomene zaslužuju još barem Theodor Fringa i Maximilian Braun. S druge je strane Milman Parry kao začetnik tzv. harvardske škole usmene poezije ili teorije o usmenoj kompoziciji, kojoj je najveći živi predstavnik

izuzetno zaslužni, aktivni i produktivni učenjak Albert Bates Lord a uza nj i niz mlađih istraživača poput Davida Bynuma, Johna Milesa Foleya i drugih. No ni u radu jednoga ni u radu drugoga nije osobito istaknuto mjesto dobila zbirka muslimanskih (prema sabiračevoj terminologiji, muhamedovskih) pjesama koju je prikupio visoki austrougarski upravni činovnik, dvorski savjetnik pri Zemaljskoj vladi (poslije okupacije) i direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Kosta Hörmann. Kao predstavnici muslimanske usmene epike redovno se javljaju druge zbirke, u prvom redu one "Maticе hrvatske" u redakciji Luke Marjanovića, a kod Parryja i Lorda naravno i golema građa što su je sabrali njih dvojica od 1935. nadalje. Ne može se reći da je Hörmannova zbirka, objelodanjena priv. put 1888. i 1889. godine, naišla na negativan odjek. Ali svakako bilo je nešto nelagode, ako ne i animoziteta, razlozi kojima se najbolje dadu nazrijeti u dosta kritički intoniranom prikazu Luke Marjanovića u "Viencu" (na koji je ne manje oštro uzvratio Hörmann u "Pripomeni" na početku drugog sveska svoje zbirke, u ovom izdanju II, V-XII). Čini se da je glavni prigovor ili razlog nezadovoljstvu kod Marjanovića (ali i drugih koje priređivačica spominje u izvrsnom predgovoru "Sto godina Hörmannove zbirke", I, VII i dalje) bio osjećaj da Hörmann griješi što uvodi pojam "trećeg naroda" hrvatskosrpskog jezičnog područja. Pored toga tu su i neki drugi prigovori, vjerojatno manje relevantni, o kojima potanje u Hörmannovoj "Pripomeni" i predgovoru Đenane Buturović. Očigledno su mnogi učenjaci u ono burno vrijeme s negodovanjem dočekali ideju o nekoj muslimanskoj epici Južnih Slavena, dakle nečemu što ne bi bilo ni srpsko ni hrvatsko, pa su u tome osjetili moguću podvalu austrougarske službene politike, pogotovo zato što je rad Koste Hörmanna imao podršku istaknutih političkih predstavnika austrougarskog režima poput ministra Kallaya. Teško je prosuditi koliko je opravdanja imalo to negodovanje i da li jest bilo opravdano. Ostaje ipak dojam da se Hörmann od svih prigovora što mu ih upućuje Marjanović najmanje uvjerljivo obranio od prikriveno izrečenog navedenog.

No to su trenutne političke spletke koje, naravno, ne mogu bitno utjecati na naš današnji sud o vrijednosti Hörmannova rada i zbirke koja nesumnjivo dostojno predstavlja južnoslavensku usmenu epiku onog tipa koji se razvio u krajevima nastavnim pretežno muslimanskim pučanstvom. To je pokazao već i sam uspjeh objavljene zbirke u Bosni i Hercegovini, iako, kako je bilo spomenuto, znatno manje u drugim našim krajevima. Drugo je izdanje zbirke izašlo 1933. a njegovi su izdavači Alija Kurtović i Jakša Kušan pojmove *Muhamedovci* i *muhamedovski* zamijenili sa *Muslimani* i *muslimanski* ("Sto godina...", str. IX). Kasnije je bilo još pokušaja da se iznova tiska ubrzo rasprodana zbirka (*ibidem*). Tek 1976. objavila je Đenana Buturović prvo kritičko izdanje proučavateljice muslimanske usmene epike. Treba odmah reći da je ono besprijeckorno urađeno i da je priređivačica pokazala vrhunsku filološku obradu zbirke i opremila i ovo izdanje svim onim što čitalac može poželjeti radi boljeg obavještavanja o zbirci, njezinu nastanku i daljoj sudbini.

Zbirka je tiskana u dvije knjige. Od ukupno 75 pjesama u prvoj je objavljeno 39, ostale u drugoj. Obzirom na poznatu duljinu muslimanskih, posebno krajiških (krajišničkih) pjesama, ne iznenađuje taj relativno malen broj u dva omašna sveska. U prvom tomu pjesama prethodi spomenuti predgovor priređivačice "Sto godina Hörmannove zbirke" (str. VII-LII) koji autorica zaključuje iscrpnom bibliografijom. Zatim slijedi kratak "Pristup" sakupljača te popis ljudi koji su pomogli pri sabiranju i uređivanju pjesama (str. LIII-LXII). Na kraju knjige, kao i u drugom svesku, nalazimo "Dodatak" Hörmanna sa zanimljivim podacima i objašnjenjima uz pojedine pjesme (str. 575-608), potom scrpan, od priređivačice znatno dotjeran i dopunjen "Tumač" riječi orijentalnog i drugog porijekla (str. 609-630), "Gdje je što?" (pregled sadržaja

Hörmannove prve knjige) te tri indeksa Đ. Buturović: abecedni pregled lokaliteta pjesama, abecedni pregled početnih stihova pjesama, abecedni pregled naslova pjesama. Na koncu su ispravke štamparskih grešaka u prvom Hörmannovom izdanju i "Sadržaj". Drugi svezak poslije Hörmannove uvodne "Pripomene", u kojoj se brani od kritike iz "Vienca" ne spominjući imenom njihova autora a prihvata dva prigovora iz inače povoljnog prikaza Vatroslava Jagića u 11. svesku "Arhiva za slavensku filologiju" (što nije zabilježio imena pjevača uz pjesme i što je ijekavizirao ikavizme u pjesmama), te poslije samih pjesama, "Dodatka" (str. 603-617), "Tumača" stranih riječi (str. 619-654) i "Gdje je što?" (str. 655-656), slijede još indeksi vlastitih imena i etničkih naziva (str. 657-684) te geografskih i topografskih naziva (str. 685-700), pa abecedni pregledi lokaliteta, početnih stihova i naslova pjesama a na kraju "Napomena priređivača uz ovo izdanje" (str. 707-711) i ispravke tiskarskih grešaka u prvom Hörmannovom izdanju (str. 713-714) te "Sadržaj".

Treba i opet reći kao zaključak da se radi o izvanredno vrijednom izdanju priređenom uzornom filološkom metodom i savjesnošću. Što je ipak ostalo nešto tiskarskih grešaka (npr. pogrešno navedeno ime Jugoslavenske akademije, II, 711), tu ocjenu nimalo ne mijenja.

Zdeslav DUKAT

Zoja Karanović, Narodne pesme u Danici, Matica srpska, Novi Sad; Institut za književnost i umetnost, Beograd 1990, 313 str.

Ovom su knjigom postale dostupne usmene pjesme objavljivane u *Danici*, časopisu koji je izlazio u drugoj polovici 19. stoljeća u Novom Sadu. Časopis je posebno bio upućen ženskoj čitalačkoj publici za zabavu i za čitanje "lijepe

književnosti". Uz to, urednici su posebnu pažnju posvećivali objavljivanju folklorne građe: najviše je tu narodnih pjesama, zatim pripovijedaka, zagonetki i drugih usmenoknjiževnih oblika, te opisa narodnih običaja. U 13 godina svoga izlaženja (osim 1870. i 1871.g.) *Danica* je objavila 267 naših narodnih pjesama i nešto ukrajinskih (8) i bugarskih (6). Među sakupljačima usmenih pjesama izdvajaju se, u ono vrijeme poznati književnici, kulturni radnici i političari, ali i određen broj, u javnosti manje poznatih ljudi. Jedan od najznačajnijih bio je Stojan Novaković čija je zbirka i najveća (46 pjesama), a slijede ga Aca Popović Zub (44 pjesme), pa Milovan Glišić (20 pjesama), Đorđe Rajković (18 pjesama) i tako redom, ostali, koji su donosili manje, ali ne i beznačajnije priloge, do onih koji su se potpisivali samo inicijalima (kako je, uostalom, to i bio običaj u njihovo vrijeme), pa je danas teško otkriti njihov identitet. *Daničinu* zbirku, ovakvu kakvu nam donosi i prikazuje Zoja Karanović, čini niz zbirčica usmenih lirskih i lirsko-epskih pjesama, te niz pojedinačnih zapisa epskih pjesama. Zbirka je, kako kaže priređivačica, "mozaik nastao na temelju različitih, tada uopšte veoma poticanih, zanimanja za narodno pesništvo"(str.14). Zbirka danas pokazuje da sakupljači najčešće nisu vodili računa o samim pjevačima/kazivačima i načinu prenošenja pjesama, te tako podataka o njima gotovo da i nema, dok su nešto izraženiji podaci o mjestu i kraju u kojem su pjesme bilježene. To je u skladu s devetnaestostoljetnim isticanjem regionalnog, etničkog i nacionalnog identiteta koji se "ogleda" u "narodnom pjesništvu". To se odnosi prije svega na Bačku i Slavoniju, zatim na Banat, te neke dijelove tadašnje Srbije i na jedan dio Bosne. Najviše je pjesama iz Bačke, a najmanje iz Bosne. Valja napomenuti da su to upravo prostori koje Vuk nije obuhvatio, bilo da je smatrao poneko pjesništvo bezvrijednim (npr. u Bačkoj) ili da do nekih predjela nije ni stigao (npr. do Bosne).

Stoga nam je *Daničina* zbirka, posebno ovako uzorno pripremljena, višestruko značajna. Ona, dakle, nije samo prirodni nastavak Vukova sakupljačkog rada i "otkrivanja" novih područja, već je i prilog novom shvaćanju usmenoga pjesništva, koje upozorava na estetske vrijednosti drugih, ili bolje rečeno, zanemarenih žanrova. Tako su ovdje dominantni lirski i lirsko-epski žanrovi, dok su epski manje zastupljeni.

Lirske pjesme čine najveći i ujedno najznačajniji dio ove zbirke, 220 pjesama, različitih tema, motiva, raspoloženja, različite namjene i situacije izvedbe i sl. Tu su obredne i običajne pjesme, pjesme vezane uz rad, legende i mitološke, obiteljske i vojničke, dječje i za djecu, šaljive pjesme, a među svima, gledano u cjelini, najbrojnije su ljubavne.

Nakon ove, najbrojnije skupine, slijede lirsko-epske pjesme: balade i romance (31 pjesma). Baladni motivi, raznoliki bogati sadržaji govore također o promjeni ukusa - od junačkih k lirskim pjesmama.

Epske pjesme (23 pjesme) su razvrstane prema Vukovu kronološkom načelu koje je, naravno, teško utvrditi, a to upravo i pokazuju objavljene epske pjesme. Uočljivo je i to da ove epske pjesme prije svega govore o sukobima s mitskim bićima i o obiteljskim konfliktima, a manje o junačkim podvizima i megdanima.

U znanstveno relevantnoj uvodnoj studiji, Zoja Karanović detaljnije nas provodi kroz sve skupine pjesama koje su se našle u *Daničinoj* zbirci.

Pjesme su date u onom obliku u kojem su se pojavile u *Danici*, usklađene s novim pravopisom. Sve specifičnosti zapisivača i priređivača, onda kada ih ima, donose se u bilješkama uz svaku pjesmu, uz podatak kada je i gdje pjesma u *Danici* publicirana, tko ju je kazivao, gdje je i kada zapisana; zatim popis varijanata koji je rađen prema najpoznatijim zbirkama što su prethodile ovoj *Daničinoj* zbirci, ali i varijante prema ovim poslije objavljenim knjigama: M. Kleut, *Lirske narodne pesme u Letopisu Matice srpske* (1983); M. Matićki, *Epske narodne pesme u Letopisu Matice srpske* (1983) i M. Matićki, *Narodne pesme u Vili* (1985). U prikazima navedenih knjiga (u prijašnjim brojevima *Narodne umjetnosti*) hvalili smo takve pristupe i nastojanja da se danas korektno prikažu i izvuku iz anonimnosti čitave kolekcije usmenoga pjesništva, prikazujući tako kontinuitet zapisivanja, odnos prema tradiciji, pa i ukus vremena u kojemu su pojedine zbirke nastajale i bile objavljivane. Ova je knjiga logičan nastavak takva sustavnog i temeljitog rada, koji može poslužiti kao uzor u sličnom poslu.

Tanja PERIĆ-POLONIJO

Osam tisuća i osamdeset poslovice (kako autor naziva okupljenu građu), skupljao je D. Miličević tijekom mnogih godina, osluškivao od ljudi na tržnici, u autobusima, na ulici, na svečanostima, pogrebima, slavama, na poslu. Nalazio ih

Riznica narodnih mudrosti, (poslovice, 8080), priredio Drago-ljub Miličević, Kultura, Beograd 1989, XIV, 238 str.

je u novinama, časopisima, suvremenim književnim djelima, radio i televizijskim emisijama. Mnoge su poslovice u knjizi prijevodi koji se sve više "odomaćuju" (latinske, američke, ruske, kineske), ili radi geografske bliskosti "prožimaju" (bugarske, albanske, turske, rumunjske). Dosta ih je iz *Biblije* (naročito iz *Evangelja*) te formulacije iz *Korana*. Tu su i misli poznatih ljudi: Platona, Heraklita, Paskala, Shakespearea, Hegela, Marxa, pa Njegoša, S. M. Ljubiše, F. Višnjića i drugih. Ima i aforizama nekih domaćih pisaca koje je narod usvojio (aforizme je autor, kako sam navodi, uzimao kao poslovice tek ako su se više puta čuli u narodu.). Izvjestan broj primjera uzeo je priređivač iz zbirke uzrečica *Sjaj razgovora* Đoka Stojčića, i to one koje su, kako kaže, "više poslovice nego izreke". Tim je poslovicama dodao još oko tisuću iz zbirke Vuka Karadžića, i to one koje su i sada u upotrebi. Svaka je od tih poslovice (što, osim nekih izuzetaka, nije slučaj s drugim poslovicama u knjizi) označena kao Vukova. Autor ih je ekavizirao i donio, kako navodi, "u današnjem, a ne Vukovu obliku" mijenjajući riječi (npr. lasno u - lako; naije u - najede; buha i ušiju u - buva i vašiju itd.) i red riječi (Traži u jajetu dlaku u -Traži dlaku u jajetu i sl.). Ispuštene su i neke dopune, komentari i oznake koje kazuju da je poslovice nastala izvan Srbije (npr. u Mađarskoj). Smatram da te promjene nisu bile potrebne, te da imaju više nacionalni predznak, nego potrebu osuvremenjavanja, kako to autor misli.

Ovako skupljena građa poslužila je kao uzorak za kompjutorsku obradu fonetske, leksičke i morfološke strukture jezika na kojem se poslovice ostvaruju. To je obavio matematičar Danko Miličević. On je u drugom dijelu uvoda opisao postupak rada i donio šest tabela (o frekvenciji pojavljivanja slova, riječi određene vrste, glagolskih oblika, imenica po rodu i padežu, zamjenica i pridjeva određene vrste) i pet slika (poligon frekvencija pojavljivanja slova, kružni dijagram pojavljivanja slova određene vrste, frekvencija i kružni dijagram pojavljivanja riječi određene dužine te histogram frekvencija pojavljivanja riječi određene dužine u postocima). Na kraju je dao i popis imenica s najvećom frekvencijom.

Ante NAZOR

G. L. Permjakov, Osnovy strukturoj paremiologii, Nauka, Moskva 1988, 235 str. (Ispitivanje po folkloru i mifologiji Vostoka)

U knjigu *Osnovy strukturoj paremiologii*, koja je objavljena nakon Permjakovljeve smrti, ušli su radovi koje je za tisk priredio sam autor. Među njima odlomci su iz *Grammatiki poslovičnoj mudrosti* (Gramatika mudrosti poslovice); uvod u zbornik *Poslovicy i pogovorki narodov*

Vostoka (Poslovice i uzrečice naroda Istoka); poglavlje o karakteru motivacije općeg značenja s dopunama koje je autor učinio za englesko izdanje, iz knjige *Ot pogovorki do skazki* (Od uzrečice do priče); uvod u zbornik *Prodelki hiŕecov* (Majstorije lukavaca); studija o strukturi paremiološkog fonda iz zbornika *Tipologičeskie issledovanija po fol'kloru* (Tipološka istraživanja folklor); studija o smisaonoj strukturi poslovičnih iskaza iz knjige *Paremiologičeskij sbornik* (Paremiološki zbornik).

U prilogima knjige donosi se univerzalni tematski popis, neke napomene iz zbornika *Poslovicy i pogovorki naroda Vostoka*, te građa iz arhiva autora - rad o strukturi paremiološkog znaka i razna druga zapažanja. Na kraju zbornika nalazi se popis radova Permjakova te popis najvažnijih recenzija njegovih radova. Izbor i raspored studija u zborniku napravljen je tako da pokazuje cjelovitost Permjakovljeva bavljenja paremiološkim problemima.

Posebno poglavlje odnosi se na radove Permjakova o paremiološkom minimumu na građi ruskih narodnih izreka. Ovdje je prvi puta tiskan popis 500 najčešće

upotrebljivanih ruskih poslovičnih iskaza koji je nastao kao rezultat paremiološkog eksperimenta čiji je zadatak bio da se utvrdi minimum poslovičnih iskaza poznat govornicima ruskog jezika. Utvrđivanje minimuma poslovičnih iskaza važno je za uključivanje paremija u rječnički fond prirodnih jezika. Permjakov predlaže da paremiološki oblici uđu u obične dvojezične rječnike poredani po abecedi i to birajući još najčešće upotrijebljene varijante.

Ako se radi o specijalnom paremiološkom rječniku ili zbirci, građu je, prema Permjakovu, najbolje organizirati prema vrstama paremioloških oblika na poslovice, pretkazanja, zagonetke itd. Unutar te razdiobe građu treba grupirati prema tematskim jedinicama.

Paremiološke vrste za Permjakova nisu slučajan i nepravilan konglomerat jezičnih struktura, nego prilično uređen i konzistentan sistem.

On paremiološke forme razmatra na tri razine. Prva je jezična razina na kojoj se one opisuju kao sintaktičko-semiotički oblici. Na toj razini Permjakov daje preciznu razdiobu paremija. Poslovice su odijeljene od drugih paremioloških oblika gornjom granicom iznad koje se nalaze nadređenična jedinstva (kao što su anegdote, bajke itd.) i donjom granicom ispod koje se nalaze idiomi, frazeološke cjeline itd. Druga je razina razmatranja modela formulativnih izraza na planu realija klasifikacijom kojih se Permjakov ne bavi. On smatra da značenje poslovice tvori njezina logička struktura, dok realije omogućuju "građevinski materijal". Treća je razina logičko-semiotički plan kojemu Permjakov posvećuje najviše pažnje, jer cilj mu je pronaći određene invarijantne situacije što ih poslovice oblikuju. To je osnovna razdioba modela formulativnih izraza iz ranijih Permjakovljevih radova (*O: pogovorki do skazki*, *Od uzrečice do priče*).

U svojem kasnijem radu *Grammatiki poslovičnoj mudrosti* (Gramatika mudrosti poslovice) Permjakov je ovu trostruku shemu proširio tematskom klasifikacijom (tematska klasifikacija se ne smije brkati s planom realija). Tematska razina određena je parom opozicija, a opozicije sačinjavaju tematske grupe kao što su: dio - cjelina, velik-malen i sl. Tako dobivamo četiri, a ne tri analitička plana. Tematska i logičko-semiotička klasifikacija odnose se, prema Permjakovu, jedna prema drugoj kao leksik i gramatika. Prema tom bi modelu Permjakovljevi parovi opozicija predstavljali paradigmatičke entitete, dok bi logičko-semiotičke invarijante predstavljale logičke transformacije.

Paremije se razlikuju i po motivaciji općeg značenja - značenje je motivirano direktno, preko slike ili je potpuno nemotivirano. Značenje motivirano slikom uključuje paremije čije ukupno značenje nije direktno izvedeno iz riječi koje sačinjavaju taj obrazac, nego je s njime povezano preko slike. Poruka ne leži u doslovnom, već u metaforičkom značenju slike. Naprimjer: *Bez mjeseca zvijezde sjaju jasnije (tj. malo vrijedna stvar izgleda vrijedna kada u blizini nema vrijednog predmeta)* (Permjakov 1988, 27)

Motiviranost značenja ovisi o kontekstu; kontekst određuje vrstu paremiološkog obrasca. Isti paremiološki oblik, ovisno o kontekstu, može biti npr. i poslovice i pretkazanje, a razlika se očituje u motiviranosti značenja. Primjer: *Netko za trajanja pljuska pita kada će kiša prestati, a kao odgovor dobije izreku *Pljusak nikad ne traje dugo**. U ovom slučaju izreka nije poslovice već pretkazanje, jer ima direktno i nedvosmisleno značenje. No ako se izreka primijeni na čovjeka koji je započeo posao s mnogo energije i entuzijazma, izreka je poslovice, budući da zahtijeva metaforičku interpretaciju: slika kiše je metafora za određeni način djelovanja (Permjakov 1988, 47).

Premije koje su jednake po obliku, a različite po značenju Permjakov naziva homonimnim izrazima. Premije koje su različite po obliku, a slične po značenju naziva sinonimnim izrazima. Razlika između homonimnih i sinonimnih izraza je u motiviranosti općeg značenja. Ista izreka kao poslovice ima preneseno značenje, dok npr. kao pretkavanje ima direktno. Polisemantičke paremiološke forme koje imaju preneseno značenje Permjakov naziva sintetičkim obrascima. Sintetički obrasci obuhvaćaju poslovice, pučke aforizme, uzrečice, poslovične priče, anegdote sastavljene od jednog prizora, zagonetke i zagonetna pitanja i velerizme.

Analitički obrasci imaju direktno, nedvosmisleno značenje, dakle monosemantički su. Oni obuhvaćaju poslovice slične izričaje i uzrečicama slične izričaje. To su npr. pretkavanja, vjerovanja, proročki snovi, praktična izricanja vezana uz rad i vremensku prognozu, želje, kletve, jezikolomke, egzorcizmi itd.

Permjakov je sačinio dosad najtemeljiti opis paremioloških struktura i relativno konzistentan sustav njihovih logičkih transformacija. U tom se pothvatu iscrpljuje njegova teorija; ona zanemaruje upotrebu premija u većim diskurzivnim cjelinama, njihovo ostvarenje u konkretnom govornom činu.

Vilko ENDSTRASSER

Zlatni prag, Hrvatske i srpske narodne pripovijetke iz Mađarske, sakupio i obradio Balint Vujkov, Tankönyvkiadó, Budapest 1990, 376 str. (Biblioteka Dunav)

Nedavno preminuli folklorist Balint Vujkov podjednako je poznat čitaocima usmenih pripovijedaka kao i znalcima-istraživačima. Za života je objavio 22 knjige, a tekstove njegovih zapisa možemo naći i u nekoliko usmenoknjiževnih antologija kao i u zbirkama pripovijedaka. U rukopisu je

ostalo 500 zapisa tog vrijednog entuzijaste, pravnika, subotičkog Bunjevca. Vujkov je cijelog svog radnog vijeka obilazio Hrvate koj žive izvan svoje povijesne domovine i stoga je razumljiva nakana Demokratskog saveza Južnih Slavena iz Mađarske da objavi zapise pripovijedaka Hrvata i Srba iz Mađarske. Osnovna dilema s kojom se susreo Stipan Filakovac priređivač izdanja - kome se knjiga obraća, domaćim ili inozemnim čitateljima? - nameće se i nama. Ustvari to je stara dilema koja se daje svesti pod pitanje: u kojoj mjeri valja zapis, tj. transkripciju teksta prilagoditi jeziku čitatelja. Domaći čitatelj bit će zadovoljan ovom tehničkom transkripcijom, dok će inozemni (a to je valjda čitatelj s onu stranu Mure i Drave, nadalje Gradišćanski Hrvat ili Hrvat iz Rumunjske) žaliti za tješnjom prilagodbom standardnom hrvatskom jeziku. Urednik je pravopisno osavremenio zapis, no Balint Vujkov je također frizirao tekstove, činio ih pitkijim. To uostalom nikada nije prešućivao. Šteta je samo što u predgovoru nemamo primjer kako je to radio. To je primjedba znanstvenostručne naravi, no čitatelj kome je knjiga namijenjena bit će vjerujem sasvim zadovoljan. Mislim da je Vujkov tek skraćivao tekstove i nije ispravljao živi jezik, autentični jezik kazivača. A primjeri kazuju o raznolikim lokalnim izričajima (sela su i bunjevačka, i tzv. gradišćanska, i srpska, i šokačka, tj. i hrvatska i srpska). Autor zadržava i tuđice, od germanizama do slovakizama. Ono što se ogleda iz ovog izbora je bliskost panonskog repertoara, ne samo u motivici već i u jezičnoj dikciji i stilu, bez obzira na kojem je jeziku pripovijedan. Zbirka sadrži čitav niz žanrova a posebnu vrijednost uočavamo kad pogledamo kada su rođeni Vujkovljevi kazivači koji su znali ispričati 19 poduzih bajki. Danas bajke znadu tek iznimno dobri kazivači, a u optičaju su još uvijek šaljive i kraće pripovijetke kojih je i u ovoj

zbirci najviše (145). Među njima je i pripovijest "Zlatni prag" (Naslov se dakako odnosi na kultnu točku - kućni prag, a ne grad).

Nives RITIG-BELJAK

Bajke što su ih pod naslovom *Kinder und Hausmärchen* objavila braća Grimm pripadaju nesumnjivo najpoznatijim knjigama izdanim na njemačkom jeziku. One su gotovo postale paradigmom za evropsku bajku, prema njima su rađene brojne stilske, jezične, tipološke ili psihološke analize, a nepravедno su zaboravljeni i iz tradicije gotovo isključeni zapisi koji su prethodili tom izdanju.

Radi se uglavnom o njemačkim zbirkama priča Johanna Carla Augusta Musäusa, Christophä Wilhelma Günthera ili Caroline Stahl, svi s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće; uz Grimma je najveći uspjeh u to doba postigao bibliotekar Ludwig Bechstein, čija se zbirka od 80 priča (ilustrirana sa 174 drvoreza Ludwiga Richtera) pod nazivom *Knjiga bajki Ludwiga Bechsteina* pojavila 1853., ali ipak nikad nije postala popularna poput Grimmovog zbirke. Bechstein je čak i neke primjere uzimao iz istih izvora kao i Grimm, ali ih je jezično drukčije preradio. Svoj je didaktički cilj vidio u poučavanju i čednosti dječjeg svijeta.

Postavlja se pitanje što je sve bilo prije Grimma? Koje su tekstove poznavali i obradili ih svojom metodom do cjeline kakvu poznajemo? U kakvom su kontekstu živjele bajke? Da li su zaista potjecale iz naroda, kao što braća Grimm nastojala da se vjeruje, i da li su se zaista pričale samo u njihovu užem zavičaju (u Hessenu), gdje su ih skupljali i kako su ponosno govorili u predgovoru? Sve su to pitanja na koja nastoji odgovoriti ovaj izbor tekstova koji su bili zabilježeni i objavljeni uglavnom od 16. do 18. stoljeća.

U prethodnim su se stoljećima pojavili zapisi s potpuno drukčijim sadržajima i stilskim sklopovima i većina čitatelja i ne zna ili ne razmišlja da je umjetničke Grimmovog priče proizveo tek uporan rad braće Grimm na tekstovima. Ipak ne smijemo umanjivati njihove zasluge. Na koncu oni su pridonijeli da su čitave generacije sakupljale usmene tekstove da bi se, kako se dugi niz godina vjerovalo, iz tih autentičnih izvora mogle iščitavati predodžbe najrazličitijih naroda i vremena. Braća Grimm su prvenstveno željela da pomoću tekstova iz kasnog srednjeg i ranog novog vijeka otkriju spoznaje o tom vremenu (a ne da to vrijeme pruži neke spoznaje i iskustva za sadašnjost, kako je to želio Herder). Međutim, obradom tekstova iz najrazličitijih izvora (kao iz zbirki pripovijedi, egzempla, knjiga šaljivih priča, zabavnih knjiga itd.) izgubila se njihova originalnost, autentičnost koja je svjedočila o vremenu iz kojega su potjecali. Svi su Grimmovi tekstovi homogeni, stilski ujednačeni, izvan vremena i prostora. Braća nisu željela zabilježiti vjerni autentični oblik svake pripovijetke već su tekstove prilagođavali svojim idealnim modelima stila narodnog pjesništva shvaćenog kao neindividualna poezija, ona koja nastaje sama iz sebe i izvire iz narodne duše. Iz starijih tekstova braća su u pravilu reducirala moralne pouke, ili su ih potpuno izbacivali u korist zabavnosti ili pedagoške pouke štiva.

Pokazat ćemo to nekim primjerima. U zbirci koju prikazujemo nalazi se pod brojem 13 *Crvenkapica*, prijevod najstarijeg poznatog zapisa Charlesa Perraulta iz 1697. godine. (Prvi se prijevod Perraultovih priča pojavio u Njemačkoj tek potkraj 18. st.) U ovom je tekstu naglašen muško-ženski odnos: vuk je zavodnik koji dobre,

Märchen vor Grimm, Herausgegeben von Hans-Jörg Uther, Eugen Diederichs Verlag, München 1990, 341 str. (Die Märchen der Weltliteratur)

lijepo i pristalo djevojke odvlači u krevet, a one (kao naivna Crvenkapica) tek tamo shvate što im se dogodilo. Prema tome priča je namijenjena odraslima, a ne djeci. Braća Grimm su kasnije istakla samo pedagoški aspekt: pouku djeci koja moraju slušati roditelje pa im se neće dogoditi ništa zla, a moralnu pouku u stihovima, koja jest zastarjela, ali je danas ipak (ili pogotovo) duhovita i šarmantra, potpuno su izbacili. Međutim, upravo je Grimmova obrada Crvenkapice postala jednom od najpoznatijih priča i uvrštena je u gotovo sve zbirke bajki, školske udžbenike, bila je predloškom za crtane filmove, lutkarske predstave i sl.

Ili: patrijarhalni je odnos naglašen u priči br. 1 (*Kralj žaba*), pa tako princeza tek na izričiti nagovor svoga oca pristaje žabu uzeti u krevet, pri čemu se i opet aludira na seksualni odnos.

Upravo takve, "nesavršene", bajke iz ove zbirke zapravo su po svojim stilskim obilježjima mnogo bliže današnjim zapisima, naravno ako izuzmemo arhaični jezik, a vjerujem da bi bile zanimljive i današnjim čitateljima, a ne samo proučavateljima usmene književnosti. Navodim neka od stilskih odstupanja u odnosu na Grimmove priče: Svi tekstovi ne počinju uobičajenim "Bio jednom..."; čest je neupravni govor, čak slobodni neupravni govor; likovi nisu uvijek crno-bijeli; veza između junaka i princeze se prikazuje i kao rezultat međusobnih emocija koje se postepeno razvijaju (br. 5. *Matovilka*, br. 26. *Vjerna lisica*); junaci u spomenutoj priči br. 26 imaju konkretna imena: kralj se zove Romwald, a tri sina su Aldegill, Torkild i Nanell, a nisu uopćena, gotovo impersonalna (npr. Ivica). Priče pritom nimalo ne gube na svojoj čudesnosti i bajkovitosti, primjerenije su odraslima nego djeci, što im je i bila funkcija.

Kakve su se sve stilističke intervencije mogle dogoditi u tekstovima urednik ove knjige, Hans-Jörg Uther, pokazuje, među ostalima i na primjeru priče br. 36 (*Dobročudni Ivica*), koja se u Grimmovoj zbirci pojavljuje pod imenom *Sretni Ivica*. Braći Grimm je naime tekst Augusta Wernickea iz 1818. godine s brojnim participskim konstrukcijama, neupravnim govorom, nedovršenim i zavisnim rečenicama djelovao grubo i nedoradeno. "Bajkovitijim" i jasnijim su ga napravili brojnim arhaizmima, direktnim govorom, te brojnim poslovicama, tako da od Wernickeova zapisa nije ostala netaknuta gotovo nijedna rečenica. Ima i obratnih primjera, pa je tako priča *Priča o Jorindi i Joringlu* (br. 29) u Grimmovoj zbirci gotovo nepromijenjena.

U ovoj su zbirci objavljena 73 teksta koja omogućuju uvid u povijest nastanka Grimmove zbirke "Kinder- und Hausmärchen", ali su i zanimljivo štivo sami za sebe. Pritom se donose neki izravni predlošci (priče br. 11, 32, 34, 68 i 69), prvi poznati zapisi pojedinih tipova priča (br. 3, 6,10,13) ili poznate varijante neke priče (br. 16, 20, 23, 60, 62). Redosljed priča podudaran je s onim iz Grimmove zbirke e da bi međusobna usporedba bila lakša. U komentarima urednika uz svaki se pojedini tekst otkriva odnos s izvorima, uspostavlja veza s Grimmovom zbirkom, donose podaci o tipovima i motivima priča, te njihove interpretacije. Time se ujedno pokušava i odgovoriti na pitanje zašto su bile važne priče Grimmovih prethodnika i što nam danas kazuju.

Naslov ove knjige, *Priče prije Grimma*, svjesno je preuzimanje naslova rada praškoga poznatog istraživača usmenih pripovijedaka Alberta Wesselskog (1871-1939), jednoga od rijetkih koji je u svoje vrijeme govorio da u pričama ne treba otkrivati samo njihovu usmenost ili veliku starost već je isticao nedjeljivu prepletenost i međusobnu zavisnost usmenosti i pisanosti. Njemu je posthumno i posvećeno ovo izdanje.

Ljiljana MARKS

Knjiga je nastala kao rezultat savjetovanja što ga je u travnju 1989. godine pod nazivom *Bajka u naše vrijeme* organizirala Akademija za znanost i kulturu u Möllnu; svi su objavljeni prilozi zapravo minimalno prerađena predavanja s tog skupa. Priređivač knjige, Hans-Jörg Uther, posvećuje ovo izdanje romanisti i znamenitom istraživaču usmenih pripovijedaka, Felixu Karlingeru, za njegov 70. rođendan.

Märchen in unserer Zeit, Zu Erscheinungsformen eines populären Erzählgenres, Herausgegeben von Hans-Jörg Uther, Eugen Diederichs Verlag, München 1990, 192 str.

Skepsa Achima von Arnima izražena 1812. godine u pismu Jacobu Grimmu da će pismeno fiksiranje priča i njihovo izdavanje značiti istovremeno i njihovu smrt, pokazala se neopravdanom i nepotrebnom. Dapače, dogodilo se obratno: bilježenje i objavljivanje bajki (u prošlom, a naročito u ovom stoljeću) dovelo je do njihova procvata, do širenja u sredine i zajednice gdje se nisu ni pričale ni poznavale, a pojedini bajkovni likovi postaju prepoznatljivom metaforom vječnih vrijednosti: dobra, zla, prijateljstva... U posljednje vrijeme u Evropi dolazi do pravog izdavačkog buma bajki: izdaju se najrazličitije antologije, zbirke, slikovnice, ponavljaju se izdanja s kraja prošlog i s početka ovog stoljeća. Tržište je preplavljeno audio i videozapisima, crtanim filmovima, ponovno se prema bajkama snimaju igrani filmovi, organiziraju se brojna savjetovanja o njihovu "dubljem" značenju. I pisana književnost, posebice znanstvena fantastika, primjenjuje i adaptira njihove mitsko-čudesne teme i motive (M. Ende, *Beskrajna priča*, John R. R. Tolkien, *Gospodar prstenova*) i ti su romani (i filmovi napravljeni prema njima) postali bestselleri u Evropi i Americi.

Iskorištavanje motiva i likova bajki u političkom vicu, karikaturama, reklami, crtanim filmovima guraju bajku u suvremeni javni život. Pritom je, nažalost, ostalo manje prostora za objavljivanje književnih, socijalnopovijesnih ili etnološki orijentiranih istraživanja.

U središtu zanimanja dvanaest radova, pretežno njemačkih autora, nalaze se uglavnom netom spomenute teme i problemi. Prilozi su grupirani u tri tematske cjeline: *Prenošenje i marketing, Međunarodni prostor bajke i Interpretacije*.

Smatram da tekst L. Röhricha (*Promjena bajke u suvremenim likovnim medijima: stripu i karikaturi*), najviše govori o današnjim recepcijama bajke, izvrsno ilustrira glavnu temu knjige, a poticajan je i za suvremena istraživanja u Hrvatskoj. Autor konstatira da se danas u likovnim medijima gotovo uvijek pojavljuje dvanaestak najpoznatijih bajki jer su opće prepoznatljive, pa se njihove teme i motivi, reducirani na najjednostavniju strukturu, polarizaciju dobra i zla, mogu vrlo lako prilagođavati vicu ili reklami i vezati uz suvremene događaje. Poanta i komični efekt su im uvijek isti: tradicijski element bajke se pretvara u neočekivani racionalni kontrast; bajka je skraćena, preokrenuta naglavačke; veliki postaju mali, lijepi ružni i obratno. Tako se i čitatelj (ili gledatelj) identificira s vukom, a ne s Crvenkapicom, s patuljcima a ne sa Snjeguljicom. Stoga su vrlo česte političke karikature koje iskorištavaju tipove iz bajki: Crvenkapica zbog svoje crvene kapice predstavlja lijeve stranke (crvene), pa je, u nekim političkim konotacijama, zapravo opasnija od vuka; ili: žaba iz priče o žabi pretvorenoj u kraljevića nerijetko predstavlja zelene i tsl.

Predstavljena telegramskim stilom karikature bajka zapravo nije više u svom prirodnom stanju, u usmenoj komunikaciji, već u drugoj ili trećoj egzistenciji. Njezina je recepcija individualni doživljaj iz novinskog štiva i više ne podliježe provjeri zajednice. Podvrgnuta je tržištu i manipuliranju, ekonomskim i političkim interesima,

ali, naravno, služi i za opuštanje i zabavu. Karikatura veseli jer staroj stvari daje novi čar; osim toga potvrđuje trajnost, promjenljivost i prilagodljivost bajke. Vječne teme bajki izražene vicom ili karikaturom, posebice sa seksualnim ili političkim konotacijama, pokazuju da se i naizgled bezvremenske bajke mogu vremenski itekako problematizirati. Ako postavimo tezu da karikatura (ili bilo koji suvremeni način prikazivanja bajke) pokazuje dugovječnost i trajanje starih bajki sve do naših dana, možemo tu tezu i okrenuti: suvremeni vizualni mediji pomažu bajci, oni poučavaju i šire znanja o njoj. Revitalizirali su bajku, etablirali, reinterpreterali, prilagodili vremenu, iznova je problematizirali i time je aktualizirali. Konačno i masovni mediji su dio folklor, možda čak i najveći.

U okviru ove tematske cjeline govori se i o prenošenju motiva bajki u skraćenom obliku u javne medije, o njihovoj prisutnosti na tržištu u obliku vica, karikature, reklamne poruke (Höfig, Richter). Ti se radovi izravno vežu i zaokružuju temu L. Röhricha. Mogućnosti bajke u prenošenju kršćanskih vrлина i moralnih pouka, propituju se u analizi kuća iz Oberammergauera oslikanih motivima raznih bajki (Moser). U prilogu o *Crvenkapici i njezinim ilustracijama* pokazuje se, na primjerima ilustracija ove poznate priče, povijesna tipologija likovne opreme i uspoređuje se s današnjim stanjem (Verweyen).

U grupi radova pod zajedničkim nazivom *Medunarodni prostor bajke* upozorava se na važnost poštovanja izvornih Grimmovih zapisa pri objavljivanju zbirki priča (Rölleke). Vrlo se pažljivo i iscrpno razmatraju i današnji neposredni načini i oblici prenošenja usmenoknjiževnih tekstova. Pritom se analiziraju tekstovi profesionalnih kazivača, koji na organiziranim pripovjedačkim festivalima pripovijedaju priče da bi zabavili publiku. Ti tekstovi, premda im je osnovna namjena jednokratna zabava, mogu postati i tekstovi što će dalje živjeti i usmeno se prenositi. Iz radova suradnika izvan donedavne SR Njemačke: Meklenburški suvremeni pripovjedači i njihove priče (Neumann), Recentni oblici bajke u Poljskoj (Simonides) i Suvremeni put bajke u Češko-Slovačkoj. Bajka u usmenoj tradiciji (Jech) vidljivo je da u novije vrijeme u raznim zemljama (i raznim političkim uređenjima) nema gotovo nikakve razlike u suvremenim pojavnim oblicima te žive i vitalne usmenoknjiževne vrste.

U grupi tema pod nazivom Interpretacije govori se o pojmu "omiljene priče" (Holbek), o psihološkim i popularno psihološkim recepcijama bajke i mogućnosti njezina terapijskog djelovanja (Horn), te o funkciji i značenju dječjih priča danas (Scherf).

Na kraju se knjige nalaze kratke stručne biografije autora svih priloga, te registar imena i pojmova.

Ljiljana MARKS

Ovaj se parcijalni katalog mađarskih usmenih pripovijedaka sastoji od dva tematski povezana sveska koja obuhvaćaju uglavnom šaljive priče (Aarne-Thompsonovi tipovi pripovijedaka br.1640 - 1874 u prvom i 1875 - 1999 u drugom svesku). U Narodnoj umjetnosti 24 Maja Bošković-Stulli prikazala je 4. svezak tog istog kataloga. Poput prethodnih i ova su dva nova sveska važan doprinos sustavnom uobličavanju potpunoga kataloga mađarskih usmenih pripovijedaka i predaja.

Za ovaj su katalog korištene bogate zbirke pohranjene u Mađarskoj akademiji znanosti, zatim rukopisne zbirke Etnografskog muzeja iz Budimpešte i zbirke rukopisa i ostalih izdanja mađarske usmene književnosti iz brojnih zemalja u kojima žive Mađari: Rumunjska (Erdelj), Ukrajina, Češko-Slovačka (Slovačka), Austrija (Gradišće), Vojvodina (Bačka, Banat), Hrvatska (Baranja). Uvodne su studije uz navođenje bogate stručne literature u oba sveska napisale urednice Benedek Katalin i Vehmas Marja. Slijedi kazalo tipova i motiva, te katalog s opširnim analitički raščlanjenim sadržajima i popisom varijanti. Na kraju je dijela na mađarskom jeziku opširan popis izvora, popis lokaliteta na kojima su zabilježeni tekstovi, te kraći izbor reprezentantnih primjera.

Ovaj je katalog izdan na mađarskom i šteta je što nigdje nema sažetka ili uputa za njegovo korištenje i na nekom drugom jeziku. Na engleskom se jeziku navodi tek naslov i Aarne-Thompsonov broj, te raščlanjena analiza pojedinog tipa po sintagmatskim cjelinama (str. 221-249 u svesku 7C i str. 247-279 u svesku 8).

Ljiljana MARKS

Ovo kapitalno djelo izišlo je u originalu na talijanskom jeziku pod naslovom *Storia notturna. Una decifrazione del sabba* (1989). Glavna autorova težnja bila je u rekonstruiranju ideoloških mehanizama koji su pridonijeli progonu vještica u Europi, te s druge strane, u traganju za dubinskim vjerovanjima osoba optuženih kao vještice i vješci. Ovim drugim aspektom knjiga nastavlja i produbljuje pitanja razmotrena već u prijašnjoj piščevoj knjizi *I benandanti*. Autor nastoji pokazati da progonitelji vještica i učeni tvorci stravičnoga stereotipa o njihovim zločinima, s bezbrojnim nevinim žrtvama posijanim po europskim lomačama, nisu ipak sliku sabata, vještičjega fantastičnog domjenka, sami izmislili, nego je ona nastala kao hibridni rezultat konflikta među pučkom i učenom kulturom, sa zgusnutim mitskim sadržajima. Tri središnja dijela knjige razmatraju: 1. postanak inkvizitorske slike o sabatu; 2. duboki mitski i ritualni sloj iz kojega izvire vjerovanja što su poslije urasla u shemu sabata; 3. pokušaj tumačenja o rasprostiranju tih starih mitova i rituala.

Magyar Népmesekatalógus, 7/C, A Magyar Népmesék Trufaés és Anektodakatalógusa (AaTh 1640-1874), Összeállította és a bevezetőt írta: Vehmas Marja és Benedek Katalin, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest 1989, 414 str.

Magyar Népmesekatalógus, 8, A Magyar Hazugságmesék Katalógusa (AaTh 1875-1999), Összeállította és a bevezetőt írta: Kovács Agnes és Benedek Katalin, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest 1989, 279 str.

Carlo Ginzburg, Hexensabbat, Entzifferung einer nächtlichen Geschichte, Aus dem Italienischen von Martina Kempter, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin 1990, 319 str.

Iz furlanskih procesa protiv tzv. *benandanata* (16. i 17. st.) razabrao je autor dvije teme koje su pomogle razumijevanju mitskih izvora sabata: to su ekstatička viđenja procesija mrtvih (pretežno ženska) i noćne borbe za plodnost zemlje (pretežno muške). U oba slučaja bila je riječ o duši što napušta tijelo u kataliptičnom stanju, o privremenoj smrti i susretu s mrtvima, te o socijalnoj funkciji sličnoj ritualima šamanā.

Autor smatra da se prastaro cirkuliranje mitova i rituala podrijetlom iz azijskih stepa te njihova golema rasprostranjenost i žilavo održavanje u najrazličitijim kulturnim kontekstima ne bi mogli objasniti posve historijskim pojmovima. Odlučuje se za kretanje podjednako u dijakronoj i poredbenoj perspektivi.

U prvom spomenutom dijelu knjige razmatraju se srednjovjekovne optužbe o zavjerama gubavaca, Židova, muslimana, heretika, što je djelomice uraslo u budući stereotip o vješticama, no nije nipošto iscrplo njegov sadržaj.

Drugi dio nastoji duboko prodrijeti u korijene simboličkih mitskih predodžbi samih osoba optuženih za vještičenje i za noćne sastanke na sabatima - o ženskoj pratnji božice (zvane Dijana, Herodijana i dr.), o noćnom letu, o napuštanju u obliku životinje obamrlog tijela, o divljem lovu, o noćnim borbama za plodnost zemlje (*benandanata*, livonskog *čovjeka-vuka* u 17. st., iz pretežno novijih zapisa o istarskim *kršnicima*, mađarskim *táltosima*, te srodnim likovima u kavkaskih Osetina i Abhazijaca itd.), te dolazi i do koledarskih i pokladnih običaja s prerušavanjem u životinjske maske i do rusalskih ekstaza. Autor vidi svuda ekstatično putovanje živih u svijet mrtvih, kao i na vještičjem sabatu.

U trećem dijelu knjige pisac nastoji proniknuti do prastarih zemljopisno-povijesnih korijena iz kojih su mogle postati mitske predodžbe u slici sabata - s karakterističnim nazivom prvoga odjeljka *Eurazijske konjunktura*. Iz pradavnih dodira Skita i srednjoazijskih nomada zaključuje autor o mogućim historijskim vezama, kojima dopunjuje one morfološke iz prethodnog dijela knjige.

Napokon, tragajući za motivom o smetnjama u hodu, šepavosti i sl., u čemu vidi trag inicijacijskih obreda s odlaskom u carstvo mrtvih, pisac pronalazi podudarnosti od mitova i rituala do bajki i vještičjih skupova - o Edipu, Meleagru, Pelopsu, Prometeju, Dionizu, šamanističkim ekstazama, o skupljanju kostiju i uskršavanju ubijene životinje u mitovima i obredima, pa do predaja o vještičjim gozbama, o šepavom predvodniku životinja, sve do bajke o Pepeljuginoj izgubljenoj cipeli.

Golema širina i obilje obuhvaćenih poredbi kroz vrijeme i prostor, u prvi mah gotovo nevjerojatnih, djeluje jako sugestivno (osobito i zbog privlačna autorova načina pričanja), te upućuje zaista na neočekivane morfološke sličnosti i moguće veze. Pa ipak ostaje neotklonjiva misao: jesu li posrijedi bile realne duboke etnološke veze, ili je u svemu imala ulogu i autorova čudesna moć domišljanja na podlozi goleme erudicije? Pouzdanog odgovora nema. Zamjerki na takvu tragu bilo je već prije o nekim drugim Ginzburgovim radovima, a dolazile su iz moderne njemačke empirijske kulturologije i bliskih joj orijentacija. Tako je H. Bausinger zamjerio našem piscu bliskost nekim Höflerovim hipotezama o vojsci mrtvih (premda, dakako, bez ikakvih natruha njegove nacističke ideologije) uz zanemarivanje povijesne specifikacije; a R. Schenda, Ch. Daxelmüller, i H. Gerndt prigovorili su mu zbog eklekticizma i nedostajanja konkretnoga kulturnog konteksta (*Zeitschrift für Volkskunde*, 1985/II i 1986/II).

Sam Ginzburg replicira im u ovoj knjizi posredno retoričkim pitanjem mogu li se uopće čistim povijesnim pojmovima analizirati "analogne simboličke forme, koje se

obnovljeno javljaju nakon tisućljeća u potpuno heterogenim prostornim i kulturnim okruženjima". Čini mi se da ova dilema ostaje i dalje otvorenom.

Nakraju, neke manje, za cjelinu možda nebitne, ali nama svakako važne kritičke primjedbe. Među analizirane likove bliske *benandantima*, *táltosima* itd. pisac je uvrstio i hrvatske *krsnike* (*kresnike*), polazeći uglavnom od moje rasprave o tome mitskom liku, objavljene god. 1960. na njemačkom te u dopunjenom i popraavljenom obliku 1975. na hrvatskom i 1988. na talijanskom jeziku (autor citira prvi i treći tekst). Ne treba ni reći da sam vrlo počašćena udjelom moga članka u ovoj značajnoj knjizi, pa s određenom intimnom nelagodom moram ipak ispraviti nekoliko netočnih konstatacija o krsniku.

Kroz cijelu knjigu provlači se sintagma *dalmatinski kresnik*, premda u Dalmaciji nema traga tako nazvanom liku (postoje likovi sa srodnim, no nipošto ne jednakim obilježjima, te s drugim imenima). U članku o krsniku rekla sam da je lik toga imena poznat samo u Istri, Hrvatskom promorju i Kvarnerskim otocima, te u zapadnim dijelovima Slovenije.

Na nekoliko je mjesta u knjizi rečeno da se krsnici noću bore u životinjskom obliku protiv drugih krsnika, poput *táltosa*, a različito od benandanata, koji se bore protiv vještica. No, to nije točno. Jer krsnici biju bitke *protiv vještaca* i *vještica*, kao i benandanti, i upravo se time oni razlikuju od sličnih mitskih likova u okolnim hrvatskim i južnoslavenskim regijama, a i od *táltosa*. To sam u svome članku pokazala. No, u analitičkom razmatranju govorila sam o relativnosti takvih antagonističkih razgraničenja, i o nekoliko posve iznimnih odstupanja u krsničkim borbama, pa se to možda moglo pogrešno razumjeti.

Pisac s pravom konstatira da u mome članku nedostaje usporedba krsnika s mađarskim fenomenima, s *táltosima*, no nije primijetio da sam tu prazninu njemačkoga teksta iz 1960. poslije nadoknadila u hrvatskoj i talijanskoj verziji. Napokon, do nesporazuma je došlo i s tumačenjem riječi *kudlak*, *vukodlak*, protiv kojih se u nekim primjerima bore krsnici. Ta je riječ, naime, protumačena kao *vampir*, kao nesmireni mrtvac. Nevolja je u tome što je naziv *kudlak* višeznačan: on zaista obilježuje mrtvoga, vampira, ali ujedno i *štrigona*, *vješca* još za njegova života, i upravo se protiv njih bore krsnici. U bilješci u sve tri jezične verzije svoga članka navela sam da se u Istri stapaju oba značenja te riječi - što, dakako, nije bez važnosti, jer u dubini postoji zaista veza s mrtvima.

Maja BOŠKOVIĆ-STULLI

Ovo je zbirka povijesnih dokumenata o progonima vještica u Mađarskoj u periodu od 16. do 18. stoljeća. Sastavljači zbirke u uvodnoj riječi napominju da se interes za ovakvu vrstu građe za znanstvena istraživanja javlja u Mađarskoj sredinom prošlog stoljeća, od strane onih povjesničara i folklorista koji su se zanimali za narodna vjerovanja. Analiziravši njihova izvješća, došli su do zaključka da, za period od 14. do 18. stoljeća, o progonu vještica ima neusporedivo više zapisa i dokumenata nego o ostalim narodnim vjerovanjima, i pokušali to objasniti tvrdnjom da je svakodnevni život seoske zajednice toga doba bio pun straha i neizvjesnosti, vjere i praznovjerja, grijeha i kazne.

Magyarországi boszorkány-perek, Kisebb forráskiadványok gyűjteménye, összeállította Gábor Klaniczay, Ildikó Kristóf, Éva Pócs, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest 1989, 2 sv., 1, 526 str.; 2, str. 527-946.

Kao polaznu točku u svom radu, koji je 1983. godine iniciran od strane Etnološke istraživačke grupe Mađarske akademije znanosti, autori su odredili dva opsežna izdanja o progonima vještica, i to: rad Komaromy Andora iz 1910. godine sa 461 dokumentom i rad Schram Ferenc u tri toma koji su sukcesivno izlazili u razdoblju od 1970. do 1982. godine sa 569 dokumenata. Namjera im je bila da ta dva izdanja, uz stručnu obradu, nadopune novim dokumentima, te da budućim istraživačima ovog segmenta mađarske prošlosti i kulture podastru što cjelovitiju građu.

Njihov je rad bio doista uspješan. Među novootkrivenim dokumentima ističu se, među ostalim, parnice sa sudskih procesa ženama koje su optužene da su vještice, a pripadale su znamenitim velikaškim porodicama, zatim dijelovi parnica sa niza suđenja iz 18. stoljeća osobama osumnjičenima da se bave ne samo vješticijskim poslovima, nego i vilenjaka, vukodlaka, grabancijaša, ili pak vračara. Tu je i opis tzv. vještice subote iz Pozsonya iz 1602. godine, dokumenti o progonima vještica u Szegedu koji su u prvoj polovini 18. stoljeća poprimili razmjere prave hysterije, te neki dragocjeni zapisi iz nekadašnje Gornje Ugarske i Erdelja.

Sastavljači zbirke odlučili su dokumente grupirati prema abecednom redu županija u kojima su se parnice vodile, i u tom smislu zbirka je dosta pregledna.

Neke važne dokumente nisu uvrstili, jer po njihovom sudu predstavljaju zasebne cjeline i već su ranije objavljeni, ali ih s potpunim bibliografskim podacima navode. Među njima nalaze se i dva djela hrvatskih autora. To su: "Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj" Ivana Tkalčića, objavljeno u Starinama 25, 1892. godine i "Neizdane izprave o progonu vještica u Hrvatskoj" Ivana Bojničića, objavljivano u Vjestniku Kr. Hrvatsko-Slavonsko Dalmatinskog Zemaljskog Arkiva, IV, u razdoblju od 1902. do 1904. godine. Autori ove zbirke napominju, da ova dva djela prilično dođiruju mađarsko područje, ali ipak izvire iz druge kulture.

Istraživači koji će se koristiti ovom zbirkom (etnolozi, lingvisti, povjesničari i drugi) svakako će uočiti da to nije tek niz povijesnih spisa, nego građa koja prezentira čitav splet kulturnih i drugih uvjeta određenog društva u određenom vremenu. U središtu toga spleta nalazi se pojedinac i njegova mala intimna grupa, čija nam sudbina otkriva i način i smisao njihova života. Gledano iz etnološke perspektive, možemo otkriti uvjete življenja u različitim kulturnim i društveno-političkim okolnostima i obogatiti naše spoznaje o varijabilnosti ljudskih rješenja, kao i njihovom simboličkom značenju.

Napokon, među ovim dokumentima ima i onih, koji mogu poslužiti istraživačima hrvatske dijaspore u Mađarskoj, jer donose niz podataka o Hrvatima u županiji Baranji i Željeznoj županiji, gdje je i danas skoncentriran najveći broj hrvatskoga življa u Mađarskoj.

Jadranka GRBIĆ

Éva Pócs, Fairies and Witches at the Boundary of South-Eastern and Central Europe, Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki 1989, 95 str. (FF Communications, Vol. CV₁, No. 243)

Rad objavljen u ovoj knjižici bio je izložen u obliku predavanja u Finskoj akademiji znanosti i književnosti, u travnju 1988. godine. Autoričin cilj jest istraživanje vilolikih bića i ostataka kulta koji je s njima bio povezan na Balkanu. Drugi je cilj povezivanje vještica iz mađarskih narodnih vjerovanja s vilama koje se pretežno javljaju u južnoslavenskim i rumunjskim krajevima

Balkana. Po autoričnim uvodnim riječima spomenute veze mogu pokazati proces transformacije mitskih bića u ljudska, tj. proces pripisivanja "demonskih" obilježja vještici kao ljudskom biću. Istraživanje vila moglo bi pomoći razumijevanju vjerovanja u vještice u središnjem i jugoistočnom europskom prostoru. U istočnom, pravoslavnom dijelu Balkana nije bilo progona vještica, a ni vjerovanje u vještice nije bilo toliko rašireno kao u Srednjoj Europi, što znači da su se tu bolje sačuvali elementi starih sustava vjerovanja koji su vješticama prethodili. Éva Pócs upozorava i na lijepu ženu (*szépasszony*) koja je mađarska rođakinja južnoslavenskih i rumunjskih vila. Vještice su od (prema ljudima ambivalentnih) vila preuzele onu zlu stranu.

Autorica nastoji interpretirati dva sustava - šamanističke čarobnjačke rituale Sjeverne Italije i sjeverozapadnog dijela Balkana (*benandanti*, *kresnik*, *zduhač*), s jedne strane, i vilinske kultove Sicilije i Balkana, s druge strane, kao folklorne prethodnike vještica i njihova umijeća (*witchcraft*, čarobnjaštvo), naglašavajući kako ta dva sustava pripadaju različitim izvorima i mitologijama, iako imaju dodirnih točaka i nisu uzajamno potpuno nezavisni.

Rasprava Éve Pócs podijeljena je na dva dijela. Prvi dio bavi se vilama: duhovima prirode i nimfama, demonima oluje, nekrštenima i mrtvima, demonima zime, opasnim vilama i opčinjavanjem, dobrim vilama, boginjama i duhovima - čuvarima, te lijepim vilama i lijepim vješticama.

Drugi dio rasprave posvećen je vezama dvaju svjetova, iniciranima i posrednicima: "odvedenima", "lakosjenima" (*elaphroiskiotos/ elaphroistichos*) i vilinskim nebom, vještijim gozbama u vilinskom nebu, vilinskim čarobnjacima i iscjeliteljima, čarobnjacima plodnosti, vještijim društvima i inicijacijom. Na kraju rasprave tiskane su opsežne bilješke i bibliografija.

Ivan LOZICA

Međunarodni skup pod gornjim naslovom održan je u Beogradu, u zgradi Srpske akademije nauka i umetnosti, od 13. do 17. travnja 1987. godine. Skup je održan u okviru proslave 100-godišnjice SANU i 200-godišnjice rođenja Vuka Stefanovića Karadžića.

Opsežan i raznolik, ovaj zbornik sadrži 58 priloga podijeljenih u sedam skupina, te kroniku skupa i bibliografiju (tj. prilog sekundarnoj bibliografiji znanstvene fantastike). Prve dvije skupine radova ("Književna fantastika i kulturna antropologija" i "Folklorna i književna fantastika") najzanimljivije su s folklorističkog i etnološkog gledišta, pa će se ovaj prikaz na njima zadržati. Ostali dijelovi knjige bave se fantastikom u književnom nasljeđu, u novijoj i današnjoj srpskoj književnosti, priložima za poetiku srpske fantastike i fantastikom u drugim umjetnostima.

Prvi dio zbornika, "Književna fantastika i kulturna antropologija", počinje tekstom Miodraga Pavlovića pod naslovom "Fantastika u antropološkom ključu", u kojem autor pokušava razlikovati mit i fantastiku. On smatra da fantastiku (za razliku od mita) nije moguće dekodirati, jer ona ostaje zatvorena u vlastitoj naraciji, njezina je simboličnost neprevodiva na logičan jezik, ona je umjetnost međuprostora.

Tekst Predraga Palavestre (urednika zbornika) podijeljen je na pet dijelova koji nastoje ukratko izložiti temeljna obilježja fantastike u srpskoj književnosti. Prvi dio

Srpska fantastika, Natprirodno i nestvarno u srpskoj književnosti, urednik Predrag Palavestra, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1989, 684 str. (Naučni skopovi; knj. XLIV. Odeljenje jezika i književnosti; knj. 9)

bavi se ciljem istraživanja - pokušajem da se dođe do korijena duhovne kulture, podjednako u literaturi i folkloru, prošlosti i sadašnjosti. U ostalim dijelovima teksta Palavestra se bavi odnosom folkloru i književne fantastike i tipološkim mijenama u strukturi žanra, nekim poetičkim obilježjima i žanrovskim karakteristikama književne fantastike, najrasprostranjenijim tipovima srpske fantastike i njihovim promjenama kroz povijest. Fantastika se pojavljuje kao estetska transcendencija i kao moralna transgresija zbilje - ona oslobađa alternativnu moć mašte koja teži promjeni, omogućava nadilaženje granica svakidašnjice i medijskih okvira, oslobođenje ljudskog duha od ograničenja vremena i zatvorenosti prostora.

Vladeta Jerotić u prilogu "Kompenzatorna i stvaralačka uloga imaginativnog u životu čoveka" u fantaziji vidi čovjekovo oružje protiv smrti, za njega fantastika je aktivni život snova, svjesno vođena halucinacija, namjerno eksperimentiranje čudom.

Dragoslav Antonijević u "Prilogu teorijskom razmatranju fantastičnog u folkloru" daje kritički pregled važnijih teorijskih gledišta o fenomenu fantastike u folkloru, da bi zatim izložio neke vlastite poglede o tom pitanju, ne odvajajući folklorne tipove i žanrove jer drži da krajnja analiza rezultira sličnim ishodima i značenjima.

Darko Suvin u "Tezama o poetici naučne fantastike (SF)" drži da su *začudnost* i *spoznajnost*, konkretizirane u recepciji *novuma*, ona *differentia specifica* koja omogućuje razlikovanje SF kao literarnog tipa (društveno-estetske i povijesne intertekstualne skupine). Suvin nastoji povući granicu između SF i fantastike, primjećujući kako je obilježje SF otvoreni, "epski" siže, dok je siže u fantastici tipično zatvoren, "mitski".

Drugi dio zbornika ("Folklorna i književna fantastika") okuplja radove dvadeset autora. Ljudmila Stojanova (Varna, Bugarska) piše o bajci i mitu kao korijenima znanstvene fantastike, Marija Dabrovska-Partika (Krakov, Poljska) tretira evoluciju suodnosa folklornog i fantastičnog, Vojin Matić raspravlja o narodnom stvaralaštvu i fantastici, Ljubinko Radenković se bavi nekim vidovima antiponašanja u folklornim tekstovima, Petar Vlahović istražuje postanak i razvoj čovjeka u srpskom usmenom narodnom stvaralaštvu, Miodrag Stojanović zastupljen je tekstom "Personifikacije narodnih predanja", a Maja Bošković-Stulli na temelju kazivanja Srba u Hrvatskoj piše o fantastici u usmenoj prozi. Tekst Vljaka Palavestre nosi naslov "Fantastične predstave o starom stanovništvu u usmenom predanju Bosne i Hercegovine", Tatjana Filipović-Radulaški nalazi semiotičke konture fantastike u bajci, Mirjana Detelić piše o poetici fantastičnog prostora u srpskoj narodnoj bajci, Snežana Samardžija o žanrovskoj uvjetovanosti fantastike u srpskoj književnosti, a Svetozar Koljević o fantastici u junačkim pjesmama Vukovih zbirki. Miodrag Matički bavi se zloslutnim snovima u epskim pjesmama, Hatidža Krnjević "molitvenom čašom" kao obrednim predmetom u pjesmi "Dioba Jakšića", Đorđe J. Janić istražuje đavla u srpskim narodnim pričama. Vještice su tema referata Nade Popović-Perišić, a vampiri su našli svoje mjesto u radovima Zvonimira Kostića i Ane Radin. Dragana Mršević-Radović nalazi odjeke vjerovanja u demone u srpskoj i hrvatskoj frazeologiji, a Svetlana Slapšak otkriva fantastičnu literarnost graničnih oblika na primjeru fantastične dijete.

Ivan LOZICA

Ovo izdanje nije obuhvatilo cjelokupno autorovo bavljenje prisutnošću usmene književnosti u pisanoj hrvatskoj književnosti kao i jezikoslovnim djelima, no ipak to je temeljni priručnik njegovih istraživanja.

Knjiga sadrži izbor tekstova objelodanjenih po pretežno književnim časopisima, čija je opet podloga bila autorova magisterska i doktorska radnja (a/ Susreti i dodiri usmene i pisane književnosti do preporoda, b/ Prisutnost usmene književnosti 19. i 20. stoljeća). U njima Kekez sustavno istražuje sveukupan korpus hrvatske pisane književnosti.

Područje od pojave pismenosti do danas golemo je. Izlišno bi bilo očekivati da će autor ovom prilikom podastrijeti sve primjere suprožimanja. Ovaj izbor ipak nastoji slijediti dijakronijsku nit koja će čitatelju pružiti predodžbu o kontinuitetu interferencije i o njenom ulasku u stil i duh pojedinih razdoblja. Tako su u ovaj izbor ušli reprezentativni uzorci za pojedinu epohu ili stilsku formaciju, češće pak oni koji s interferentnog aspekta analiziraju djelo(a) pojedinog pisca (tako npr. *Usmena prilika i tzv. prilika u Relkovićevom književnom djelu ili Paramiološko gradivo u Brlićevoj Gramatik der Illirischen Sprache, Tin Ujević i zavičajna duhovnost*). Traganje za oblicima prožimanja i njihova interpretacija zahtijeva od autora dobro poznavanje žanrova kako usmene tako i umjetničke književnosti. Očito ga je sama građa provela gotovo svim žanrovima.

Kekez zaviruje i tamo gdje su povjesničari jedva ili tek sporadično tragali: riječ je o razdoblju srednjeg vijeka. Njegova potraga počinje štaviše s prvim stoljećima pisanog izražavanja.

Autor dolazi do zaključka kojim su prožeta sva kasnija traganja, a to je spoznaja da se pisana književnost oblikovala na materijalu usmene književnosti u svim stilskim razdobljima i svim stilskim formacijama. Slijedeći ovu spoznaju nije iznenađujuće već sasvim očekivano da autor analizom obuhvati i "prvu hrvatsku rečenicu" - ispise Bašćanske ploče. S vremenom smo sve skloniji osjetiti estetski ugođaj ove davne u svom vremenu uobičajene pravne poruke, pa su danas više nego ikad prihvatljive Kekezeve pretvorbe i adaptacije rečeničnih sklopova u sintaktičko-metrički model.

*Da iže to porečel
klni i Bog!
i 12 apostola!
i 4 evanđelisti!
i sveta ja Lucija!
Amen.*

Opširniju sintezu ove problematike valja, po riječima autora, istom očekivati. "Dokučenja spoznaje" još se nisu okupila u valjanoj mjeri. Već je iz dosadašnjih primjera izvjesno da romantizam nije kolijevka otkrovenju usmene književnosti već je i najstarija hrvatska pisana književnost živo korespondirala s usmenim oblicima. Zanimanje znanstvenika za komparativno proučavanje usmenog i pisanog stvaralaštva nije novo, pa Kekezev izbor znanstvenog zadatka nije originalan, no smatram da će svatko tko se odsada prihvatiti ove problematike prvo posegnuti za ovim izdanjem Josipa Kekeza. Nakraju valja pohvaliti i jasnoću Kekezeve rečenice i to bezrezervno i u dijelu esejistički pisanih priloga kao i u primjerima strogo znanstvenog predočavanja materijala.

Nives RITIG-BELJAK

Marija Stanonik, Slovsstvena folklor v domačem okolju, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1990, 136 str.

Pred nama je priručnik namijenjen učiteljima i učenicima kao pomoć u skupljanju, istraživanju i sređivanju folklornog gradiva, posebno književnog folklor.

S pozicije klasičnih struka pristup je ovoj problematici izrazito interdisciplinaran, te stoga i zahtjevniji, a naročito onda kada se učenike želi uputiti u taj posao. Stoga se u ovom priručniku nastoji na jednom mjestu pružiti informacije o predmetu koje će zatim, kasnije, biti provjerene na terenu.

Slovenska teorija književnog folklor nastajala je, uostalom kao i hrvatska, u sjeni srodnih teorija - književne i etnološke, tako u njezinu sistemu manjkaju neki značajni činiooci, npr. tumačenje terminologije. Za ovu svrhu autorica daje osvrt na metodološke i metodičke probleme uz praktične upute za skupljanje građe na terenu.

Sažet i temeljit uvid u struku autorica donosi u prvom poglavlju *Slovsstvena folklor v domačem okolju* (Književni folklor u zavičaju). Kao što vidimo, autorica se odlučuje za naziv *slovsstvena folkloristika* (književna folkloristika) i s tim u skladu *slovsstvena folklor* (književni folklor) jer smatra da su nazivi: narodna književnost, ljudsko slovsstvo, ustno slovsstvo danas zastarjeli i neodgovaraju stvarnom karakteru struke.

O povijesnom razvoju struke u Sloveniji saznajemo iz drugog poglavlja *Zbiranje in redakcija slovsstvene folklor kot metodološki problem*. U njemu, naravno, autorica nema namjeru iscrpno poučiti i upozoriti na sve zahtjeve istraživanja, ali želi bar djelomice pokazati sumnju u mogućnost davanja općevažećih recepata i pravila za zapisivanje književnog folklor. Poglavlje sadrži tri značajna odlomka u kojima je sadržan cjelokupan metodološki problem folkloristike: *Zapisovanje in redakcija slovsstvene folklor kot rekonstrukcija*; *Zapisovanje in redakcija slovsstvene folklor kot reprodukcija* i *Zapisovanje in redakcija slovsstvene folklor kot prekodiranje*. Treći dio ovog poglavlja više je teoretski i novina je u odnosu na povijesni dio. U njemu se, već dobro poznatim konstituentima književnog folklor, *tekstu, teksturi i kontekstu* dodaje i *uloga samoga zapisivača*. Što se on, zapisivač, bude više trudio to će njegov zapis više biti i odraz njega samoga, stav je autorice. Ova su teorijska razmišljanja naslonjena i na neka najznačajnija imena hrvatske folkloristike, posebno na teorijska shvaćanja folklor i usmene književnosti Maje Bošković-Stulli. Zanimljivo je napomenuti da taj teorijski dio autorica završava citatom iz *Narodne umjetnosti* br. 22: "Svako zapisivanje folklorne građe djeluje na tu građu i na poseban je način povezuje s onim koji tu građu prenosi iz prvotnoga izvornog konteksta."

Ovdje autorica upozorava na još jednu, po njenom mišljenju, predrasudu, da će građu znati skupljati i zapisivati samo vrsni znalac koji dobro poznaje jezik (narječje ili govornu varijantu) određene sredine, ukratko, stil života toga kraja. Posve stručni kriterij, koji autorica ne zanemaruje, ne pruža nam uvijek mogućnost da dođemo i stignemo u svako selo, u svaki kutak zavičaja. Tu su najbolji suradnici učenici i učitelji. U različitim akcijama pokazali su velik interes i korektan odnos prema građi pa je stoga, kako bi im posao bio olakšan a ujedno i stručno oblikovan, autorica krenula u izradu ove knjige, posebno njezina trećeg, možda i najznačajnijeg dijela pod naslovom *Vprašalnice* (Upitnice) u kojem je sadržano pet upitnica: *Jezik*; *Slovsstvena folklor*; *Pismenstvo*; *Literarčenje* i *Branje*. Ovdje se donose upute za dokumentiranje i konkretna pitanja. Učenik ili učitelj može ih postavljati doslovno, bez izmjena, a može ih i modificirati, postavljati na svoj način, naravno, ne mijenjajući im smisao. U cjelokupnom odnosu skupljača i kazivača autorica vidi dvije ravnopravne uloge s napomenom da skupljač uvijek ima na umu da je "etika iznad znanosti".

Smisao ovog priručnika je u tome kako u uvodu navodi autorica, da učenici zavole, upoznaju i shvate svoj zavičaj i život u njemu, da zavole njegovu prirodu i njegove ljude, odnosno one vrijednosti na bazi kojih učenik oblikuje svoju lokalnu i šire domoljubnu narodnu svijest, svijest o svojim korijenima. Nastoji se produbiti i razviti smisao za intenzivno istraživanje zavičaja i svijesti o vrijednosti stvaranja i življenja u svakom selu, bilo da se ono nalazi u šumi, nizini ili na kakvom brijegu i planini. Zavičaj na taj način, zaključuje autorica, postaje kad odrastemo metafora za domovin.

Premda je knjiga namijenjena učenicima i učiteljima, ona je dobrodošla i svakom studentu književnosti i etnologije, te mnogim ljubiteljima i amaterima, skupljačima književne folklorne građe.

Tanja PERIĆ-POLONIJO

Nema sumnje da je Lordov *The Singer of Tales* jedna od velikih i značajnih knjiga ovog stoljeća, kako svojim predmetom i njegovom obradom, tako i golemim utjecajem koji se proteže od McLuhana do Waltera Onga i Jacka Goodyja, da spomenemo samo najpoznatija imena

teorije medija i usmenosti. Pored toga, ta se knjiga u svom možda najbitnijem i najaktualnijem dijelu intenzivno bavi našom, južnoslavenskom građom. Već iz tih razloga treba požaliti da je bilo potrebno trideset godina da i u nas dočekamo njezin prijevod (izvornik je izašao 1960. u izdanju Harvard University Press, a ovaj je prikazivač još početkom sedamdesetih godina bezuspješno tražio izdavača voljna da se upusti u objavljivanje eventualnog prijevoda). Tako se i opet jednom dogodilo da je bitan fragment naše kulture postao svojinom širokih znanstvenih krugova u svijetu i polazištem za stvaranje jedne danas već široko afirmirane znanstvene discipline, otprilike opisane kao usporedno proučavanje fenomena usmenog i pismenog i njihovih reperkusija na razvoj ljudske duhovnosti i civilizacije, dok je kod nas sve to ostalo u području zanimanja tek marginalne skupine upućenih interdisciplinara. Šteta je to veća zato što je znatan dio Lordove knjige zadržao do danas pretežno samo povijesno značenje, jer su npr. radovi o Homeru, *Beowulfu* ili *Chanson de geste* već poprilično odmakli od prvih zasada među kojima je neke od najznačajnijih inicirala upravo Lordova knjiga. Ipak, premda u mnogome prevladana - nerijetko i od samog autora, npr. u pitanju postojanja prijelaznih usmeno/pisanih djela - ona je još uvijek nezaobilazno štivo za stručnjake za usmenu književnost i susjedna područja znanosti, a osim toga njezin najvredniji dio, autentični i precizni opis načina opstojanja i funkcioniranja književnosti naših tada još u znatnoj mjeri usmenoepskih krajeva, svoju neprolaznu, gotovo monumentalnu vrijednost čuva i dalje a čuvat će je zacijelo još zadugo, jer zbog nestanka usmene kulture novih zapisa i opisa uređenih s tolikom predanošću i pažnjom i prožetih tolikom simpatijom i iskrenim oduševljenjem teško da će biti.

S obzirom na spomenuto kao i zato što sam o Lordovoj knjizi iscrpnije pisao u nekoliko ranijih prigoda, ovdje ću se, što se engleskog izvornika tiče, ograničiti na to da još jednom izrazim zadovoljstvo što je najzad ipak prevedena i u nas i zahvalnost i priznanje kako prevoditeljici tako i izdavaču što se odvažio na vjerojatno riskantan, ali inače u svakom pogledu pohvalan i zaslužan izdavački poduhvat.

Albert B. Lord, Pevač priča, 1, Teorija, 2, Primena, Idea, Beograd 1990, 2 sv., 1, 277 str.; 2, 282 str. (Biblioteka XX vek, 71/1; 71/2)

Sam je prijevod veoma dobar, tečan i čitak i tu nema mjesta zamjerkama. Zato je ono što slijedi možda više cjepidlačenje koje ni najmanje ne umanjuje vrijednost knjige niti hladi toplinu moje preporuke svakome s čijim je interesima ili životnim opredjeljenjima ma i u najmanjoj vezi da je nabavi i pročita. Ona to zaslužuje.

Naslov je knjige doslovni prijevod engleskoga. Nisam posve kompetentan da ocjenjujem kako to zvuči u engleskome, ali bojim se da je u srpskom ili hrvatskom prijevodu ipak ponešto nezgrapno, pa, ako se hoće, unekoliko i *contradictio in adiecto*. Negdje sam, mislim kod Žirmunskoga, vidio taj naslov preveden kao *Epski pjevač*, pa ma da je to nesumnjivo prozaičnije i manje nadahnuto rješenje, ipak mislim da je adekvatnije jer se o tome baš i radi.

Nadalje, budući da se mnoga grčka imena u engleskome praktično uvijek upotrebljavaju u svom latiniziranom obliku (paradigmatski je primjer za naš slučaj Ahilej, koji je uvijek *Achilles*), ovdje je i u prijevodu ostavljen Ahil, Herkul i sl., što nije opravdano.

Treći bi se prigovor ticao terminologije. Tu je možda najteži problem Parry-Lordov ključni termin *formulaic*, izveden od imenice "formula". I u stručnoj literaturi on nije svugdje prihvaćen u tom obliku: dok ga se drže ortodoksni ("hard-core") perijevci, "revizionist" Kirk uveo je *formulary*, neki čak *formulistic* (Ruth House-Webber). Tako onda i u nas nalazimo "formularan" (M. Kravar) ili "formulastičan". U svojim sam radovima prihvatio kroatiziran izvorni Parryjev oblik "formulaičan" (preuzet od Svetozara Petrovića), što u našem jeziku nije baš produktivna tvorba, ali ipak nije neuobičajena (npr. proza-prozaičan, algebra-algebraičan; za te sam potvrde zahvalan S. Petroviću i B. Lászlu). Zbog toga imao sam redovno problema s lektorima a bilo je i kritike u literaturi (npr. *Umjetnost riječi*, 22, 3-4, 1978; vidi i *Homersko pitanje*, Zagreb 1987, bilj. 317 na str. 176). Prevoditeljica Lordove knjige služi se oblikom "formulni", koji još jednom ukazuje na teškoće koje izaziva odstupanje od jednom usvojene terminologije a čini mi se i manje sretnim od svih dosada predloženih.

Terminološki se problemi, naravno, javljaju i drugdje. Primjerice na str. 27. prvog dijela prevedene knjige čitamo: "U nekim slovenskim zemljama reč *narodni* dvosmislena je na koristan način pošto istovremeno znači i 'narodni' (u bilješki prevodioca: engl. *folk*) i 'nacionalni'". To je apsolutno adekvatan prijevod izvornika, ali je, dakako, nezgoda u tome što su "narodni" i "nacionalni" u nas sinonimi, što u engleskom "folk" i "national" nisu.

Od sitnijih prigovora, kakvih u ovakvu prikazu mora biti, spomenut ću da u engl. *Josephus* svakako znači Josipa Flavija, ali teško našem čitaocu to može značiti Josif (I, 28). Na istome mjestu čistunstvo klasičara zahtijeva da primijetim da od *Prolegomena* (poznato djelo F. A. Wolfa o Homeru iz 1795) lokativ treba da glasi "u Prolegomenama" a ne "u Prolegomeni" jer "prolegomena" su uvodne napomene, dakle imenica u množini.

Knjiga trpi od prilična broja tiskarskih omaški; najbolnija je možda pogrešno otiskan naziv američkog izdavača izvornika na poledini naslovne stranice.

Zdeslav DUKAT

Knjiga s naslovom: *Koga Bog više voli: zle ili ispravne? Bajke s uzorkom "nagrada i kažnjavanje"* predstavlja moderan i slojevit opis posebne skupine tekstova koji po nekim svojim obilježjima čine samostalan etnopoetski pripovjedni podžanr. Naime, u folkloristici su poznata četiri pripovjedna tipa: a) dobre i zle djevojke, b) jelo, magarac i štap, c) istina i licemjerje i d) Ali-Baba i četrdeset hajduka. Riječ je o popularnim pričama koje dolaze iz zemalja zapadnog Starog Svijeta. Autorica međutim izdvaja tekstove koji potječu iz židovske bliskistočne kulture, a koja se odnosi na veliko geografsko područje od Maroka do Afganistana i od Kavkaza do Jemena. Autorica smatra da je repertoar narodnih pripovijedaka s tog područja jedinstven, što i ne treba čuditi ako znamo da "Bliski Istok ulazi u širi kulturno-povijesni i geografski prostor a koji obuhvaća Evropu, Bliski Istok, Srednju Aziju i Indiju. Snimke raznovrsnih priča, pohranjene u Arhivu za izraelsku narodnu umjetnost, dokazuju da postoje tek manje razlike među užim kulturama na tom prostoru.

Knjiga ima tezu: žanr narodne pripovijetke može se podijeliti u više podžanrova, a ti se međusobno razlikuju s obzirom na različite modele sižea i različita semantička obilježja. Heda Jason izlučuje skupinu pripovijedaka za koje bi se moglo reći da su nepristrane glede roda glavnih likova. Naime, riječ je o bajkama u kojima junak nije jedan lik, već dva usporedna lika - bilo muško ili žensko. Njihov cilj nije osvajanje ženika ili udavače, već stjecanje i dobitak materijalnih dobara. Mehanizam koji se pritom primjenjuje u razvijanju radnje da bi se ovaj ili onaj junak obogatilo jest nagrada i kažnjavanje. Iz tog razloga je autorica i prozvala spomenutu skupinu priča - "pripovijetke s uzorkom nagrada i kažnjavanje".

Valja istaći da jedno poglavlje problematizira pojavu tzv. karnevaleskih oblika etnopoetskog žanra, ali bez dijakronijskih implikacija. Naime, autorica nije sklona tezi da su "izokrenuti" pripovjedni modeli s izraženom dimenzijom smiješnog nastali nužno poslije tzv. "pravilnih modela" bez dimenzije smiješnog. Mišljenje da su se u povijesti neki oblici javili kasnije od drugih teško je dokazati zbog vječne nedovoljnosti građe i uopće materijala koji je na raspolaganju. Karnevaleske forme tako ne treba smatrati "dekadentnim" izvedenicama pravilnih pripovjednih modela.

Naslovi poglavlja su ovi:

- I. Priča o sunčanoj planini - uzorak bezuspješnog ponavljanja;
- II. Ženska ljubomora: bajka nasuprot svetoj legendi;
- III. Priča o istinoljubivosti i dvoličnosti: problem ravnoteže;
- IV. Magarac i tikva: karnevaleska bajka;
- V. Bajka s uzorkom "nagrada i kažnjavanje".

Knjiga je vrijedan prinos suvremenoj folkloristici i modernoj interpretaciji teksta na području usmene književnosti.

Heda Jason, Whom does God Favor, The Wicked or the Righteous?, The Reward-and-Punishment Fairy Tale, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1988. (FF Communications, no. 240)

Mirna VELČIĆ

Česká lidová slovesnost, výbor pro současného čtenáře, vybral a uspořádal, k vydání připravil a komentáři opatřil Bohuslav Beneš, Odeon, Praha 1990, 368 str. (Lidové umění slovesné)

Knjiga predstavlja izbor češke usmene poezije, proze i kazališnog stvaralaštva s područja Češke i Moravske. Riječ je o izboru već ranije tiskanih zapisa mnogih skupljača i profesionalnih folklorista, izboru koji pokriva sve danas poznate i priznate žanrove verbalnog folklora. Tako u prvom dijelu knjige (*Narodna poezija*)

imamo izbor (tekstova i napjeva) narodnog stihovanog izraza, dječjih pjesama i uspavanki i drugih ritmiziranih oblika, zatim pjesama mladeži i odraslih (koje uključuju obrtničke i ratarske, ljubavne i šaljive pjesme; zatim vojničke i regrutske pjesme, pjesme o tlaki, pobuni i pjesme protiv gospodara; balade, romance i pripovjedne pjesme), folklorno (narodno) kazalište (božićne, trikraljevske i dorotske igre; pokladni ophodni tekstovi, unošenje slame, božićni ophodi, kraljice, duhovski ophodi; druge predstave unutar godišnjeg ciklusa običaja i obreda; svadba; dječje igre kazališne prirode; "susjedsko" kazalište, igre-rugalice u stihovima; kazalište s lutkama). U narodnu poeziju svrstani su i mali folklorni žanrovi (poslovice i uzrečice, prognostika, zagonetke, zaklinjanja, narodni natpisi i pisma).

U drugom dijelu knjige (*Narodna proza*) objavljen je izbor pripovijedaka, vjerovanja, legendi i povijesnih predaja, pripovijedanja uspomena, pripovijedanja iz života, glasila, kroničarskih zapisa, šala i anegdota.

Posebna vrijednost knjige jest u uvodnim komentarima Bohuslava Beneša koji prethode kako cijeloj knjizi tako i svakoj žanrovskoj skupini izabranih tekstova. Antologija je opremljena i popisom izvornika i popisom literature. Riječ je o vrijednom i informativnom djelu koje je zamišljeno kao nastavak hrestomatije *Slovenský folklór* (1959) Andreja Melicherčika.

Ivan LOZICA

Mifi narodov mira, [enciklopedija], glavni urednik S. A. Tokarev, Sovetskaja Enciklopedija, Moskva 1987-1988, 2 sv., Tom I, A-K, 671 str., Tom II, K-Ja, 719 str.

Ponovljeno izdanje ovog dvotomnog enciklopedijskog rječnika (1. izdanje je iz 1980.) ovitnim odlomkom na engleskom jeziku, no prije svega zavidnom oslikanošću postignutom inozemnim tiskom ukazuje da je dijelom svoje šestoznamenaste tiraže namijenjeno i zahtjevnijim čitaocima sa Zapada.

Otvarajući redakcijski naputak, primjećuje se da je ovo izdanje "u svjetskoj znanosti gotovo prvi pokušaj skupljenog i sistematiziranog iznašanja mitotvorstva svih naroda svijeta". Imajući na umu i prijašnja ostvarenja ove vrste, što autorskih (G. Lanoë-Villène, B. Bonnerjea, J. Cinti, E. Royston Pike, G. Jobses), a što uredničkih (J. Hastings, M. Leach), svesci pred nama obimnim se i akuratnim sadržajem nameću kao neispustiv priručnik, ili, u manjku izvornih radova, nadahnjujući vodič.

Po grubom uopćenju rječnik, sudeći po uzorku priloženog kazala, donosi osvrt za oko deset tisuće (!) referentnih jedinica, u pravilu dopunjenih odabranim bibliografijama i slikovnim prinosima. Ove bi se jedinice mogle podijeliti na opće pojmove o profilu mitova (antropogonijski, astralni... do eshatoloških i etioloških), o odnosu mitova sa drugim poljima duhovnog stvaralaštva (mitovi i legende, literatura, ...), potom na cijele nizove apstraktnih pojmova iz teorije mita (arhetipovi, niža mitologija, mitsko vrijeme, mitski model svijeta, umirujući i uskrsavajući bog, ...) ili iz struktura samih mitova (prvobitni kaos, zagrobni svijet, ...) slijede obrade mitskih poimanja prirode, bilo u općim određenjima (prostranstvo),

pobližim oznakama mjesta (planina, rijeka, šuma, pećina), pojava ili tvari (voda, potop, zemlja, zrak, vatra, minerali, metali - gdje se u podpoglavljima obrađuju pojedine kovine), biljaka (uopće: raslinje; uz niz pojedinih vrsta) i životinja (pod općim pojmom, kao i u izuzetno iscrpnom nizu stvarnih, povijesnih i mitskih životinja). Vjerovanja su zaokružena preglednim člancima o mitologijama skupina naroda, opskrbljenih kartama njihova razmještaja. Autori ovih članaka uglavnom prednjače i u osvrtima na pripadne likove i pojmove. Upravo ova kategorija prinosa čini i najbrojniji dio.

Rječnik je sastavilo 73 autora, osim M. Hoppàla svih iz SSSR. Kod nas će vjerovatno najčitaniji biti prinosi V. V. Ivanova i V. N. Toporova, zahvaljujući njihovim člancima o indoevropskoj, slavenskoj i baltskoj mitologiji (Ivanov još piše i o hetitskoj a Toporov o budističkoj mitologiji), kao i zbog galerije likova iz južnoslavenske obrednosti (polaznik, dodola, badnjak), pretkršćanskih (Mara, ...) i u kršćanstvo prenesenih likova (znanih kao Juraj, Ilija, Nikola, Sava, Petka, a potom i Mihovil i Vlaho), te drugih. Zajedno s likovima iz mitologije drugih Slavena, radi se o više od šezdeset mitskih lica. Toporov je, k tome, i autor cjelovitog niza prinosa o geometrijskim likovima (opći pojam, sa pregledom manje zastupljenih likova; napose o kvadratu, križu, krugu i mandali), artefaktima (put, most; pređa, prozor), pismenima (slova, brojke), pojedinih prostornih i tvarnih odrednica, kao i onih поблиže vezanih za uređenje vremena (mjeseci, praznik). Posebno se ističu obrade pojedinih poimanja prostora (napose o drvetu svijeta, potom i o svjetskom oceanu i prostranstvu). Takođe je obradio i znatan dio odrednica o biljkama i životinjama (gdje zajedno s Ivanom piše i o medvjedu, orlu, lavu i pticama). Ovaj višedesetljetni istraživački par potpisao je i osvrte na opozicije gore/dole, dobro/zlo, lijevo/desno i pravda/krivda. Ivanov je najviše pažnje obratio na preglede tematskih skupina mitova (antropogonijskih, astralnih, o blizancima, dualističkih, lunarnih i solarnih), neke od kategorija mitskog mišljenja (zlatni vijek, metamorfoza) i motiva (kovač, vaga, kotač, vino, te dio članaka o životinjama). S. A. Tokarev zajedno sa Meletinskim piše uvod (mitologija), a sam još i dio tematskih skupina (kultni, etiološki, totemistički mitovi) i duhovnih prožimanja (veze obreda, religije s mitovima), kao i osvrte na neke od motiva (dvospolna bića, duhovi, vatra, smrt, duša). E. M. Meletinski donosi velik broj prinosa vezanih za ulomke mitologija Paleoazijata, Ugro-finaca, Germana i Kelta, te kavkaskih i naroda Australije i Oceanije. Autor je osvrta na veze mitova s literaturom (zajedno sa Lotmanom i Mincom), pričama, epom, te drugih prinosa. O vezi legendi, predanja i inicijacije s mitovima piše G. A. Levinton (kao i o drugim motivima, v. incest). Ne želeći da ovaj odjeljak, namijenjen lakšem snalaženju u obimnom štivu "Mitova...", postane nepotpuni inventar prinosa, ovdje valja zastati jer podroban imenski naputak pruža završno kazalo, a poslužiti će i impresum tematskih uredništava po unutrašnjoj naslovnoj strani.

Ako već nije "gotovo jedini" sustavni i cjeloviti opći mitološki rječnik, tada su "Mitovi..." zasigurno onaj rječnik ove vrste koji je najbliži našem vremenu, načinu i razini istraživačkog mišljenja koje ono sadržava. Uposleni pisci nosioci su najprodornijih analitičkih opusa strukovne aktualnosti. Neki od njihovih prinosa iz "Mitova..." mogu sami za sebe djelovati kao cjelovit i akribičan separat (uvod od Tokareva i Meletinskog, "Indoevropska mitologija" od Ivanova i Toporova, ...). Draž za ovdašnjeg čitaoca činit će sažeta sinteza koju putem preglednih članaka izlažu autori, napose zbog nedostupnosti brojnih predmnijevanih djela (primjerice, reartikulacija stavova iz radova objavljivanih u časopisu *Trud' i po znakov'im sistemam* iz Tartua). Pregledni članci koji obrađuju veze mitova s različitim vidovima duhovnog stvaralaštva u pravilu se okončavaju osvrtima prativima već i u izvornim djelima

ključnih autora (što se posebno odnosi na Ivanova i Toporova): riječ je o rekapitulaciji stanja u najnovijem vremenu, gdje zbivanja i likovi iz suvremenog ili skorašnjeg okruženja dobijaju tumačeni mitski obrazac (pogledi na opus ruskih prozaika prošlog stoljeća, tumačenje Ch. Chaplina kao svojevrsnog "umirućeg i uskrsavajućeg boga", sve do sintetskih postavki, poput zaključne iz "Literature i mitova" o stvaralačkoj mitologizaciji 20. stoljeća, nasuprotnoj trajnoj prijašnjoj težnji suprotnog predznaka, čime se okončava povijesni krug u razvoju, primjerice, pjesništva). Redovni zaključni dio svih općih odrednica je i pregled najistaknutijih primjera umjetničkih obrada pojedinih mitoloških motiva. Ovdje do punog izražaja dolazi i izdašna slikovna opremljenost izdanja.

Pojedinačno ukazivanje i usporedba mnogobrojnih navoda koje ovaj sadržajni rječnik donosi tražilo bi i više prostora od sažetog naputka za njegove učestale korisnike. Među nepomenutim, poseban bi osvrt zaslužio i S. A. Averincev, koji je uglavnom obradio imena i pojmove iz kršćanske mitologije, kao i određen broj općih (voda, raj, arhetipovi). Zaključimo dojmom da oštri pogledi do pojedinih drveta - ovdje iznašanih pojedinačnih pojmova - ne priječe jasne vizure nad čitavim šumama sažimanih mitoloških sustava.

Jadran KALE

Victor Turner, Od rituala do teatra, Ozbiljnost ljudske igre, August Cesarec, Zagreb 1989, 268 str. (Biblioteka Mixta)

Iako bi naslov možda davao naslutiti suprotno, djelo britanskog antropologa Victora Turnera nije još jedan prilog raspravi o tome kako se i kada teatar rodio iz obreda. Dodirnim točkama obreda i kazališta u pravom smislu riječi posvećena

su tek dva eseja (*Dramski obred / obredna drama* i *Gluma u svakodnevnom životu i svakodnevni život u glumi*) ove studije koja s jednakim, koliko je moguće nepristranim zanimanjem razmatra fenomene kako plemenskih i poljodjelskih kultura (na primjeru afričkih sela Ndembu, Lamba, Kosa i Gisu) tako i fenomene postindustrijskih zapadnih društava. U tome se smislu u većem dijelu knjige teatar smješta unutar šireg pojma "žanrova kulturne dokolice" svojstvenih postindustrijskim društvima, koji, kao i obredi predindustrijskog doba tvore svekoliku "izražajnu kulturu" čovjeka. Tako se Turner u svome prvom eseju *Od liminalnog k liminoidnom, u igri, zanosu i obredu* više posvećuje općim srodnostima svih oblika izražajne kulture, srodnostima u načinu na koji se ti oblici odnose prema pripadajućim im kozmološkim sistemima, društvenim normama i kulturnim paradigama.

Manifestacije izražajne kulture plemenskih društava naziva Turner liminalnim fenomenima, od latinskog *limen* - prag. Liminalno obuhvaća sve stvaralačke komponente svojstvene obredima prijelaza (prema Van Gennepu) kojih se protagonisti na izvjesno vrijeme oslobađaju prisila normativnog sustava društvenih odnosa koji inače vrijedi za njihovu zajednicu, te se podvrgavaju procesu preobrazbe na kraju kojeg će na se primiti novu društvenu ulogu. Obredi prijelaza ublažavaju tektonske promjene društvenoj zajednici, a pojedincima promjenu statusa. Turner je sklon zanemariti formalizirani dio obrednog ponašanja i naglašavati kreativni i inovativni. Ključ je njegova interesa pitanje na koji način čovjek iz normativno strukturiranog referencijalnog svijeta stvara svoje simbole, kako, za obrednog razdoblja, aktivno premeće kockice svoje zbilje simbolički je transponirajući u težnji da joj razazna smisao, olakša krutost izvrgavajući katkad ruglu njezine temeljne zakone, a možda i anticipira neku novu, na drugačiji način organiziranu društvenu zbilju. Kako je bit liminalnog, prema Turneru, sloboda i stvaralaštvo, autor se opire

definicijama obreda kao mehaničkog obrnutog odraza normativne strukture ili kao stereotipnog ponašanja (Leach). Zato na obred radije gleda kao na "predstavu i uprizorenje", a ne kao na "pravila i odredbe". Pojam "liminalno" proteže Turner metaforički na sve oblike ljudskih "kulturnih predstava", okrstivši tako žanrove kulturne dokolice postindustrijskih društava "liminoidnim" fenomenima, pojavama, naime, koje u nekim svojim aspektima nose izdanke liminalne klice iz predindustrijske faze kao što su sloboda, igra, stvaranje, imaginacija, utopija, ali i kritika društvenih odnosa koji su na snazi. Ugrubo, razlike pak između liminalnih i liminoidnih pojava, uzrokovane povijesnom mijenom sociokulturnog konteksta, bile bi slijedeće: liminalno uvijek je kolektivno, prisilno (u smislu obvezatnog sudioništva), većim dijelom stereotipizirano, organski povezano sa svojim kontekstom, ne kao dokoličarski period zabave nego upravo suprotno, kao *opus deorum hominumque*. Liminoidno je individualno, izborno, izraženije eksperimentalno, a granično je ne samo metaforički nego i stvarno - to su ljudske tvorevine koje je na rub društvenog života stjerao "duh protestantizma", kao prezrene, radnog čovjeka gotovo nedostojne oblike dokolice - sport, igra, sve vrste umjetnosti. Radikalno razdvajanje sfere rada i sfere dokolice, te nametanje neprirodnog ritma u kojem se to dvoje izmjenjuje rezultiraju dodatnim otuđenjem čovjeka od vlastite autentičnosti - profesionalizacijom svijeta dokolice i fetišizacijom proizvoda dokoličarske kulture. Ova implicitna kritika građanske kulture, pa onda, naravno, i kazališta, susreće se Turnerove i Schechnerove antropologije kazališta, pa ne čudi Turnerova neskrivena simpatija za Schechnerovu metodologiju rada s glumcima, o kojoj govori esej *Dramski obred / obredna drama*. Obojica se, čini se, uzdaju u svijest postmodernističkog kazališta, koje se u težnji za autentičnim kazališnim izrazom, šezdesetih godina vraćalo upravo ritualnim procedurama spoznavanja ljudskog iskustva.

Svoju teoriju o načelnoj bliskosti interakcija što se uspostavljaju između svih aspekata društvenog života, s jedne, i njegovih "kulturnih predstava", s druge strane, autor gradi služeći se nekim kategorijama Diltheyevog filozofskog sustava. Budući da Turner ne teži oformiti opću kognitivnu strukturu koja bi se mogla primijeniti na svaku pojedinu ljudsku kulturu, a što je bila stranputica francuske strukturalističke škole, nego, kako sam kaže, teži pred sobom vidjeti Lawrenceove "žive muškarce i žene", to on osnovnom jedinicom u proučavanju ljudske radnje smatra Diltheyevu "strukturu iskustva" (Erlebnis). Ona obuhvaća ne samo kognitivne, nego i konativne i afektivne aspekte ljudskog djelovanja. Kao i Sapir, Turner se zalaže za "antropologiju iskustva" koju uzima u obzir kako psihološke odlike pojedinca tako i kulturu koja nije "dana" pojedincu, nego je on "mukotržno otkriva" (Sapir). Zadatak je antropologa da prouči iskustvene strukture u tekućim procesima društvenog života. Temeljna jedinica tih procesa je, smatra Turner, *društvena drama*, "činjenica svačijeg iskustva u svakom ljudskom životu", prisutna na svim razinama - od pojedinačne, preko obiteljske pa sve do globalne političke. Ona se dijeli na četiri faze: lom, uzrokovan naraslim unutrašnjim proturječjima zajednice, krizu, u kojoj protivnici raskola nastoje povratiti mir, obnovu, za vrijeme koje bujaju obredni procesi kao što je, primjerice, potraga za žrtvenim jarcem i ritualno "čišćenje" zajednice od uzroka loma, te četvrta faza, koja se može iskazati kao reintegracija raskoljenog društva ili kao priznavanje rascjepa. Obrednim ponašanjem u fazi obnove čovjek teži ponovno proživjeti (erleben) ključne momente društvene drame. Obredi u plemenskom društvu, tzv. liminalni fenomeni, te tzv. liminoidni fenomeni postindustrijskog društva, predstavljaju peti moment upotpunjenja cjeline iskustva kako ga poima Dilthey. Naime, izražavanje iskustva, posredovano jezikom ili drugačije, idejom, djelom ili

umjetnošću, pridaje iskustvu značenje i smisao, te mu osvještava vrijednosnu hijerarhiju. Prema tome, Turnera ne zanima toliko evolucija liminoidnog iz liminalnog koliko korijen i jednog i drugog u društvenoj drami, jedinici dinamike društvenih procesa. Moguće je tako, kaže Turner, utvrditi homologiju između društvene drame i procesualnog oblika grčke tragedije onako kako ga je iznio Aristotel. Pri tome nije nevažno da je riječ o umjetničkom obliku kojemu je objašnjena tijesna sveza s obredom. Autor odbija prigovore kako je kategoriji koja bi imala osvijetliti raznolikost ljudskih društava "etski" nametnuo jednu strukturu iz književnosti zapadnoevropskog kruga tako što tvrdi kako se ona sama iskristalizirala iz bilješki s dugotrajnog terenskog istraživanja u Srednjoj Africi. Također se poziva na Schechnera i njegovu tezu o uzajamnom pothranjivanju društvene i kazališne drame. Dok društveni život nesvjesno podastire umjetnosti, svome magijskom zrcalu, oblik i sadržaj, njezina "poruka i retorika povratno djeluju na latentnu procesualnu strukturu društvene drame". Slično je i s obrednim manifestacijama. Ne treba, međutim, smetnuti s uma činjenice koje bitno razlikuju obredno i kazališnu dramu. Kazalište nastaje razdvajanjem publike i izvođača, publika slobodno izabire hoće li prisustvovati izvedbi drame ili ne, dok ne sudjelovati u obrednoj drami znači izopćiti se iz zajednice. Obred ovisi o općem konsenzusu u pitanjima vrijednosnog sustava i značenja simbola, dok je kazalište dijete pluralističkih društava s često posve nedokučivom individualnom simbolikom.

Po čitanju ovako poticajne rasprave, možda bi bilo plodotvorno u okvirima Turnerove teorije pokušati i razmotriti i hrvatsko "folklorno kazalište".

Lada ČALE FELDMAN

Dagmar Burkhart, Kulturraum Balkan, Studien zur Volkskunde und Literatur Südosteuropas, Reimer, Berlin-Hamburg 1989, 327 str. (Lebensformen 5)

Teško je prereći hoće li se etnologija (*Volkskunde*) u budućnosti razvijati kao pripovijedanje i neka vrsta književnosti o narodnoj kulturi odnosno kulturi svakodnevice, njenim simbolima i značenjima, noseći u sebi sve subjektivne osobine pisaca takvih rasprava ili knjiga,

ili će, pak, u toj istoj etnologiji prevladati egzaktna znanost koja će formulirati fenomene i procese (povijesne, kulturne) u obliku paradigmi - što će napokon omogućiti usporedbu usporedivoga.

Knjiga Dagmar Burkhart o kojoj je ovdje riječ svakako je doprinos ovom drugom pristupu. Autorica balkansku etnologiju shvaća kao dio balkanologije kojoj je cilj spoznati "zakonomjernosti polietničkih uzajamnih odnosa u regionalnom ograničenju Balkana". Pritom etnologiju smatra relevantnijom za balkanologiju od njenog drugog sastavnog dijela, tj. znanosti o književnosti. Šteta je, kako se meni čini, što u tom pristupu autorica ponovno inzistira na teritoriju koji je označen "stoljetnom tuđinskom vladavinom i *cultural lag*" (str. 7, 11). Iako je određenje "stoljetnom tuđinskom vladavinom" grosso modo točno, pitanje je koliko je u ovom slučaju sretno primjenjivati hipotezu o kulturnom zaostajanju koja sadrži vrijednosne sudove. Ne bismo li kulturni prostor Balkana radije mogli promatrati u smislu civilizacijskoga procesa, doduše rubnoga i drugačijega od onoga što ga je opisao Norbert Elias u zapadnoj Evropi. Koliko god zvučalo paradoksalno, shvaćanje balkanskog prostora u okviru *cultural lag* zapravo se podudara i s nekim domaćim ili domorodačkim teorijama o izuzetnim, pretežno nacionalnim vrlinama koje balkanski kulturni prostor stvara zbog navodno uvijek uspješna otpora tuđincima. A takav se pristup onda, u domaćim etnologijama nerijetko pokazuje ideologiziranim ili politiziranim.

Ipak, u analizi koja vodi uspostavljanju paradigmi, a koja slijedi, te uvode pretpostavke zapravo se ne pokazuju presudno relevantnima. O kojim je paradigmama riječ. Autorica ih sređuje u tri predmetna kompleksa: (1) obredni sustavi ponašanja, vjerovanje i empirija, (2) tipovi, funkcija i izvori usmenih tekstova i (3) književni žanrovi i etnolingvistički kompleksi. Unutar tih predmetnih kompleksa izgrađeno je 16 paradigmi. Spomenimo neke:

Semiotika obrednih kruhova jugoistočne Evrope polazi od temeljne hipoteze da ti kruhovi imaju karakter znaka. "Zato što su znakovi, oni fungiraju u znakovnim procesima, u takozvanoj semiozi koja se ostvaruje u činu komunikacije" (str 37). Autorica objašnjava pojam znaka i semiozu, interpretira kruh kao znak u običajima jugoistočne Evrope i analizira funkcionalne aspekte i njihovu pragmatičku dimenziju. Formuliranje paradigmi pomaže joj da nakraju postavi zahtjev ne samo za interetničku nego i za intraetničku analizu. Kako sama kaže: "... Narodna kultura je sustav, procesni i kompleksni sustav koji trajnom razmjenom znakova funkcionira dijahrono i sinhrono" (str. 44).

Paradigma *o maski i njenoj preobrazbi u tradiciji balkanskih zemalja* polazi od arhajske dihotomije ovozemaljsko - onozemaljsko i provjerava "hipotezu o simboličkoj reprezentaciji numinoznoga lika drugoga svijeta uz pomoć preobrazbe, tj. lika maske u ovome svijetu", i to na primjeru magije za kišu u jugoistočnoj Evropi (str. 53).

Među nasumce izabranim paradigmama spomenimo i onu, među najuspjelijima, o socijalnom položaju žene na Balkanu i manifestacijama toga položaja na semantičkim poljima (str. 109-145). Konstrukcija paradigme vrlo inventivno dovodi do spoznaje kako je "u vladajućem modelu svijeta žena došla u podređeni, sekundarni položaj. Ipak, povijesno iskustvo pokazuje da nekad dominantne, odnosno privilegirane društvene skupine, nakon što izgube vlast u pravilu ne napuštaju svoje pozicije bez traga, nego da se elementi njihove moće nadalje prenose skrivenim strujanjima i subkulturama (str. 144/5). U isto vrijeme konstrukcija paradigme, kako to i sama autorica kaže, ne mitologizira nego "elementarizira" (str. 145).

Posebnu cijenu iziskivale bi paradigme koje se odnose na usmene tekstove. No o tome kao i o posljednjem predmetnom kompleksu morao bi pisati recenzent drugačije orijentacije. Činjenica je, naime, da Dagmar Burkhart suvereno vlada različitim područjima balkanske etnologije. Suvereno vlada balkanskim jezicima. I ono što etnolozi rijetko čine: u izradi paradigma ne ograničuje se samo na prostor narodne i svakodnevnice kulture nego obuhvaća i pisanu, umjetničku literaturu. Zato se knjiga Dagmar Burkhart može čitati kao kritička analiza pojedinih fenomena balkanskoga kulturnog prostora i kao doprinos teorijskom konstituiranju balkanske etnologije ali i pojedinim etnologijama na Balkanu.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

Osam samostalnih studija sjedinjeno je ovdje pod egidom "ogleda o narodnoj religiji": Komunikacijski koncept religije, Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, Ogledalo-kapija zvezda, Vampir u religijskim shvatanjima jugoslovenskih naroda, Gradonosci i gradobranitelji, Posmrtno umiranje u religiji Srba,

Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko, Oglede o narodnoj religiji*, I. Čolović, D. Bandić, I. Mesner, Beograd 1990, 172 str. (Biblioteka XX vek ; 69)

Značenje jednog sistema agrarnih tabua, Šamanistička komponenta rusaljskog rituala i Funkcionalni pristup proučavanju porodične slave. Iako se Bandić ni na jednom mjestu posebno ne bavi samim pojmom, njegovom specifičnošću u odnosu na "neku drugu" religiju, ili pak neki drugi aspekt narodne kulture, u okvir koje ga valjda smješta, njegovo određenje je moguće rekonstruirati iz analiza pojedinačnih fenomena vjerovanja, postupaka, mitskih bića, mitiziranih povijesnih ličnosti i transcendentalnih ljudskih stanja koja razmatra. Na ovoj razini traži se osnovno obilježje tog supstrata: njegova medijalna uloga unutar podjele na dva svijeta, mogućnost da ostvari komunikaciju između ljudskog-društvenog i onog što je van njegovog domašaja (onostrano, natprirodno). Vampir je tako religijski pandan društvenoj sankciji nad aberantnim pojedincima, mitski gradonosi i gradobranitelji simbolički su transferi odnosa koji vladaju u društvu (mi kao dobro i oni kao zlo), tabui vezani za agrarne poslove između ostalog su i odraz dezintegracijskih socijalnih procesa seoske zajednice. U okvir ovako radikalnog funkcionalističkog pristupa ("neki segment kulture ne može egzistirati ako nije svrsishodan, ako ne služi zadovoljavanju određenih kolektivnih ili individualnih potreba", 25) smještena je i uvodna studija Komunikacijski koncept religije, gdje je religija reducirana na svoju primarnu poruku -"to je informacija o sferama stvarnosti čije su granice istovremeno i granice do kojih doseže naš duh, naša spoznaja". Funkcija religije je na taj način mogućnost da izgradimo cjelovit pogled na svijet. "Pred ljudima su, dakle, dve mogućnosti koje se međusobno isključuju. Stvarajući svoju sliku stvarnosti, oni su prinuđeni da se opredele za jednu od njih: ili će ta slika biti objektivna, ili će pak biti potpuna, celovita (tj. religijska, op.a.)." Ovu objektivnu, ali djelimičnu sliku stvarnosti Bandić pripisuje znanosti, čiji je jezik komplementaran jeziku religije. Ovakva podjela funkcija znanosti i religije ("Funkcije jednog počinju tamo gdje prestaju funkcije drugog",28), bit će osnova za komunikacijski koncept religije, u kom je predmet znanosti označen kao "sfera spoznatljivog" (u skladu s njenim zadatkom da daje "objektivni" okvir orijentacije stvarnosti), a predmet religije kao "sfera nespoznatljivog" (u skladu s funkcijom "cjelovitog okvira orijetacije"). Neminovnost eksplikacije pozicije trećeg "nad-člana" koji određuje ovakvu dvodijelnu shemu komplemetarnih kulturnih jezika (a koji, dakle, nije ni religija, niti znanost) izgleda da ostaje nemogućnost, "latentno mjesto" ovakvog koncepta. Iako se Bandić poziva na filozofiju (kojoj obično pripada ovakva vrsta arbitraže), on se ipak eksplicitno izjašnjava da je "ovaj rad napisan jezikom nauke" (doduše, onim jezikom "koji ćemo uslovno nazvati jezikom nauke",14), dok filozofiju svrstava u "klasu kulturnih fenomena koja se ponekad zove duhovnom kulturom, klasu kojoj pripadaju nauka, filozofija, umetnost, itd."(7) Ono što autoru omogućava selekciju unutar ove (ne baš beznačajne klase kulturnih fenomena) kasnije prepoznamo kao "komunikacijsko viđenje kulture (koje se) nameće kao prirodno(?), štaviše kao jedino moguće teorijsko polazište" (9). Ono će omogućiti izdvajanje religije kao "načina mišljenja koji je utemeljen na predstavi o postojanju dve radikalno različite, međusobno suprotstavljene realnosti", koji računa na "suprotnost između dva sveta, dve realnosti, dva univerzuma kojima te klase pripadaju" (8). Funkcija znanosti koja se bavi religijom tako postaje ili dvosmisljena ili pak dvostruka. Kao kulturni jezik koji teži proizvesti objektivnu sliku stvarnosti, ona se mora miriti sa svojom necjelovitošću u odnosu na sliku stvarnosti koju nudi religija, ali svijest o svojoj necjelovitosti ona može imati samo ako pojmi tu cjelovitost "konkurentnog" jezika religije. To joj omogućava (opet znanstveni) komunikacijski koncept religije: on, međutim, računa na mnogo "cjelovitiji okvir orijentacije" nego što je religijski, jer pod sebe sažima ne samo religiju, već i filozofiju, umjetnost, pa i "samog sebe"

(tj.znanost). Ova podijeljenost znanstvenog Ja vidljiva je i u sljedećem navodu: "Uočljivo je da pred nama nije samo informacija koja pripada jeziku religije. Reč je o informaciji koju mi "izgovaramo" na tom, za nas stranom jeziku. Stoga je ne možemo razumeti dok je ne prevedemo na jezik kojim inače govorimo, na jezik kojim je i ovaj rad napisan"(14). Ostaje nejasno tko nam priopćuje tu primarnu informaciju religije (koja kaže da postoje dvije stvarnosti), ako nam ona postaje razumljiva tek kad je prevedemo na jezik znanosti (kada glasi: postoje dvije sfere jedne stvarnosti, 14). S druge strane, religija koja nam, prekoračujući granice naše spoznaje, omogućuje "da logički (?) ispunimo praznine u našem znanju i našem iskustvu, da damo određeno značenje svim stvarima kojima se bavi naša misao" , tek je jedna od dvije osnovne potrebe ljudskog duha. Druga je, pogađamo, znanost i ova dva jezika moraju postojati "unutar svake kulture" (28). Nemoguće je ovdje ne upitati se što je s "kulturama bez znanosti": da li je onda narodna religija, o kojoj je u knjizi riječ, ovdje predstavnik jedne "manjkave" narodne kulture ili pak postoji neka znanost koja je komplementarna narodnoj religiji. Vjerojatno se ne radi o narodnoj znanosti, a ni o znanosti o narodnoj religiji jer takva ne ostvaruje traženu komplementarnost na razini narodne kulture. Sve ove nedosljednosti, po mom mišljenju, posljedica su nerealne težnje da se pod komunikacijski koncept religije podvede cjelokupna "duhovna kultura" ljudskog roda i to u civilizacijskim razmjerima. Zato Bandić na jednom mjestu mora zaključiti da je "otežavajuća okolnost što se odnošenje ljudi prema profanim i sakralnim stvarima znatno menja od kulture do kulture, od religije do religije" (15). Bavljenje pojedinim odnosima, predstavama, postupcima, vjerovanjima, itd., predstavlja, međutim, upravo olakšavajuću okolnost ove knjige i njenu najveću vrijednost. Tamo gdje je najmanje opterećenje pozitivnim rezultatima funkcionalističke paradigme ili ambicioznim logicističkim simplifikacijama, knjiga se "raspisuje" u svom bogatstvu jedne nedovršene mitologije. Tu se Bandić uspješno nosi i sa slavnim prethodnicima "mitotvorcima" , a tu se iskupljuje i njegova udvojena znanstvena pozicija ("na pola puta" između carstva zemaljskog i carstva nebeskog).

Ines PRICA

Knjiga Vesne Čulinović-Konstantinović rezultat je višegodišnjih istraživanja s ciljem ustanovljavanja relikata predkršćanskih vjerskih sadržaja (i njihova intenziteta) u načinu života i ponašanju prvenstveno suvremenih nam Hrvata i Srba u Hrvatskoj, pa zatim i, komparativno, žitelja drugih prostora Jugoslavije.

Vesna Čulinović-Konstantinović, Aždajkinja iz Manite drage, (običaji, verovanja, magija, liječenja), Logos, Split 1989, 240 str. (Sveučilišna naklada, 9)

U ovu je svrhu 1972. godine izrađena posebna etnološka upitnica. "Intenzivnim intervjuom", nevezanim razgovorima ili promatranjem ispitivani su stanovnici 21 lokaliteta zagrebačke i 25 sela splitske regije (uključujući gradove Zagreb i Split).

Prikupljenu je građu autorica podijelila u četiri tematske cjeline, obrazloživši prethodno (u prva dva poglavlja) karakter pretkršćanskih sadržaja, pretpostavke njihovog trajanja, načine njihovih transformacija u običajima ili (kako to sama naziva) "običajnim ponašanjima" i uvjete njihovog obnavljanja bilo u gradovima, bilo u prigradskim područjima (kroz prošlost). Analiza građe trebala je potvrditi ili pobiti dvije hipoteze: "da je kvantitet održavanja arhaičnih obreda, očuvanost praznovjerja i magijskih radnji u obrnutom razmjeru s religioznošću" i "da je

održavanje pretkršćanskih vjerskih sadržaja odraz očuvanosti tradicijskog mentaliteta i kulture, na temelju koje je i višestoljetni utjecaj religijskih naučavanja prihvaćen u obliku običaja, kao rezultat kontaminacija arhaičnih i kršćanskih vjerovanja."

U prvoj tematskoj cjelini, naslova *Čaranja i progoni vještica u prošlosti*, Vesna Čulinović-Konstantinović bira za ovu temu relevantne vijesti i podatke iz radova drugih autora ("od Fortisa, Lovrića do izvještavaća mletačkoj vladi o prilikama u Dalmaciji", pa zatim Bayera, Laszowskog, Tkalčića i Mažuranića). Tako saznajemo tehnike rada *copernica*, dijapazon njihovog djelovanja, ali i načine na koje su optuživane i kažnjavane.

Ostale tematske cjeline donose rezultate terenskih istraživanja, potkrepljenih i obrazloženih podacima iz knjizi priložene bibliografije.

Vjerujući da su mnogi magijski postupci osnova većine životnih sadržaja, bili oni religijske ili tradicijske prirode, autorica polazište njihovog razlikovanja nalazi u broju provoditelja obreda, pa odvaja individualnu magijsku praksu od kolektivno-obredne magije. Opisanim tehnikama liječenja bajanjem ona prilaže i neke od tijekom vlastitih istraživanja zabilježenih ili u referentnoj literaturi postojećih obrednih formula, sažimajući zajedničke im, karakteristične elemente.

I iduća poglavlja opisuju načine otklanjanja bolesti ili ozljeda (*Raslinje kao lijek; Konglomerat tradicijskog shvaćanja i vrste magijske obrane*) i obrane od "sila nepoznatih i neimenovanih" (*Amuleti, zagovori, zavjeti, opasivanja; Uroci i nadnaravne sile*), te njihove transformacije u vremenu (do trgovanja ljekovitim biljem na tržnicama Zagreba i drugih gradova ili nošenja privjesaka izrađenih iz srebra, odnosno zlata u obliku žabe, zmije, zeca, križa - koje autorica smatra preostacima stare prekse apotropejske obrane).

Naredna tematska cjelina pobraja i opisuje na istraženim područjima u pričama još prisutna natprirodna bića (*Vile; Copernice, vištice, višci; Mūra, Mora; Macić - Davo; Sudenice; Vukodlak; Aždajkinja, zmaj, zmija*). Iskone njihove, mahom već zaboravljene simboličnosti, Vesna Čulinović-Konstantinović uočava unutar konglomerata na zadanom prostoru taloženih kultura, od grčkog mitološkog obilja do "starih slavenskih sadržaja".

Sraz pretkršćanskih i kršćanskih vjerovanja, koja su se stoljećima "stapala i oblikovala u tradicijske obrede i običaje", autorica opisuje na primjerima pojedinih značajnih (ili znakovitih) datuma kalendarske godine, između Martinja i Ivanja, navodeći i očitavajući pojedine još (ili još donedavno) "žive" vizualizirane i značenjskim konotacijama bremenite pra-simbole.

Završnim poglavljem svoje knjige, koja tematskim opsegom u obzir uzete građe ipak odstupa od radova većine ovovremenih istraživača običaja - pa time neminovno pretežan dio problema samo naznačuje, Vesna Čulinović-Konstantinović bilježi rezultate dijelom suprotne hipotezama s kojima je krenula u istraživanje.

Prepoznavanje elemenata arhaičnog porijekla ili religijskih sadržaja u običajima današnjice, pa zatim i prepoznavanje transformacija takvih običaja i "običajnih ponašanja" kroz vrijeme, zadaci su koje Vesna Čulinović-Konstantinović, dosljedno ih provodeći u prethodnim, zaključuje u posljednjem poglavlju svoje knjige. Stanovništvo istraživanih područja, tvrdi ova autorica, u vlastitom je "intimnom sociokulturnom sadržaju" zadržalo tradicijski mentalitet, iako reduciran nestajanjem "mnogih starih elemenata" šezdesetih godina ovog stoljeća. Preživjeli običaji "dobivaju novu funkciju", kolektivno-obredna magija nestaje, "dok individualno, običajno i obredno, a pogotovo magijsko u ponašanju ostaje duže". Također, istraživanja su, suprotno pretpostavljenom, pokazala da održavanje arhaičnih obreda,

magijskih postupaka i vjerovanja nije u obrnutom odnosu s religioznošću pojedinca (upravo ateisti napuštaju i veći dio običaja tradicijskog kruga). "Cijela situacija pokazuje da čvrstoća crkvene organizacije i vjerska disciplina nisu mogle do našeg doba suzbiti praznovjerje i onemogućiti vrače da pomažu ljudima u obrani od nadnaravnih sila - mraka, more i uroka, te raznih bolesti i psihotičnih stanja. Dapače, i u toj oblasti, na podržavanje ovog sadržaja, inače nepoćudnog i kontradiktornog naučavanju Crkve, djelovala je upravo sama mistika što obavlja crkveni obred."

Reana SENJKOVIĆ

Opisi i nacrti 33 kuće u selu Praputnjaku iznad Bakra osnovica su ove knjige koja želi prikazati "kuću i obitelj kao izvor i kao sliku povijesti Zapada". Ova disertacija sa Sorbonne koja istražuje višestoljetnu povijest jednog našeg primorskoga sela, što se na prvi pogled ni po čemu ne razlikuje od susjednih, dolazi nam kao sofisticirani tekst. Sama struktura knjige izazovna je neshvatljiva. Detaljni opisi 33 kuće grade povijest Praputnjaka, od prehistorijskoga *hlijeva* i kasnijega *dvora*, do grananja prostorija u toj kući, sve do poslijeratne urbanizirane nastambe i naselja gradskoga identiteta. No to je samo okosnica koja tvori značajna poglavlja. Uz ta poglavlja, i izmiješana s njima, dolaze interludiji: o romanskom selu, o napoleonskom razdoblju i dolasku novoga doba, o obitelji i povijesti, o godišnjem tijeku života i blagdanima.

Anton Zakarija, Praputniak, village croate, Maison et famille comme source et image de l'histoire en Occident, naklada autora, Jouve, Paris 1989, 378 str.

Hlijev (koliba, klijet) i dvor (temeljna kuća) građevna su osnovica što potječe iz kamenoga doba. S modelom br. 4. nastavlja se povijest sela: predromaničko, romaničko, gotičko, klasično i barokno razdoblje koja će katkad trajati u suživotu.

Ali autorov se interes tek djelomično iscrpljuje u arhitekturi i njenim stilovima. Mnogo ga više zanima sam čovjek i njegov život u kućnim zidovima i u mjestu.

Ponajprije čovjek živi zajedno sa životinjama, kuća im je svima tek zajedničko sklonište. S vremenom teći će proces odvajanja. Životinja-čovjek postepeno će se pretvoriti u čovjeka životinjskoga porijekla. Sve će se strože i oštrije odvajati ljudi od životinja hraniteljica da bi napokon mjesto za životinjsko sklonište izostalo, tj. odvojilo se.

Ali zanimljiva je povijest daljnjeg grananja kućnoga prostora kako je opisuje i dokumentira Anton Zakarija. Ističem ovdje, naprimjer, povijest sobe, s kojom se naša etnologija malo bavila. Uvijek su nam bile bliže teme ognjišta i rudimentarne, arhajske kuće. U doba romaničke kuće, koje se u Praputnjaku po Zakariji poklapa s razdobljem prosvjetiteljstva, kuća prestaje biti samo skloništem i postaje institucijom. U modelu 7 javlja se soba, a autor obrazlaže tko ima pravo na sobu, na zaseban prostor, to jest kada počinje individualizacija. Soba je uvijek definirana, uvijek iznad štale, uvijek na strani sunca. Na istoj je razini kao i ognjište, samo s tom razlikom da je ognjište *zemlja* a soba je *ne-zemlja*. "Soba je prijelazni oblik. Čista i bijela ona je iznahašće luksuza za kojim seljak nije imao potrebe. Ukrašena križem i svetom slikom, jedino mjesto kojemu priliči cvijeće, jedini prostor osvjetljen suncem, soba je ponajprije sveto mjesto, kapela" (str. 109). Ali soba je i ženski prostor u kojem se smješta mladi bračni par... Soba predstavlja princip urbanosti; uz pomoć sobe čovjek se - od čovjeka što je postao od životinje - pretvara u društvenoga čovjeka, pripadnika obitelji i grada.

Knjiga zaokružuje etape evolucije koje u Praputnjaku datiraju ovako: kamena kuća 16. stoljeća, zasnivanja kapele u 17. stoljeću, primjena sobe u kojoj se spava u 18. stoljeću, nastanak ulice u 19. stoljeću, organizacija urbaniziranoga mjesta potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, prijelaz u gradsko naselje na početku dvadesetih godina ovoga stoljeća. "Prvenstveni uzrok evolucije kulturni je princip, čovjekovo nastojanje da se razlikuje od okolice, da se s razine zemlje i nužnosti popne na razinu imaginacije i plemenitosti: od štale do sobe, od divljega do svetoga" (str. 369).

Ima samo jedna mala kontradikcija u osnovnoj hipotezi ove sjajne, nadahnute knjige o povijesti primorskoga sela. Autor, naime, u predgovoru kaže da se to selo (Praputnjak) odlikuje osobitošću što "nikada nije bilo podvrgnuto vanjskim pritiscima poput kmetstva, planiranja i utvrđivanja. Za promjene koje su se u njemu dešavale relevantna je čista spontanost" (str. V). Pa ipak kad znamo da su Praputnjak i obližnja mu Meja situirani na ukrštanju prometnica poput Lujzinske i Jozefinske ceste morat ćemo ipak pretpostaviti i pritiske vanjskoga svijeta. Ako ne izravne a ono neizravne, o čemu napokon i sam autor dobrano svjedoči.

Na kraju treba samo požaliti što su u nas izdavačke prilike i mogućnosti tako ograničene te je pitanje hoćemo li ikad ovu vrijednu i poticajnu knjigu ugledati na hrvatskom jeziku.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

**Dragutin Pavličević, Hrvat-
ske kućne zadruge, I, (do
1881.), Sveučilišna naklada Li-
ber, Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta u Zagrebu,
Zagreb 1989, 368 str.**

Ova je knjiga, prema autorovim riječima, prvi pokušaj obradbe hrvatskih kućnih zadruga na području građanske Hrvatske i Slavonije. Ona je prva od predviđene tri knjige u kojima autor želi "obraditi transformaciju i postupno nestajanje kućnih zadruga" od 1848. do 1941. godine. U ovoj je knjizi ta problematika

obrađena od 1848. do 1881. godine (nekim dokumentima autor prikazuje i razdoblje prije 1848. godine).

Kao prvi sintetički prikaz rasprava i zakona o zadruzi u razdoblju od 1848. do 1881. godine, knjiga je iznimno značajan doprinos proučavanju zadruga. Autor je u knjigu uložio ogroman trud i dugogodišnji istraživački rad na prikupljanju i obradbi saborske, novinske i ine građe o zadružnome pitanju nakon 1848. godine. Prikupljene je dokumente autor pomno i iscrpno prikazao stvorivši čitko i zanimljivo historiografsko štivo. Taj je istraživački dio knjige (treće, četvrto i peto poglavlje) ujedno njezin središnji dio. Autor je povijest zakonskih regulacija podijelio na tri uža razdoblja: u prvome, razdoblju neoapsolutizma od 1848. do 1860. godine nastojalo se to pitanje riješiti patentima iz Beča; u drugome, prednagodbenome razdoblju od 1861. do 1868. godine nastojao ga je riješiti Hrvatski sabor; a u trećemu, nagodbenom razdoblju od 1868. do 1881. godine ono se riješavalo na relaciji Zagreb - Budimpešta. Za prvo je razdoblje bilo karakteristično neuvažavanje domaćih specifičnosti, za drugo zaštićivanje zadruga zakonskim putem, a za treće liberalna nastojanja da se zadruge što prije podijele i da se na njih primjenjuje Opći građanski zakonik. Za svako od tih razdoblja autor je naveo bogatu građu. Posebno su vrijedne iscrpne bilješke s podacima o rabljenim dokumentima, te, u šestome dijelu, izabrani prilozi o kućnim zadrugama u Hrvatskoj, od kojih su neki objavljeni po prvi puta.

U prvome i u drugome poglavlju knjige autor obrađuje teorijsku i opću problematiku zadruga. U uvodnome dijelu daje pregled uglavnom domaće literature o zadruzi obuhvativši njime pisanja pravnika, povjesničara, etnologa, ekonomista i

sociologa sela. Kao naziv za zadrugu autor je prihvatio sintagmu "kućna zadruga" (a ne obiteljska zadruga), smatrajući je širom, pogodnijom i povijesno utemeljenijom. U povijesno-teorijskome pregledu autor je sustavno i akribično razmotrio definicije zadruga, teorije o postanku i razvoju zadruga, te raspravio postojanje zadruga kod neslavenskih naroda i pretjeranu idealizaciju zadruga u Slavenu. U drugome poglavlju autor raspravlja o kućnoj zadruzi uopće, s težištem na njezinoj klasifikaciji, veličini, unutarnjem ustrojstvu, govori o odjecima zadruga života u hrvatskoj književnosti, te o odnosu socijalista spram zadruga i o zadruzi u inozemnih autora. Posebno je zanimljivo poglavlje u kojemu autor daje vlastitu tipologiju zadruga prema gospodarstvenim, staleškim, vlasničkim i organizacijskim kriterijima.

Smatramo, međutim, da je u knjizi, unatoč cjelovitoga prikaza zadruga problematike, ostalo otvoreno pitanje definicije zadruga, te pitanje dokaza o nestajanju zadruga do 1881. godine. U daljnjemu prikazu ove knjige osvrnut ćemo se na ta dva pitanja, bez iluzija da ćemo pritom dati jedini i zadovoljavajući odgovor na njih.

Pogledajmo prvo pitanje definicije zadruga. Koristeći se nekim standardnim definicijama zadruga autor je predložio definiciju po kojoj je kućna zadruga "stara, patrijarhalna ustanova u kojoj živi više obitelji i naraštaja; ravnopravna zajednica života, rada, autarhične proizvodnje i potrošnje na zajedničkom imanju kojom rukovodi demokratski izabran starješina, a upravlja skupština svih odraslih, punopravnih zadrugara". Zadruga je prema toj definiciji određena kao obiteljska, proizvođačko-potrošačka i kao pravnoimovinska ustanova. Međutim, često se u tekstu zadruga svodi na ovo prvo obilježje - na više obitelji koje u njoj obitavaju. Vidljivo je to iz oporbe kućne zadruga i tzv. inokosne ili uže obitelji (inokoštine) kojom se pravi razlika između višeobiteljskoga (navodno zadruga) i jednoobiteljskoga (inokosnoga) kućanstava (primjerice str. 77, 80, 83, 87, 160, 256, 333).

Toj se oporbi kućne zadruga i inokoštine, odnosno reduciranju zadruga na obiteljsku strukturu suprotstavio u podužoj raspravi Baltazar Bogišić 1884. godine. Bogišić je ustvrdio kako su tzv. kućna zadruga i tzv. inokoština u pravnoimovinskome smislu istovjetne prirode, tj. da se ne radi o dvije različite ustanove, ili kako je sam govorio, o dva različita tipa obitelji. Radi se o istoj ustanovi, zadruzi, što je mogla imati izvanjsko obilježje nezadruga ustanove (građanske obitelji) ako se sastojala samo od jedne obitelji, no, što je svojim pravnoimovinskim obilježjima (zajedništvo imovine u svezi s kojim je i zajedništvo proizvodnje i potrošnje, te starješina kao predstavatelj zadruga i njezin upravitelj) bila posve suprotna nezadruga ustanovi (tj. građanskoj obitelji u kojoj je otac obitelji raspolagao bez ograničenja s cijelom imovinom za svojega života i oporučno nakon smrti). Prema Bogišiću, broj obitelji u kućnoj zadruzi nije ništa mijenjao na bitnim svojstvima te ustanove. U prilog toj tvrdnji donosi, između ostaloga, podatke o tome da u narodnome jeziku nije bilo tehničkih izraza za označavanje ova navodno dva oblika obitelji. U prilog toj tvrdnji možemo navesti zapažanje Ognjeslava Utješenovića iz 1859. godine da se zadruga može sastojati iz jedne obitelji. Pače, Utješenović je zapisao kako imade "vrlo mnogo kuća, ..., gdje zbog malo zemljišna posjeda kućne zadruga tvore samo pojedinačne porodice".

Iz Bogišićeva razlaganja proizlazi kako bi proučavajući kućnu zadrugu valjalo razlikovati njezine bitne, strukturalne od njezinih nebitnih, izvanjskih obilježja. Bitnima je smatrao imovinsko-pravna, a nebitnima obiteljsko-kulturološka obilježja. Sukladno tome, mislimo da bi o zadruzi trebalo govoriti samo kao o pravnoimovinskoj ustanovi a ne kao o tipu obitelji. Dosljednim razlikovanjem tih obilježja čini nam se da bi se izbjegle dvojbe oko određivanja i prepoznavanja zadruga. Prema

imovinskome obilježju razlikovali bismo zadružne ustanove (što su mogle, ali nisu morale biti identične kućanstvima kao gospodarstvenim i stambenim ustanovama) - takve u kojima je imovina zajednička i nema nasljeđivanja, i nezadružne ustanove (što su, ponavljamo mogle ali nisu morale biti identične kućanstvima) - takve u kojima je imovina pojedinačna i oporučno se nasljeđuje. Prema obiteljskome obilježju razlikovali bismo jednostavna (inokosna, s jednom obitelji) od proširenih (složenih, s dvije ili više obitelji) kućanstava (što mogu prema jednoj u etnologiji uobičajenoj tipologiji imati različite varijante). Jednostavna i proširena kućanstava mogla su biti zadružna u imovinskome smislu. Nadalje, obje vrste kućanstava mogu biti nezadružna u imovinskome smislu. Kao primjer mogu nam poslužiti višegeneracijska kućanstva srednje Europe u 18. i u 19. stoljeću, ili, pak, ista danas na selu i u gradu. Lučenjem tih dvaju kriterija omogućili bismo proučavanje tipova obitelji u Hrvatskoj u europskome kontekstu u kojemu je proučavanje obiteljsko-kulturološkoga aspekta odvojeno od pravnoimovinskoga. Takvom pristupu, uostalom, govori u prilog i činjenica, što je navodi Dragutin Pavličević, da zadruge nisu specifično slavenska, niti posebno južnoslavenska ustanova. Slični su oblici zajedničkoga života i rada postojali gotovo posvuda na svijetu "na određenome stupnju razvoja". Ako je tome tako, a čini se da je ta tvrdnja danas neupitna, tada se valja zapitati zašto uopće još inzistiramo na terminu zadruga (kućna ili obiteljska) kao oznake posebnoga tipa obitelji. Svjesni smo, međutim, da bi prihvaćanjem razlikovanja imovinskoga od obiteljskoga aspekta kućnih zadruga nastao problem zato što je, nakon što je Vuk Karadžić u svoj rječnik uveo neologizme "zadruga" i "inokoština" i pritom ih krivo definirao, broj obitelji u zadruzi postao glavnim razlikovnim elementom zadruge (cf. Bogišić). Na pojavljivanje toga problema ukazuje nam literatura i građa što ih obrađuje D. Pavličević. U njima se gotovo bez iznimke kućna zadruga izjednačuje s tipom obitelji.

Čini nam se da u knjizi ostaje otvoreno i pitanje dokaza o postupnome nestajanju kućnih zadruga u drugoj polovici 19. stoljeća. Autor je zaključio da "proces raspadanja i nije bio tako brz kako se obično u to vrijeme govorilo i pisalo". Taj se zaključak, koliko možemo prosuditi, temelji na objavljenjima statističkoj građi iz 1880. godine o udjelu zadruga u pojedinim hrvatskim krajevima i na podacima o broju stanovnika i kuća u Bjelovarskoj županiji. O tome zaključku i podacima na kojima se temelji možemo kazati sljedeće. Prvo, sukladno gornjoj raspravi, pri tumačenju podataka iz 1880. godine valjalo bi ustanoviti po kojemu su kriteriju zadruge popisivane u tom popisu - da li po obiteljskome ili po pravnoimovinskome kriteriju. Drugo, ne možemo se složiti s autorom glede interpretacije podataka iz Bjelovarske županije. Interpretacija se temelji na podacima o broju stanovnika i broju kuća u Bjelovarskoj županiji 1869. i 1880. godine. Između te dvije godine prosječni se broj osoba u kući smanjio s 11,3 na 9,48 osoba. Taj pad autor tumači kao posljedicu dioba i raspadanja zadruga. Međutim, podaci upućuju na to da je opadanje prosječnoga broja osoba u kući bilo rezultatom smanjenoga broja žitelja (za oko 15% ili s 156.443 na 132.037), a ne povećanoga broja kućanstava, što je morao nastati da se je doista radilo o povećanome broju dioba i o raspadanju zadruga. No, broj je kuća stagnirao (13808 i 13926 kuća 1869. i 1880. godine). Dakle, ako broj kuća i ukućana mogu biti kriteriji za zaključivanje o promjenama u broju zadruga, u Bjelovarskoj županiji u tom razdoblju uopće nije došlo do dioba i raspadanja zadruga. Smanjenje broja žitelja uvjetovalo je smanjenje broja osoba u kući. Do smanjenja broja žitelja došlo je, kako to i sam autor na nekoliko mjesta navodi, uslijed agrarne krize, te stočnih i ljudskih bolesti što su se paralelno pojavile u osmome desetljeću 19. stoljeća. Nadalje, čini nam se da se zaključivanje o nestajanju zadruga ne smije temeljiti na neizravnim

podacima kakvi su podaci iz Bjelovarske županije, jer iz njih saznajemo samo o veličini kućanstava a ništa o obilježjima što kućanstvo čine zadržanim ili nezadržanim. Konačno, ako se, kako pretpostavljamo, zaključak o procesu raspadanja zadruga temelji na podacima iz Bjelovarske županije, možemo se upitati koliko su ti podaci reprezentativni za razvitak zadruga u ostaloj građanskoj Hrvatskoj.

Jasna ČAPO

Opet smo pred još jednim djelom Miroslava Bertoše koje etnolog neće moći zaobići. Iako je njegov dosadašnji opus za znanstvenika u Istri obavezna literatura, za etnologa su naročito zanimljivi njegovi radovi o kolonizaciji poluotoka, kao i razmišljanja o vlastitoj struci i njenim mjesnim izazovima. *Zlikovci i prognanici* djelo je koje se prirodno niže u slijedu autorovih interesa, jedno od (još uvijek) prerijetkih domaćih tvorbi u suglasju sa "novom historijom", kakve sa više gospodarskoga gledišta odlikuju recenzenta ove knjige, Tomislava Raukara.

Miroslav Bertoša, Zlikovci i prognanici, Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću, Čakavski sabor, Istarska književna kolonija "Grozđ", Pula 1989, 254 str. (Edicija "Libar od Grozđ")

Knjiga predstavlja plod uvida u arhivsku građu *Državnog arhiva* u Veneciji. Opskrbljena je kazalima osobnih imena i mjesta, a slikovno je potpomognuta pretiscima ilustracija iz fototipskog izdanja sveske "Le Morti Violenti" Don Giovanni Maria Marusiga, izvorno izdate 1704. godine. U najboljoj maniri svojih izlaganja, Bertoša ovo djelo piše uživljeno, često pripovjednim stilom, umnogome koristeći ritam i dramatiku predočenih sudskih spisa. Ili, kako to sam kaže na drugom mjestu, "svakoj sam rečenici nastojao utisnuti pečat osobnog doživljaja. Možda sam se na trenutke i predao prozračnoj viziji o snazi i mogućnosti povijesne discipline, ponesen imaginacijom časovito zalebdio na krilima muze Klio... No, to su samo kratka iskrenja." Priroda obrađivane građe ovdje mu je pružila zahvalan predložak. "Pod lupom sitnozora razmilio se na stranicama ove knjige svijet istarskih zlikovaca i prognanika, svijet žrtava i uplašanih seljaka, poniženih ljudi i otetih žena, svijet nemoćnih rektora..." Uz polemiku, od E. Hobsbawma Bertoša preuzima ključnu predmetnu odrednicu djela, "socijalno razbojništvo". Kritički je osvrt dobrodošao, jer u svojim istraživanjima ova dva autora kreću od različitih gradiva, prednost davajući zamrznutim usmenim predajama ili pisanoj ostavštini. Uživljavanje u zabilježeno iskustvo pojedinačnoga ipak je tekovina koju pisac ponajviše dijeli s Carlom Ginzburgom, stoga, po vlastitom osvrtnu, baštineći ideje historičara Febrea, Mandroua, Bahtina, no osjećajući se bliskim i antropološkoj misli Le Roy Laduriea, N. Z. Davis i E. P. Thompsona.

Osim uvida u profil i genezu nove historijske misli, etnolog na stranicama ove knjige prati i brojne, različite potpore i uporednice za vlastiti stručni interes. U općem planu, Bertoša na društvena previranja koja u Istri XVII. i XVIII. stoljeća dovode do pojava omraženih, okrutnih razbojnika gleda kao na "napetosti između dviju kultura (starosjedilaca i doseljenika, op.) i unutar samih njih, a posebice još i između narodne i učene kulture". Biće kolektivne običajne svijesti tokom razrade djela ostaje u granicama mentaliteta naroda, za kojeg u krajnjem primjeru navedeni koparski činovnik, prije dva i pol stoljeća, tvrdi da "zajedno s običajima svojih predaka čuva neprijateljski i okrutan duh što upravlja njihovim strastima" (za albanske doseljenike). Mnogo određenije reference materijalne kulture, obuhvaćene opsežnim

navodima iz izvornih spisa (zajedno s brojnim nazivima u sačuvanom izvorniku), pružaju zahvalno gradivo namjerniku, bilo da je riječ o odjevnim predmetima, po kojima se sudski identificiraju mještani istarskih područja, ili o nomenklaturi pominjanih nastambi, obimu i sadržajima inventara, ili drugom.

Jadran KALE

Stjepan Krpan, Hrvati u Rekašu kraj Temišvara, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, 254 str.

Ova monografija o Hrvatima u Rekašu rijedak je prilog istraživanju hrvatske dijaspore u Rumunjskoj. Nažalost, izuzetno je malo objavljeno i stručne i popularne literature o toj temi, kako ranije tako i u naše dane. Ne samo da ne postoje cjelovitiji uvidi u povijest i kulturu tih

naših sunarodnjaka, nego su rijetke i pojedinačne studije. Izostala su sustavna etnološka i folkloritistička istraživanja, a neznatan broj zapisa građe o tradicijskoj kulturi Hrvata u Rekašu zahvaljujemo nestručnjacima, vrijednim kulturnim pregaocima. Dva-tri priloga te vrste o tradicijama Hrvata u Rekašu objavljena su davnih tridesetih godina. Čini se da smo ovoj hrvatskoj enklavi ostali dužni više nego drugima.

Profesor Stjepan Krpan samoinicijativno (i o vlastitom trošku) već godinama obilazi Hrvate u susjednim zemljama, prikuplja građu i literaturu, te rezultate tog truda i objavljuje. Jedna od triju njegovih objavljenih knjiga također je monografija o Hrvatima u Rumunjskoj, onima iz sela Keča (*Hrvati u Keči*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1983).

Knjiga *Hrvati u Rekašu* koncipirana je slično onoj o Hrvatima u Keči, ali je opsežnija i bogatije dokumentirana, posebno u njezinom etnografskom dijelu. Sastavljena je od dvanaest poglavlja (uz predgovor i popis literature i izvora), te ilustrirana fotografijama, crtežima i kartama; osobito su dragocjene stare fotografije uz koje je autor pribavio iscrpne podatke o ljudima i događajima koje prikazuju. Prva tri poglavlja govore o lokaciji Rekaša, njegovoj povijesti (prema literaturi i predaji), te o razvoju hrvatskog stanovništva, tj. njegovom porastu i zatim konstantnom opadanju u našem stoljeću. Četvrto poglavlje ("Život u kući i poslovi oko nje"), kao i deveto ("Običajna baština"), deseto ("Narodne pjesme, priče i poslovice") i jedanaesto ("Narodna nošnja") etnološki su relevantni. Kako se vidi i iz njihovih naslova ona se bave tradicijskom kulturom i folklorom rekaških Hrvata. Posebno su vrijedne zbirke pjesama i priča, jer je znatan dio njih do sada nepoznat i nezapisan. Kao i mnogi etnolozi autor je nastojao prema sjećanjima i kazivanjima svojih informatora iz Rekaša rekonstruirati što stariju sliku svakodnevnog života (kuća, poslovi, odnosi u obitelji), običaja, nošnje i folklornog stvaralaštva (priče, pjesme, poslovice). Uz tu rekonstrukciju autor opisuje i stanje koje je zatekao u vrijeme njegovih ispitivanja. Dio starije građe (npr. pjesama) preuzima i iz starije literature i rukopisnih zapisa, koji su u vlasništvu rekaških obitelji. Etnografski i folklorni zapisi u ovoj monografiji dragocjeni su i neponovljivi; znatan dio zabilježen je od posljednjih svjedoka jednog načina života i kulture koje više nema. Tim više, podsjetimo li se što se sve u međuvremenu dogodilo i koliko je još neizvjesna sudbina hrvatske kao i drugih nacionalnih manjina u Rumunjskoj.

Poglavljja koja govore o hrvatskoj školi (peto), narodnim društvima i organizacijama (šesto), crkveno-vjerskim prilikama (sedmo), o rekaškom govoru, antroponimiji i toponimiji (osmo), te o vezama sa sunarodnjacima i o rekaškim Hrvatima danas (dvanaesto odnosno posljednje) također se oslanja na literaturu (na

hrvatskom, mađarskom i rumunjskom jeziku), ali i na kazivanja rekaškog stanovništva.

Ova knjiga dragocjeno je i jedinstveno svjedočanstvo. Treba se nadati da će rekaški, kao i svi drugi Hrvati u Rumunjskoj, preživjeti ova teška vremena i da će u budućnosti biti prilike za daljnje specijalističke studije, kojima knjiga S. Krpana može biti polazište i poticaj.

Zorica RAJKOVIĆ

Napokon smo u prilici da s gotovo stogodišnjim zakašnjenjem upoznamo izvorne putne zapise Dragutina Lermana, našeg prvog i jednog od najznamenitijih istraživača Afrike. Kao 19-godišnji mladić taj se Požežanin 1882. pridružio ekspediciji glasovita istraživača Henrya Mortona Stanleya u onodobni Kongo (danas Zair). Provevši ondje tri godine, još se u tri navrata upustio u istraživanje Afrike. Na poticaj prijatelja, požeškog učitelja Julija Kempfa, o boravcima od 1888. do 1896. ostavio je dnevničke zapise.

Aleksandra Sanja Lazarević, etnolog i dugogodišnji voditelj izvanevropske zbirke zagrebačkog Etnografskog muzeja, s rijetkom je predanošću te stručno-znanstvenom akribijom obiman Lermanov rukopis priredila za tisak, poprativši izvorni (jezično neizmjenjen) tekst brojnim bilješkama i tumačenjima, indeksom imena i geografskih pojmova te znalačkim izborom fotografija. Uvodnom studijom čitalačkoj javnosti nije samo približila djelo opisom autorova životopisa, već je promotrila njegovo djelovanje u kontekstu vremena i prilika u kojima je živio, te sa suvremenih stajališta vrednovala njegov cjelokupni doprinos. Upozorila je na raznolikost podataka koje Lerman svojim dnevnikom nudi. To su zapisi o geografskim obilježjima krajeva kojima je prošao. Raznoliki su podaci za etnologiju: opis tipa naselja, načina gradnje i inventara koliba, odjeće, nakita, ukrašavanja, oružja, prehrane, magije i fetiša pripadnika raznih plemena. Ima i materijala za kulturnu povijest, posebice o trgovini robljem. Najzad, Lermanov je osobiti doprinos muzeologiji, budući da je za svojih putovanja skupio i, uz popratnu dokumentaciju, darovao muzeju u Zagrebu petstotinjak autentičnih predmeta vezanih uz svakodnevnicu i duhovnost Afričanina.

Dodala bih tome da Lermanov *Afrički dnevnik* nije samo knjiga o Africi i njezinim stanovnicima iz razdoblja posljednjih godina 19. st. Čitajući to dnevno izvještavanje putnika, što se sa svojim nosačima i pratljom probijao savanama i džunglama, zamijetila sam da se u njemu ne očituje samo istraživačeva radoznalost, plemenita namjera da se razumije domoročana, te zadovoljstvo zbog upoznavanja jednog novog svijeta. Nazočni su tu - u brojnim posrednim ili neposrednim refleksijama - i nostalgичni osjećaji mladog čovjeka spram svoje rodne Požege, kao i osobito intenzivni domoljubni osjećaji spram zavičajne Hrvatske, tada još dijela Habsburškog Carstva. Stoga će pažljivi čitalac u toj knjizi o Africi pronaći ponešto i o načinu života Požežana, kakav je bio krajem 19. st, te saznati ponešto, katkad i između redaka, o idejama, težnjama i duhovnosti jednog onodobnog Hrvata i Evropljanina.

Aleksandra MURAJ

Zdenko Levental, Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka, Dečje novine, Gornji Milanovac 1989, 331 str.

Uvijek je intrigantno promotriti kako nas vide, doživljavaju i koliko razumijevaju stranci. Toj magnetskoj privlačnosti nije mogao odoljeti ni sastavljač ove zbirke putopisa. Potrudio se da prevede i objavi u knjizi zapise tridesetoro Britanaca s njihovih putovanja prostorom današnje

Jugoslavije. A u tu su se avanturu ti putnici upustili u doista nemirnim vremenima stalnih turskih, austrijskih i mletačkih presizanja nad stanovništvom ovog dijela jugoistočne Evrope. Najranije zapise (iz 15. i 16. st.) ostavili su oni pobožni Britanci koji su, u namjeri da posjete svetu zemlju, plovili od Venecije prema Jeruzalemu Jadranskim morem. Veću skupinu (mahom iz 17. i 18. st.) predstavljaju zapažanja britanskih diplomata ili članova njihove pratnje koji su svoju državničku misiju obavljali u Carigradu. Njihov je itinerar započinjao većinom u Veneciji odakle su plovili do Dubrovnika (katkad i Splita), a otamo nastavljali kopnom preko Sarajeva, Beograda, Niša i Sofije. Ili bi, pak, iz Beča Dunavom plovili do Zemuna, gdje bi prešli na turski teritorij, te od Beograda karavanom nastavili do Carigrada. Nasuprot tome, putopisima iz 19. st, što u knjizi čine manju skupinu, autorima su ljudi koje su zanimali prirodni fenomeni (poput Postojnske jame, Cerkniškog jezera) ili neki segmenti gospodarstva (proizvodnja vina, rudnici - napose u Idriji, i sl.), pa su se kretali pretežno područjem današnje Slovenije te sjeverne i zapadne Hrvatske.

Valjanost podataka koje nam putopisci podastiru zacijelo treba motriti mjerilom vremena u kojem su nastali, pobudama autora, njihovim obrazovanjem, stajalištima, vrednotama. No, u cjelini knjiga Zdenka Leventala zanimljivo je štivo koje čitaocu može dočarati opće prilike u kojima se živjelo - kako u osmanlijskom carstvu, tako i u "predziđu kršćanstva". Budući da izučavanje putopisa već postaje novom granom povijesnih znanosti i ovo će djelo biti u prvom redu koristan izvor historiografiji. Podataka za etnologiju nažalost ima manje. Upozorila bih, ipak, na pojavu ranog antropološkog pristupa što ga je u 17. st. eksplicitno iznio putopisac i pravnik Henry Blout. On se u Tursku zaputio s namjerom da upozna tamošnje običaje kako bi ustanovio jesu li oni doista tako barbarski ili su tek drugačiji od običaja zapadnog svijeta. Takvo, predrasuda lišeno, stajalište ispoljio je i u svom empirijskom pristupu. Ukrcavši se 7. svibnja 1634. u Veneciji na galiju zajedno s grupom Turaka i Židova koji su putovali na Levant, zapisao je: "Bio sam jedini hrišćanin među njima. Ta okolnost bila je povoljna za moje ciljeve, jer deliti postelju, hranu i putovanje s drugima, korisnije je za otkrivanje ljudskih običaja od mnogo dužeg boravka u gradovima. Tamo društvene veze nisu tako tesne, a ponašanje je individualnije nego za vreme putovanja, kad zajedničke muke smekšaju ljude, čine ih otvorenijim i popustljivijim." (str. 86).

Tekstove putopisa Levental je dopunio kratkim biografskim podacima o putopiscima te dodao i nekoliko izvornih ilustracija. Svojem je djelu dodao i obimnu bibliografiju te indeks imena i toponima.

Aleksandra MURAJ

Ova knjiga prvi je rezultat akcije koja je trajala nekoliko desetljeća. Riječ je o etnološkim istraživanjima u Hrvatskoj i Jugoslaviji, koja je pokrenuo pokojni prof. Branimir Bratanić iz Zagreba, i kojima je bio cilj izrada Etnološkoga atlasa Jugoslavije. U okviru te akcije skupljena je doista obimna građa o pojedinim fenomenima narodne kulture, od kojih su mnogi u međuvremenu prestali živjeti, tj. nestali. Građa je, međutim, pohranjena ali nije obrađena.

Nažalost, rad na projektu (započetom u šezdesetim godinama) zbog različitih razloga silno se oduljio, pa su prve etnološke karte o pojedinim fenomenima narodne kulture objavljene tek u izdanju koje je pred nama (ako izuzmemo nekoliko karata objavljenih godine 1986. u 23. knjizi ovaga godišnjaka). Utoliko treba pohvaliti skupinu etnologa okupljenih na tom poslu u Centru za etnološki atlas koji su napokon pokrenuli Atlas s mrtve točke.

U međuvremenu, tj. šezdesetih do devedesetih godina diljem Evrope završeni su brojni etnološki atlas. Pristup koji je zastupan u nacrtima za atlasna istraživanja je donekle kritiziran i danas izrada atlasa većinom pripada prošlosti nacionalnih etnologija.

Kod nas se sada postavlja pitanje: što učiniti sa zaista bogatom građom koja je skupljena u okviru Atlas. Ona leži neobrađena i kao takva teško je dostupna. Stoga je ograničena njena upotreba u znanstvenom istraživanju. Publikacije, kojima bi ova što je imamo pred sobom trebala biti obrazac, nastojat će riješiti taj problem na način da iz te bogate atlasne građe izaberu specifične teme i pokušaju ih protumačiti kulturnohistorijski i na temelju rasprostranjenja, očekujući da će sinteza o hrvatskoj narodnoj kulturi biti moguća tek kad budu napisane sve monografije i kartografirani svi fenomeni predviđeni atlasnim istraživanjem.

Je li realno takvo očekivanje? Dosadašnja praksa pokazala je da ono nipošto nije stimulativno pa se obrada pojedinih tema oteže, a konačna sinteza ni ne nazire. S druge strane, s obzirom na mnogostrani razvoj etnologije i kulturne antropologije, je li moguće i znanstveno dopustivo ignorirati suvremene pristupe pri obradi pojedinih atlasnih tema. Ne bi li bilo uputnije u izvjesnoj mjeri proširiti obradu pojedinih tema koja zasad isključivo kulturnohistorijski interpretira difuziju fenomena. Postoji mogućnost da se usto istraži funkcija fenomena (koji još postoje) nekad i sada te njihovo simboličko značenje u kulturi određenih društvenih grupa ili pak u usporedbi s drugim kulturama u drugim povijesnim vremenima. Istina je da bi nekim od tih zahtjeva bilo teško udovoljiti, jer naprosto građa nije na taj način skupljana, ali ipak, valjalo bi pokušati. Bilo bi dobro da su pojedine teme obrađene tako da odgovore na pitanje ne samo o porijeklu i difuziji, nego i o funkcijama te o smislu i značenju ispitivane kulturne pojave. Također bilo bi potrebno da se teme ne obrađuju i publiciraju usitnjene i rascjepkane, nego da se povezuju u šire cjeline i da objedinjuju srodne komplekse pojava materijalne i duhovne kulture. Valjalo bi, dakle, novelirati osnovnu koncepciju.

No trebalo bi ubrzati izdavanje etnoloških karata i obradu tematskih cjelina jer to može tvoriti oslonac mnogim budućim etnološkim istraživanjima. U ovom trenutku, uza sve kritike, ili upravo zbog njih treba pozdraviti prvi svezak Etnološkog atlasa Jugoslavije u kojem su na hrvatskom i njemačkom objavljene ove karte i komentari:

Etnološki atlas Jugoslavije,
Karte s komentarima, Svezak 1 =
Ethnologischer Atlas von
Jugoslawien, Karten mit Kom-
mentaren, Heft 1, Centar za etno-
lošku kartografiju, Zagreb 1989,
30 str. + [7 karata]

Oblici i raširenost brana u Jugoslaviji (T. Vinšćak), Pčelarenje bez košnica (V. Domaćinović), Kultni vrtići (V. Belaj).

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

Etnološka istraživanja, 5 = Nada Gjetvaj, Etnografski muzej u Zagrebu - u povodu 70. obljetnice, Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb 1989, 143 str., [33 table fotografija]

Peti je svezak Etnoloških istraživanja posvećen pregledu povijesti rada Etnografskoga muzeja u Zagrebu u povodu 70. obljetnice njegova postojanja. Muzej je osnovan 1919. godine kao "Etnografski odjel Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu" pripajanjem velike zbirke etnografskoga materijala zagrebačkoga

sakupljača Salomona Bergera etnografskome fundusu Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu. Od svog osnutka Etnografski muzej posjeduje domaću etnografsku građu te građu iz izvanoeuropskih zemalja za koju su temeljan materijal poklonili naši istraživači Dragutin Lerman, te braća Mirko i Stevo Seljan. Danas Muzej posjeduje ukupno oko 70 000 predmeta, te vrijedan dokumentacijski materijal - 15 500 negativna fotografija i 3500 dijapozitiva.

U knjizi je temeljito prikazana povijest muzeja. Nakon što je navela osnovne podatke o prikupljanju etnografskih predmeta u nas i o osnivanju Etnografskoga muzeja, autorica je obrazložila koncepcije rada u Muzeju i koncepcije stalnih muzejskih postava. Koncepcija rada i organizacije poslova prošla je kroz nekoliko različitih etapa na koje su ponajviše utjecali direktori Muzeja. Stoga je autorica prikazala rad i organizaciju Muzeja po razdobljima u kojima su djelovali pojedini direktori. U poglavlju o koncepcijama stalnih muzejskih postava autorica je opisala četiri stalne postave što su u Muzeju promijenjene tijekom njegova postojanja.

U sljedeća dva odjeljka autorica je opisala način rada i sakupljanja muzejske građe, poglavito s današnjih polazišta. Pritom je kroz popis naselja iz kojih je otkupljena građa, te naselja što su djelomično ili cjelovito (monografski) obrađena dala sliku istraženosti terena. U nastavku, autorica je prikazala pojedine djelatnosti Muzeja - stručnu dokumentaciju, biblioteku, preparatorsko-konzervatorsku službu, pedagoško-andragošku i propagandnu djelatnost, te stručno-znanstvenu i izdavačku djelatnost. Posebno su popisane sve povremene izložbe što ih je Muzej organizirao tijekom svojega postojanja.

Ovaj stručni prikaz povijesti i rada Muzeja završava poglavljem o perspektivama razvoja Etnografskoga muzeja u suvremenim uvjetima.

U prilogu se nalazi 81 fotografija, uglavnom s prikazima muzejskih izložbi, i pet skica idejnoga projekta za adaptaciju i nadogradnju zgrade Etnografskoga muzeja.

Jasna ČAPO

Jordan Jelić, Jednodimenzionalna antropologija, Kritički ogled o Robertu Redfieldu, "August Cesarec", Zagreb 1989, 209 str. (Biblioteka "Kritika, kultura, komunikacija")

Autor kritički propituje i provjerava valjanost određenih teza poznatog američkog antropologa Roberta Redfielda o folk-društvu, kao i njegovu koncepciju kontinuuma seoskog i gradskog. Njegova je namjera, da uz pomoć dosta utjecajnog, a po intencijama i praktičnim posljedicama pogrešnog pristupa, pridonese

boljem razumijevanju problema nekih dijelova svijeta u razvoju.

Prvo poglavlje bavi se analizom izvora utjecaja na Redfieldda. Naime, prilikom stvaranja svoje idealtipske tvorevine folk-društva, Redfield je preuzeo izvjesne karakteristike Tönniesovih koncepata zajednice i društva (Gemeinschaft i Gesellschaft), zatim Durkheimovih tipova solidarnosti, te Mainove koncepcije statusnog i ugovornog društva. Osim analize tih triju koncepata, autor je pobliže objasnio na koji su način i na kom mjestu našli primjenu u Redfieldovu djelu. U drugom poglavlju Jelić analizira pokušaje definiranja društvenih zajednica utemeljenih na konceptu idealnog tipa. Tu je na prvom mjestu konceptualizacija dvaju neokantovaca, Diltheya i Rickerta, a nakon toga analizira Weberov idealni tip, kao kompleksni koncept pomoću kojega se istražuju uzročni odnosi mogućeg i realnog.

Treće poglavlje jest osvrt na opća pitanja tipološke tradicije, posebno na bipolarnu ili dihotomnu tipologiju. Autor navodi nekoliko takvih teorija poznatih sociologa: Spencera, Ratzenhofera, Zimmermanna, dok teorije Beckera, Cooleya i Sorokina podrobnije analizira.

Redfieldova teorija folk-društva odnjegovana je u krilu tipološke tradicije, a nastala je nakon terenskih istraživanja u Meksiku. Zbog svojih općih zajedničkih karakteristika, folk-društva su klasificirana kao tip koji stoji u suprotnosti sa suvremenim društvom (četvrto poglavlje).

Navedene su karakteristike društvenog odnosa u folk-društvu i karakteristike pojedinca u njemu. Totalna karakterizacija modernog urbanog društva, te društvenog odnosa i pojedinca u modernom urbanom društvu, implicite je data prema karakteristikama Redfieldovog folka - dakle potpuno suprotno njemu. Da bi se pojasnile razvojne etape od folka do urbanog, predočena je Redfieldova shema kontinualne (kompleksne) tipologije i njen grafički prikaz.

U petom poglavlju govori se o razvoju od folka do urbanog kao jedinstvenom kulturnom procesu. Riječ je o usporedbi različitih zajednica prema njihovom stupnju razvoja, te utjecaja komuniciranja s pojedinim centrom. Analizirane su Redfieldove studije o životu sela Tepoztlán, sela Chan Kom, zatim studija Chan Koma sedamnaest godina nakon prvog istraživanja, te studija o folk-kulturi Yucatana.

Šesto poglavlje o akulturaciji jedno je od najznačajnijih u ovoj knjizi. Nakon što je etimološki odredio pojam akulturacije, te bliske termine kao što su kulturni kontakt i transkulturacija, Jelić naglašava, da akulturacija znači spajanje, jedinstvo dviju kultura, kao i rezultat toga spajanja, odnosno miješanja dviju kultura. Daje pregled i kritički osvrt na definiciju akulturacije Redfieldda i drugih autora (Lintona, Herskovitsa, de Costera, Kroebera, Beltrana, Ortiza), te predlaže svoju definiciju: " Pod akulturacijom podrazumijevamo one pojave koje nastaju kad dođu u dodir društvene grupe koje potječu iz različitih civilizacija i kultura, a njihov kontakt treba biti direktan i kontinuiran, dok kulturni obrazac koji rezultira iz tih kontakata odgovara prihvaćanjem ili odbacivanjem (ne uvijek u potpunosti) elemenata drugoga, s kojim se stupilo u kontakt, stvarajući tako društvenu situaciju čija je osnova alijenacija " (str. 121/122).

U sedmom poglavlju bavi se dualnim društvima i Stavenhagenovom kritikom pogrešnih teza o Latinskoj Americi, što je zapravo Jelićeva analiza pogrešno tumačene zbilje ovoga kontinenta.

U zaključnim razmatranjima autor ide za tim, da potvrdi, kako Redfieldovi teorijski radovi i stvarnost kojom se bavi, nisu naprosto polarizirana društva, folk i urbano, te da se između njih mogu, kao po nekom redu nanizati kontinuum zajednice kao empirijski slučajevi razvojnog modela koji su povijesno nastali pod utjecajem grada kao fokusa promjena. Kritika se odnosi i na sam termin folk (Jelić kaže da bi

prikladniji termin bio onaj koji dolazi od riječi arhé - arhajsko kada bi se definirao u svojoj relativnosti). Nadalje, folk-društvo u Redfieldovim tekstovima upotrebljava se nekritički na različitim nivoima analize, a uz to je i neprihvatljiva sintagma "moderno urbano društvo", jer ga ni sam Redfield nije detaljnije okarakterizirao, osim što ga je odredio u odnosu na folk kao potpuno suprotno njemu. U kontekstu drugih, ali i vlastite kritike, Jelić zaključuje da deskriptivni, ali i apstraktni karakter Redfieldovog folk-društva s jedne, te pokušaj generalizacije utemeljene na istraživanju lokalnih zajednica, s druge strane, ne odražavaju temeljnu Redfieldovu zamisao o jedinstvu teorije i empirije u konstrukciji idealnog tipa društva. Za najveću pak Redfieldovu grešku Jelić smatra nerazumijevanje društva kao totaliteta.

Pored osporavanja koje je Jelić navodio od strane pojedinih autora, produbio je kritiku do te mjere, da pokaže neodrživost i odbacivanje apriornih istina, kao i kategorija koje se kreću u polarnim suprotnostima, gdje nedostaju osnovni elementi dijalektike. Isto tako, fenomen akulturacije u Redfieldovim radovima nije konzekventno tretiran, jer tamo gdje je on vršio istraživanja mješavina hispano - indijanskih elemenata, prisutna je manje - više posvuda i ne može se tvrditi da je riječ o nekom stvarnom folk-društvu.

Jadranka GRBIĆ

Heinz Schilling, Urbane Zeiten, Lebensstilentwürfe und Kulturwandel in einer Stadregion, Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie der Universität Frankfurt am Main, Frankfurt am Main 1990, 371 str. (Notizen, Bd. 34)

Institut za kulturnu antropologiju i evropsku etnologiju Sveučilišta u Frankfurtu jedan je od malobrojnih evropskih centara u kojima se sustavno istražuju različiti aspekti prostora kao antropološke kategorije. Edicijom *Notizen* Institut već niz godina predstavlja javnosti rezultate tog istraživanja, objavljujući magistarske i doktorske radnje, kao i zbornike radova nastalih u okviru

obaveznih istraživačkih projekata pojedinih generacija studenata. Takav je zbornik i 34. svezak edicije *Notizen* pod naslovom *Urbana vremena - Obris životnog stila i kulturna promjena u jednoj gradskoj regiji*. Oslanjajući se na bogatu istraživačku tradiciju Instituta, autori ovdje objavljenih priloga produbljuju mnoga pitanja o značenjima gradskoga prostora odabirući neke nestandardne etnološke teme i očuđujući one standardne.

Pišući o "urbanitetu metropole" kao sinonimu za izmijenjeni način života nekad ljevičarsko-alternativnog miljea u Frankfurtu, Klaus Ronneberger interpretira procese kojima jedna supkultura preuzima funkcije gradske elite. Irmelin Demisch piše o promjenama poimanja zavičaja nakon 1968. I ona se bavi frankfurtskim ljevičarima koji, nasuprot konzervativnoj politici, grad ne vide kao prostor ekonomskog iskorištavanja i društvenog ujednačavanja, već kao prostor mogućnosti kreiranja boljega svijeta. Elisabeth Mohn analizira odnos prema otvorenom gradskim prostoru na temelju videodokumentacije dvomjesečnih studentskih štrajkova u Frankfurtu krajem 1988. Doris Hirschmann i Pamela Passano pišu o novoj frankfurtskoj kuhinji kao elementu urbanog stila života, pokazujući preplitanje nove gastronomije sa zabavom, obrazovanjem i institucionaliziranim kulturnom ponudom. U kratkom radu o oglasima kojima se traže bračni partneri, Martin Schwoerer otkriva da inače sveprisutan diktat urbanih vrijednosti na polju traženja emocionalnih veza uzmiče pred tradicionalnim vrijednosnim obrascima vezanim uz seoski način života. Esej Reintera Krausza posvećen je simboličkoj konstrukciji gradskog prostora. Nasuprot

pojedinačnim parcijalnim iskustvima gradske svakodnevice, grad kao cjelina raznovrsnih, pa i međusobno suprotstavljenih životnih stilova i interesa nastaje u našim glavama kombiniranjem urbanih simbola, tvrdi autor. Marcus Heide piše o novinama "Rhein-Main-Zeitung" kao "pokretaču i autoru" urbaniteta; urbanitet je njihova "tema, hipoteza i opravdanje" (str. 207-208). Te su novine stoga dio Frankfurta i njegovo obilježje. Svakodnevno podastirući mogućnosti korištenja urbanih sadržaja (odabrane na temelju vrijednosnog sustava uredništva), čitaocu pružaju doživljaj urbanog življenja bez potrebe da te mogućnosti doista i koristi. Članak Thomasa Wagnera pokušaj je klasifikacije pojmova vezanih uz prostorni obrazac grada korištenih u autobiografskim kazivanjima o svakodnevnom životu. Ulla Langer, Monika Rohweder i Ralf Walther analiziraju odnos političke moći, planiranja i kulturnih posljedica stanovanja "između grada i sela" u Neu-Anspachu. I rad Horsta Blaschka i Beatrice Dick, pokušaj kulturnoantropološke analize s gledišta dvaju geografa, problematizira odnos planera i urbaniteta na istome primjeru 70tih godina planiranog "grada na travnjaku". U radu po kome je i cijeli zbornik dobio naslov, Heinz Schilling piše o značenju pojma grada i urbaniteta kod gradonačelnika i arhitekata u rajnsko-majnskoj regiji. Napokon, Christoph Kempa i Jutta Weber na primjeru četiri žene iz četiri sela manje i više udaljena od Frankfurta, pokazuju kako životni prostor određuje individualni identitet, te kako se kontakti s gradom i gradskim stanovništvom u provincijskim mjestima očituju u govoru i načinu odijevanja.

Osim teme, vrlo je zanimljiv i stil ovog posljednjeg članka: "privatni" terenski zapisi istraživača koji izražavaju skepsu spram kakvoće vlastitog terenskog rada inkorporirani su u tekst. Stil je dakle prilog diskusiji o subjektu i objektu istraživanja, kao i stil tekstova R. Krausza i I. Demisch. U svim ovdje objavljenim radovima na različite je načine očitovan postmoderni istraživačko-interpretativni senzibilitet. Kako međutim u informativnom prikazu nema mjesta za detaljnije analiziranje pojedinih priloga, nakraju samo nekoliko zapažanja o zborniku kao cjelini.

Pitanje što je urbanost, urednik Heinz Schilling u kratkom uvodu knjizi proglašava "nemogućim pitanjem". Pojam urbanosti zavisao je naime od biografskog, vremenskog i situacionog konteksta razgovora o njoj. Autori jasno pokazuju da neke od tih zavisnosti nisu ni u njihovom istraživanju mogle biti neutralizirane. Osim biografskih određenja i svakodnevne prakse, pojam urbanosti implicira planiranje, politiku, ekonomiju, estetiku i simboliku. Sve su te implikacije obuhvaćene polaznom hipotezom projekta, po kojoj je urbanost kulturni obrazac za proces mijene suvremenog zapadnog društva - i to ne samo u gradovima. Urbanost je vrsta kvalitativnog sadržaja grada, ali se istovremeno može shvatiti i kao sadržaj poruke u okviru modela odašiljanja i primanja poruke. Neupitno je da grad prodiro u selo; ovim se dvogodišnjim projektom istraživanja konkretnih primjera nastojalo ustanoviti kako i kojim putovima se to događa. Dinamičnost toga procesa otvara niz pitanja: "tko čeka na urbanitet, koje su posredničke instance toga transfera, da li je urbanitet moguće planirati, predstavlja li urbanitet obećanje sreće, kako se mijenja jedna već postojeća kultura, znači li (pretpostavljena) posvemašnja prisutnost grada i posvemašnju prisutnost urbaniteta, postoji li proces deurbanizacije?" (str. 10).

Interpretacijom onoga što ljudi gradu pripisuju kao kvalitetu ili što pak zamjeraju nekim aspektima urbanog života, svaki od spomenutih priloga na svoj način doprinosi pitanju što urbanost znači i što može značiti. No pravi cilj projekta zapravo nije definiranje *značenja* pojma *urbanosti*, već prije otkrivanje *urbanosti* danas aktualnih *značenja* pojedinih aspekata svakodnevnog života u Frankfurtu i njegovoj

široj okolini. Radi se o proizvodnji smisla i značenja temeljenoj na predodžbi urbanosti, te o identitetu pojedinaca i društvenih grupa u urbanom društvu.

H. Schilling smatra da je antropološki analitički aparat za pristup urbanim fenomenima još daleko od razvijenog, pa se ograđuje od mogućih prigovora o mnogo pitanja, a malo definicija i zaključnih tvrdnji u prilogima objavljenim u ovome zborniku (str. 13). Iz perspektive etnološkog rada u Hrvatskoj koji je tek u fazi postavljanja prvih pitanja o urbanome, to bismo ograđivanje - s obzirom na kvalitetu zbornika - mogli smatrati hinjenom skromnošću. Bolje bi međutim bilo Schillingovu tvrdnju doživjeti kao suočavanje s vlastitim vremenskim, kvantitativnim i kvalitativnim zaostajanjem za razvijenijim etnološkim sredinama na mnogim područjima, pa tako i na području istraživanja grada i urbanosti, a odmah zatim kao poticaj na rad. Pri tome valja imati na umu jedan općenit, no vrlo važan zaključak koji proizlazi iz čitanja zbornika *Urbane Zeiten*: Premda je život u gradu odlučujući činilac u stvaranju i raslojavanju suvremenih kulturnih senzibiliteta, pojam urbanosti ne valja koristiti kao samodovoljan analitički pojam istrgnut iz složenog konteksta interdisciplinarnе kulturološke slike vremena. Izdvojen iz tog konteksta on je zavodljiva, no prazna interpretativna ljuska.

Maja POVRZANOVIĆ

Traditiones, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 18, 1989, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1989, 251 str.

Ovaj broj zbornika Traditiones donosi na početku dva rada posvećena poznatim slovenskim znanstvenicima - dr. Milku Matičetovu povodom njegovog 70. rođendana i dr. Vilku Novaku povodom njegovog 80. rođendana, i oni u tom smislu sadrže vrijedne biografske i

bibliografske podatke ove dvojice istraživača.

U rubrici Rasprave u prvom redu spominjemo dva članka koji govore o etničkoj samoidentifikaciji kod Slovenaca koji kao nacionalna manjina žive izvan matične domovine. Članak Roberta G. Minnichia govori o relaciji jezika i etniciteta, a drugi - Johanna Mosera i Ernsta Toschera o oblikovanju kolektivnog identiteta i njegovoj društvenoj dimenziji, u uvjetima posvemašnje prisutnosti fenomena dvojezičnosti.

Prilog Nike Kureta govori o nastupu jezuitskih đaka u Ljubljani 1651. godine s igrom " Hiems et Aestas ", a Zmage Kumer o Ihanskoj baladi o Marjetci iz zbirke Antona Breznika. Slijedi rad Milka Matičetova o jednoj formi domaćeg porodičnog imena (naziva) - Lun, odnosno - Lunjevi.

U ovoj rubrici objavljena su tri članka s 12. međunarodnog kongresa IUAES - a , i to: Tone Cevca o dva tipa planinarskih kuća u Sloveniji, Jurija Senegačnika o novijem razvoju planinskog gospodarstva u slovenskim Alpama, te Inje Smerdel o transhumantnom stočarstvu na Pivki u doba kapitalizma.

U rubrici Iz povijesti naše znanosti uvršten je članak Helene Ložar - Podlogar o Antunu Trstenjaku i njegovom viđenju narodnog života u Prekmurju, a rubrika Grada donosi rad Angelosa Baša o putopisu Ernsta Moritza Armdta, koji između ostalog, na 23 stranice, opisuje svoj put od Maribora do Trsta 1798. godine, uz niz relevantnih etnoloških podataka. Zapisi sadrže kritički osvrt Vilka Novaka na knjigu Madžari in Slovenci i prilog Sonje Horvat o knjizi Gordane Vuković : Terminologija kuće i pokušava u Vojvodini, koji zapravo predstavlja, kako i sama autorica kaže - razmišljanje jezikoslovca o knjizi.

U Polemikama bilježimo Postscriptum iz pera Angelosa Baša, a isti je autor napisao i prilog posvećen 70 - obljetnici rođenja akademika Sergija Vilfana.

In memoriam Tončki Maroltovoj, Mariji Šuštarjevoj, dr. Valensu Vodušeku i akademiku prof. Borisu Merharu napisali su Zmaga Kumer, Mirko Ramovš i Marko Terseglav.

U Vijestima možemo pročitati izvještaj Marjetke Golež o 12. međunarodnom susretu Komisije za istraživanje narodnih balada.

Posebnu rubriku čine prikazi i recenzije novoobjavljenih knjiga.

Na kraju zbornika nalazi se popis suradnika ovoga broja.

Jadranka GRBIĆ

Svezak posvećen stogodišnjici Glasnika Zemaljskog Muzeja sadrži, osim uvodnog teksta, i osam studija različite tematike. Članak Đurđice Petrović posvećen je *Trgovini proizvodima domaćih oružara u jugoslavenskim oblastima pod Turcima u XVIII i XIX veku*, s posebnim naglaskom na građu iz Metohije, Bosne i Hercegovine i Makedonije. U svom radu *Migracioni procesi i sociokulturna adaptacija*, Vesna Čulinović-Konstantinović prilazi procesima adaptacije u seoskim sredinama, s obzirom na stoljetna migracijska kretanja na jugoslavenskoj teritoriji, kroz odnose među porodicama, što odražava odnos primarnih lokalnih zajednica i primarnih društvenih grupa. Velibor Stojaković u radu *Funkcionalna i socijalna odrednica individualne imovine žena u odnosu na formalni karakter zadružne svojine*, bavi se odnosom kolektivne i individualne imovine u svojini žena, ekonomskim i socijalnim statusom žene u kolektivističkom sustavu porodične zadruge. Astrida Bugarski u vidu članka *Nastambe u sezonskim naseljima Bosne i Hercegovine*, daje svoj prilog proučavanju sezonskih naselja stočara i njihovih nastambi u dinarskom području. Ljiljana Beljakašić-Hadžidedić zastupljena je *Prilogom poznavanju seoske muslimanske nošnje u Bosni i Hercegovini*, a Svetlana Bajić člankom *Ženska suknena haljina*, unutar korpusa hercegovačke nošnje. Tu je još i rad Miloša Okuke *Gramatika srpskohrvatskog književnog jezika u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine* i Dunje Rihtman-Šotrić *Muzička pratnja i zdravice u tradicionalnom obredu slave kod Srba u Bosni i Hercegovini*.

Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija, Nova serija, sv. 43/44, 1988/1989, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1989, 223 str.

Ines PRICA

Časopis Njemačkog etnološkog društva *Zeitschrift für Volkskunde* iz 1989. uz uobičajene napise o njemačkim i međunarodnim etnološkim skupovima, institucijama i festivalima, te uz brojne prikaze recentne etnološke literature (pa i devetog posebnog izdanja *Narodne umjetnosti*), u prvome svesku donosi pet kraćih studija njemačkih autora koji promišljaju suvremene probleme etnološke muzeologije, vrlo aktualne i za naše etnologue-muzealce.

Zeitschrift für Volkskunde, Halbjahresschrift der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, Jg. 85, 1989, Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, Göttingen 1989, 2 sv., Jg. 85, I, str.1-176; Jg. 85, II, str.177-352.

Helmut Ottenjann (Cloppenburg) piše o dokumentiranju kulture svakodnevice u etnografskom muzeju. Smatra da će tek "simbiotska suradnja" muzeja i sveučilišta - primjena empirijskog terenskog istraživanja, kvantitativne i kvalitativne analize kulture, te znanstvena kombinacija tih različitih, no komplementarnih metoda istraživanja i dokumentiranja - omogućiti vrednovanje i smisleno izlaganje materijalnih aspekata kulture kao ogledala društvene i kulturne historije.

U radu posvećenom sakupljačkoj koncepciji Njemačkog historijskog muzeja utemeljenog 1987. u Berlinu, Rosmarie Beier i Regine Falkenberg pišu o sekciji Muzeja u kojoj se dijakronijski prikazuju važne historijske teme i problemi relevantni za određene historijske periode. Autorice pokazuju kako su materijalni predmeti korišteni kao izvori za istraživanje historijskih mentaliteta (tekst je popraćen fotografijama). Takvo istraživanje je polazna točka za razmišljanje o prezentaciji predmeta u muzejskim prostorijama posvećenim pojedinim temama.

Christian Glass (Esslingen) raspravlja o oblicima prezentacije (ili: izlaganja) u kulturnohistorijskim i etnografskim muzejima (od kojih potonji često u potpunosti primjenjuju izložbene modele prvih), upozoravajući na različitosti koncepcija stalnih postava i povremenih izložbi kao dva različita medija. Smatra da muzej ne treba biti mjestom "opredmećene historijske istine", nego da treba objelodaniti stanovišta na kojima počiva prezentacija muzejskih predmeta. Tako kulturnohistorijski/etnografski muzej neće svojim posjetiocima dodjeljivati ulogu objekata koje valja podučiti, nego će ih tretirati kao partnere u dijalogu.

Rad Martina Rotha (Berlin) o ksenofobiji i rasizmu u etnološkim muzejima i izložbama problematizira naizgled neutralne institucije "muzej" i "izložbu" kao sredstvo društvene segregacije. To vrijedi za kolonijalne zbirke koje su potvrđivale kulturnu dominaciju bijele rase, ali i za etnografske i kulturnohistorijske muzeje čije je germanocentrično viđenje historije, premda marginalno u nacističkoj propagandnoj mašineriji, doprinijelo stvaranju i širenju rasističkih uvjerenja.

Pitajući se može li historija uopće biti prikazana u muzeju, te kakve su šanse jednostrane prosvjetiteljske didaktičnosti monumentalnih historijskih muzeja i po broju eksponata gigantskih izložbi, Rainer Wirtz (Mannheim) raspravlja o odnosu historijske znanosti i današnjih načina muzejske prezentacije. Kritički prikazujući niz historioografskih i etnografskih izložbi, zalaže se za pluralizam intepretacija koji omogućava razmijevanje nastajanja i nestajanja tradicija. Historijska znanost ne može i ne smije utvrđivati krajnji smisao; danas ponovo ožvjljen historijski interes ne smije podleći opasnosti svođenja historije na praktične spoznaje ili legitimiranje historijske znanosti suvremenom političkom praksom.

Znanstveni radovi u drugome svesku časopisa *Zeitschrift für Volkskunde* iz 1989, posvećeni su kretanju i putovanju. Bernd Jürgen Warneken (Tübingen) piše o građanskoj "kulturi hodanja" u eposi francuske revolucije. Na primjeru Kantovog spisa "Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?" (iz 1783), autor pokazuje kako se prosvjetiteljstvo koristilo metaforikom hoda, te kako je diskurs o hodanju - kretanju naprijed, prosvjećenju, osvajanju slobode i autonomije mišljenja - korišten u diskursu o prosvjetiteljstvu. U tom kontekstu analizira Warneken i građansku kulturu hodanja (šetanja) koja se u Njemačkoj počela razvijati osamdesetih godina 18. stoljeća. Interpretira je kao značajan element uspostavljanja modernih građanskih manira i demonstraciju građanske klasne samosvijesti.

Ronald Lutz (Pfungstadt) analizira kros (*Volkslauf*), masovnu utrku na duge staze popularnu u Saveznoj Republici Njemačkoj. Kros je s historijskog stanovišta samo jedan stadij u historiji korištenja tijela u Zapadnoj civilizaciji, no autor ga interpretira

kao odraz suvremenih ideoloških promjena koje zadiru duboko u individualnu svakodnevicu ("zdrav život" i njegova svekolika komercijalizacija). Izlažući historijat krosa u Njemačkoj pokazuje kako ljudska potreba za kretanjem služi i zadovoljenju niza drugih potreba: jačanju organizma i postizanju zdravlja, ali i političkoj propagandi i građanskoj potrebi za društvenim izjednačavanjem. Uz nenatjecateljsko utrkivanje autor uočava i razvoj drugog, natjecateljskog tipa utrkivanja koje znači subverzivnu preobrazbu ljudskih potreba u sportske događaje. I daljni razvoj krosa (npr. u obliku triatlona) tendira u smjeru utvrđivanja sve čvršćih sportskih pravila.

U opsežnom i vrlo nadahnutom radu o *Baedekerima* i drugim turističkim vodičima, skromno naslovljenom kao skica problema istraživanja, Burkhart Lauterbach (München) donosi pregled historijata i definicija turističkog vodiča kao žanra. Obrazlaže hitnost četiri pravca istraživanja: pisanje kulturne historije turističkog vodiča; vrednovanje turističkog vodiča kao izvora za historijsko istraživanje svakodnevnog života; istraživanje nekadašnjih i današnjih načina upotrebe turističkih vodiča, te napokon, istraživanje načina na koji su kreirana i promovirana turistička razgledavanja i način na koji ih turisti konzumiraju.

I Rainer Schönhammer (München) piše o jednom turističkom fenomenu, popraćenom i specijaliziranim vodičima: o *Interrail*-karti koja adolescentima omogućava jeftino jednomjesečno putovanje željezničkim prugama Evrope. Polazeći od postojećih studija o putovanjima željeznicom, autor opisuje i interpretira fenomenologiju omladinskog turizma razvijenog tokom posljednjih petnaestak godina. Uočava emancipacijski karakter prostorne pokretljivosti i mogućnosti osobnih kontakata mladih ljudi s pripadnicima drugih kultura.

Maja POVRZANOVIĆ

U izdanju Švicarskog etnološkog društva i Zemaljskog kantona Basel objavljen je novi broj (1-2) časopisa *Švicarski arhiv za etnologiju*. Tema ovog dvobroja je Blagdan i običaj, a u cjelini je posvećen životu i radu švicarskog istraživača i znanstvenika, etnologa Eduarda Strübina. U tom smislu, svi prilozi bave se temama koje posredno ili neposredno ulaze u područje Strübinova interesa i rada. S jedne strane, to su radovi koji spadaju u domenu regionalnih istraživanja narodne kulture (Basel i okolica), a s druge, istraživanja koja prelaze granice baselskog kantona, ili su pak teorijskog karaktera. Premda su poredani po abecednom redu njihovih autora, možemo ih grupirati u tri tematska bloka.

Schweizerische Archiv für Volkskunde, Jg. 85, 1989, H. 1-2, Krebs G. Ag. Verlag, Basel 1989, 330 str.

U prvom tematskom bloku nalaze se članci koji govore o pokladnim običajima. Tako Annerose Scheidegger piše o pokladama u Leimentalu i pograničnim selima, Dominik Wunderlin o karnevalu u Ticinu, Hermann Bausinger o osobitoj vrsti pokladne glazbe (tzv. Guggenmusik), te Samuel Huggel o korelaciji seoske strukture i narodnih običaja, na primjeru nekih promjena u pokladnim običajima.

Drugi tematski blok posvećen je aspektima tzv. svakodnevica. Tu su prilozi koji se bave analizom fenomena zavičajnosti, među kojima se ističe rad Paula Huggera o zavičajnim društvima u Švicarskoj, s posebnim osvrtom na njihovo značenje za tzv. sekundarnu integraciju gradskog stanovništva. Nadalje, prilog Christine Burckhardt-Seebass o značenju etnoloških izvora za tumačenje i razumijevanje umjetničkih predodžbi seoskoga življa, te rad Jürga Ewalda o suvremenom egzorcizmu. Članak Petera Stöcklina govori o seoskim prezimenima, a Paula Sutura o pučkoj pobožnosti.

Posebno je zanimljiv rad Hildegard Gantner-Schlee o trojici učitelja koji su još polovicom prošlog stoljeća utemeljili znanost o proučavanju i upoznavanju domovine. Joseph Baumann je, proučavajući stare crkvene knjige na području Oberwila i Neuwila utvrdio, koliko su one relevantan izvor za etnološka istraživanja, a iz rada Hansa Rudolfa Heyera vidljivo je, da ne manju kulturno - historijsku građu predstavljaju knjige gostiju iz jedne od međunarodno poznate znamenitosti kasnog 18. stoljeća, pustinske kolibe (eremitaža) kod Arlesheima.

Rezultate istraživanja koje je prije nekoliko godina provelo Švicarsko etnološko društvo o govorenju pomoću pokreta - gestima i mimici, predočio je u svom članku Arnold Niederer, koji se za ovu priliku skoncentrirao na pokrete ruku i prstiju, utvrdivši nužnost prisustva etnologije u domeni istraživanja govora / govorenja pokretom.

Ovaj tematski blok nadopunjen je radom Renéa Salathéa o počecima etnološke misli u Švicarskoj (period od 1694. do 1813. godine), zatim promišljanjem Ernsta Martina o dva nepoznata fragmenta iz rukopisa Johanna Heinricha Pestalozzia o značenju običaja, te teorijskom raspravom Hansa Trümpya o autonomiji i njenom značenju za etnologiju.

Treći tematski blok odnosi se na etnološko istraživanje narodnoga pripovijedanja. Rad Ursule Brunold - Bigler nastoji sadržaj pripovijedaka smjestiti u kontekst svakodnevice pripovjedačeva života, a Leo Zehnder piše o pričama i legendama kao sredstvu političke borbe u 15. i 16. stoljeću. Katarina Eder Matt bavi se proučavanjem seoskih lakrdija i njemačko - švicarskim narodnim kalendarima 19. stoljeća. Napokon, na ponovljeno zanimanje Eduarda Strübina o pjesniku - svećeniku Jeremiasu Gotthelfu, podsjeća nas prilog Hansa Riedhausera o dobrim i lošim vinima.

Ovaj broj časopisa *Švicarski arhiv za etnologiju* kao poseban prilog donosi popis objavljenih radova Eduarda Strübina, koji je sastavio Ernst J. Huber.

Jadranka GRBIĆ